

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 796

(Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad
Mecmuaları'nda Çıkan)

MEHMED ÂKİF ERSOY'UN MAKALELERİ

Hazırlayanlar
Yrd. Doç. Dr.
Abdulkerim Abdulkadiroğlu Nuran Abdulkadiroğlu

KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 89

Kapak Düzeni : Saim ONAN

Onay : 25.6.1987 tarih ve 928.1-2884 sayı
Birinci baskı, 1987
Baskı sayısı : 5.000
Sevinç Matbaası - ANKARA

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ VII
DARÜ'L-FÜNÛN TALEBESİNE MÜHİM BİR TEBŞİR 1
MUKALLİDLİĞİ DE YAPAMIYORUZ 4
AÇIK MEKTUB (Ebu'z-Ziya Tevfik Efendi'ye) 8
ESKİ HATIRALAR 14
MUSAHABE 20
Letaifden EBAN İLE A'RABÎ 25
ESKİ HATIRALAR 29
CEMALEDDİN EFGANÎ 32
HASBIHAL 36
HASBIHAL 40
HASBIHAL 44
HANGİSİ ŞİİR 47
HASBIHAL 50
HASBIHAL 55
GAYET MÜHİM BİR ESER 61
HASBIHAL 66

HASBIHAL 69
HASBIHAL 72
HASBIHAL 75
HASBIHAL 79
ESKİ HATIRALAR 83
LETAİF-İ ARAB'DAN 89
YENİ BİR MEKTEP KİTABI 94
MUSAHABE-İ EDEBİYE 97
Hasbıhal KOLERAYA DAİR 101
Letaif-i Arabdan KİŞİZADELER 105
Hasbıhal SA'Dİ 108
ESKİ HATIRALAR 112
HASBIHAL 116
EL-HANSA 122
Edebiyat Bahisleri İNŞAD 126
Edebiyat Bahisleri TASVİR 133
Edebiyat Bahisleri TEŞBİH 138
EDEBİYAT 142
İNTİKAD 146
Tenkid ve Takriz MEDENİYET-İ İSLAMİYE TARİHİ'NİN HATALARI 151
Edebiyat Bahisleri PLÂN 1 154
Edebiyat Bahisleri PLÂN 2 158

Edebiyat Bahisleri İCAD, MEVZÛ 162
Edebiyat Bahisleri MUHAYYİLEYİ İŞLETMEK 168
Makalât HASBIHAL 172
Makalât YA HASRETEN BA'DE HASRETİN ALE'L MÜSLİMÎN 175
Makalât HASBIHAL 180
Makalât HASBIHAL 182
Tenkid ve Takrîz ZULMETTEN NURA 184
HASBIHAL 188
BİR MEKTUB VE BİR CEVAB 191
MERHUM KÂMİL 193
KÖY HOCASI 196
İSLÂMLAŞMAK 202
BOLŞEVİKLİK MÜSLÜMANLIĞIN AYNI MIDIR? 206
SA'Y VE AMELİN NAZAR-I İSLÂMDAKİ MEVKİİ 208
ESKİ MÜSLÜMANLARIN İLME HÜRMETİ ... 216
HASBIHAL 1 222
HASBIHAL 2 230
LÜGATÇE 236

G İ R İ Ş

Büyük Türk-İslâm edîbi Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936), asîl ve dini bütün bir ailenin çocuğu olması şansı ile sağlam bir dinî kültüre sahip, muhafazakâr ve pozitif ilim zihniyetini de elde etmiş bir kimsedir. Cem'iyetlerin başına her devirde belâ olmuş cahilliğe, tembelliğe, taassup ve hurâfelere kesinlikle karşıdır. Halktan asla kopmamış, son derece mütevazî bir hayat sürerek nefis zenginliğine eriştiği ve ihtiyaçlarını asgariye indirdiği için dâima cesur ve fikirlerinde hür olarak Türk-İslâm kültürünün sinesine yerleşmiştir.

Mehmed Âkif, Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü zorlu günleri; Türk-Rus, Türk-Yunan, Balkan ve Birinci Dünya Harplerini görmüş, Millî Mücadeleye katılmıştır.

İmparatorluğun yıkılmaktan kurtarılması için ortaya atılan fikirlerden İttihad-ı İslâm (İslâm Birliği-İslâmcılık) görüşünü benimseyip savunmuş; Türk milletinin siyasî ve idarî reisliği altında bütün İslâm Âlemi'nin bir araya getirilmesini arzulamıştır. Çünkü faziletlere sahip olan bu millette, onun kaynağı İslâmiyettir. İslâmcılık o yıllarda yalnızca Osmanlılarda değil, Hind, Mısır ve Rusya'da da vardı. Baştemsilcisi Cemaleddin Efganî olan bu cereyanın Mısır temsilcisi Muhammed Abduh ve Ferid Vecdi; Hindistan temsilcisi Muhammed İkbal, Rusya temsilcisi Musa Carullah'tır. Bizde bu fikir cereyanı-

nın temsilcileri veya sempatizanları Mehmed Âkif'in de yazarları arasında bulunduğu Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad mecmuaları etrafında toplanmışlardır. İmparatorluğun çöküş yıllarında Âkif, kurtuluşu İslâm'da arıyor, gerçek din bilinmediği için, içine düşülen durumların ortaya çıktığını savunuyordu. Âkif'e göre İslâm âlimleri asrın idrakine vâkıf olmalı ve bunu ortaya koyabilmelidirler. Kendisi bizzat, anılan mecmualarda neşrettiği şiir, te'lif ve tercüme yazılarıyle müdâfaa ettiği fikirlerinde, eski tipte müteassıp ve şekilci olmayan bir Müslümandır. İslâm'ın özünü hurâfelerden temizlemek isteyerek İslâm ile çağdaş ilmi birleştirmeğe çalışmış İslâmî değerlerle batı medeniyetinin sentezini, mazinin zenginliklerinden kopmadan Avrupa'nın bize göre gelişmiş olan tekniğinden faydalanarak ortaya çıkacak sağlam bir gelecek arayışında görmüştür.

Aynı zamanda bir mütefekkir olan Âkif'in eserlerinde, toplumun her gün cereyan eden basit meselelerinden başlanarak yola çıkılmış, ideal ve gerçek arasında mükemmel bir denge kurulmuştur. Âkif, görüşlerinde son derece realisttir. Eğitim konusunun ehemmiyeti ile prensiplerini ortaya koymuştur. Şâirimizde İslâm birliği fikri ile milliyetçilik hareketinin birleştiğini görmekteyiz ki İstiklâl Marşı'nda Türk ırkı ile iftihar etmektedir. Çanakkale zaferinin akabinde ortaya çıkan insan tipinin hususiyeti yıkılmaz bir iman ve iradeye sahip olmasıdır. Bu insan tipi Türkiye'yi kurtardığı gibi İslâm birliği meselesinde de ilk safta olmaya namzettir. Bu neslin ruhen ve fikren beslenmesi lâzımdır. Âkif, çocukların kendi zamanlarına göre yetiştirilmelerine çok iyi inanmış biri olarak bu nesle, zamanlar üstünde bizzat hitab etmek istemiş ve şiirleri ile nesirlerinde yaşayan

Türkçe'yi kullanmıştır ki kısa dönemlerin adamı olmadığını bilfiil isbatlamıştır.

Bir edîb hakkında isabetli hükmü verebilmek için en kestirme yol, onun eserlerine başvurmaktır. Öyle bazı edîbler vardır ki mısra-ı âzâdeleri bile yüzyıllar boyu dilden dile aktarılır. Hacı Bayram-ı Velî'nin bir dîvanının bulunmaması onun için nakîsa olamayacağı gibi Âkif gibi büyük Türk-İslâm Şâiri'nin tek şiiri «İstiklâl Marşı» olsa, onun şâirliği için yeter de artar. Kaldı ki şiirlerinde olduğu gibi nesirlerinde de cem'iyet mes'elelerini işleyen ve dili sade olan edîbimiz okundukça daha iyi anlaşılacaktır.

Âkif adı anılınca akla ilk gelen «İstiklâl Marşı» ve «Çanakkale Şehidleri» dir. «Safahat» adlı eserini duyan büyük çoğunluk onun muhteviyatından habersizdir. Halbuki Âkif, şâirliği yanında bir nâsir ve mütercimdir. Elsine-i Selâse dediğimiz Türkçe, Arapça ve Farsça yanında batı dillerinden Fransızca'yı da çok iyi bilirdi. Sehl-i mümtenî olan şiiri kadar nesri de güzeldir. Nesrinde tamlamaları imkân nisbetinde dağıtmış, öz Türkçe kelimeleri rahatlıkla kullanmıştır. Ona göre yüce fikirler sade bir dille ifade edilebilir. Nesirleri de muhteva bakımından son derece dolgun ve zengindir.

Âkif'in nâsirlik yönünü ortaya çıkartarak bilhassa onu genç nesle tanıtacak makaleleri ve tercümeleri üzerinde bugüne kadar müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Gerçi Eşref Edîb 1938'de, Ömer Rıza Doğrul 1944'de yayınlanmış olan çalışmalarıyle yaklaşık olarak yarım asır önce ihtiyaca kısmen cevap vermişler fakat geçen bu zaman zarfında müstakillen bu konu üzerinde durulmamış; bazı yazıları zaman zaman çeşitli değerlendirmelere esas alınmıştır. Biz «Mehmed Âkif Ersoy Yılı»nda, bu mühim boşluğu doldurabilmek düşüncesiyle; —fikir-

leri ve idealiyle beslenmiş «Âkif Nesli»'nin nâciz birer ferdi olarak— Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad mecmuaları kaynak alınıp merhumun bütün makale, yazı ve tercümelerini noktalamasına kadar aynen muhafaza ederek derleyip bir seri halinde kültürümüze yeniden kazandırmak istedik. Seri, altı kitaptan meydana gelecek, her kitabın sonuna birer «Lügatçe» eklenecektir. Elinizdeki bu çalışma serinin birinci kitabıdır.

Âkif'de doğu manzum hikâyeciliğinin en büyük örneği olan Sadi'nin tesiri büyüktür. Bunu nesir eserlerinde dile getirmiştir. Matbuat hayatına ilk atıldığı günlerde Sırat-ı Müstakim'de çıkan bazı yazılarına «Sa'dî» müstear adını koymuştur. «Lâ edri» ve «Lâ» takma adları ile yazdığı yazılar da vardır. Bunların dışında başka bir mahlasla veya imzasız olarak «Başmuharrir» sıfatıyle yazılar yazmış olması ihtimali kuvvetli olmakla birlikke, kesinlik kazandırmak hayli güç hatta hata ihtimali büyük olacağından şimdilik bir şey söyleyemiyoruz. «Sa'dî» mahlaslı ikinci makalesinde konu itibariyle tercüme havası vardır. Ancak «Mütercim» kaydını göremediğimiz için söz konusu makaleyi de te'lîfleri arasında bu cilde almış bulunuyoruz. «Edebiyat Bahisleri»'nden «İcad, Mevzu» ve «Muhayyileyi İşletmek» başlıklı makaleler «Mütercimi Mehmed Âkif» kaydını taşırlar. Ancak edebiyatla ilgili konular işlenirken, konu bütünlüğünü bozmamak için bu iki makaleyi de tarih sırası içinde bu kitaba aldık.

Çalışmamıza kaynaklık eden ve adları yukarıda geçen mecmualar, muhteviyatları bakımından kültürümüzün vazgeçilmez kaynak eserlerindendir. Bu münasebetle biraz da bunlar hakkında bilgi verelim: Sırat-ı Müstakim'in tesis tarihi 1324-1908'dir. İlk sayısı 14 Ağustos 1324-30 Şaban 1326 (27 Aralık 1908) tarihinde yayınlanmıştır. Haftalık olan bu derginin sahibi Eşref Edîb, başyazarı Mehmed Âkif idi. 182'nci sayı dahil bu isimle yayınlandı. 24 Şubat 1327-19 F. evvel 1330 (8 Mart 1912 tarihinde 183'ncü sayı ile Sebilü'r-Reşad adını alarak yayınına devam etti. Bazı sayıları Kastamonu, Ankara ve Kayseri'de de neşredildi. Son sayı olan 641'in üzerindeki tarih 9 Şaban 1343-5 Mart 1341 (1922)'dir. Haftalık olmakla birlikte onbeşde bir çıkan sayıları da vardır. Mecmuada dinî konuların yanı sıra siyasî, ilmî, edebî ve ahlakî yazılara da yer verilmiştir. Yedi cild Sırat-ı Müstakim, isim değişikliğiyle devamı olan onsekiz cild Sebilü'r-Reşad olmak üzere toplam yirmibeş cildlik bir kültür hazinesi olan mecmuanın, daha sonra da yeni harflerle yayınına 1963 yılına kadar devam edildi. Ondört cild olan bu yeni yayının son sayısı 350, tarih ise R. evvel 1383-Ağustos 1963'dür. Bizim çalışmamızın kaynağı ilk yirmibeş cild olan takımdır.

Çalışmalarımıza Âkif'in de ruhunu memnûn ederek neşir fırsatı veren Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın emeği geçen her kademedeki personeline teşekkür etmeyi bir vazîfe bilir; bu vesile ile merhûm Âkif'i rahmet ve minnetle anarız.

Dr. Abdulkerim ABDULKADİROĞLU

Ankara, 27 Aralık 1986

DARÜ'L - FÜNÛN TALEBESİNE BİR TEBŞİR *

Muhterem Kardeşlerim,

Maarif Nezareti'nde yapılan tensîkattan mektebiniz de vâyeder olmuş, size yeni yeni, kıymetli muallimler ta'yin edilmiş. Hey'et-i ta'limiyeyi teşkil eden zevatın çoğu memleketimizce öteden beri ma'rûf olduğu için ben size yalnız edebiyat-ı Arabiye muallimi Ali Fehmi Efendi Hazretleri'nden bahsedeceğim.

Hazret Hersek müft-i sabıkıdır. Beş altı sene evvel hemşehrileri tarafından gönderilen bir hey'et-i siyasiyeye reis olarak İstanbul'a gelmişti ki o zamandan beri şehrimizde bulunuyor. Kendisini ilk defa bir aşinâ-yı kadîmin evinde görmüştüm. Hane sahibinden benim de lisan-ı Arapla biraz tevaggulum olduğunu işitince bana pek büyük teveccühler, iltifatlar gösterdi. Üdebâ-yı Araptan kimleri tanıdığımı, ne gibi âsâr ile mütevaggıl olduğumu sordu.

Uzatmayalım, muhavere edebiyâta, târihe, bilhassa târih-i İslâm'a döküldü. Ben Şuarâ-yı Cahiliye'den olsun, Muhadramîn'den olsun, Müvellidînden olsun, kimin bir beyitini inşad edebildimse hocanız altını üstünü, ona münasebeti olan başka şâirlerin eş'ârını okumakta hiç sıkıntı çekmedi.

---

* 6 T. sani 1324, 24 Şevval 1326, Sırat-ı Müstakim, C.: 1, Aded: 13, s. 198-199.

Bilirsiniz ki Arabın eyyâmı, vakâyii, kabâili, ensâbı mazbut olmadıkça edebiyatı da mümkün değil anlaşılamaz. «Kuseyyir Ahtal'ı şu beyit ile, Cerir de Râî'yi şu kasidesiyle bitirmiş...' derler. Siz ise o beyitlerde ne söğüş ne döğüş, hulâsa hicve aid birşey göremezsiniz.

İşte Ali Fehmi Efendi'nin saydığım mebâhisde o kadar rüsûhlarını gördüm ki başkası söylese idi inanamazdım. Lisan-ı mübîn-i Araba çocukluğumdan beri şiddetli bir incizâbım olduğu için erbabını her zaman arardım. Hatta Arabistan'ın bir hayli yerlerini dolaştım. Üdebâyı Araptan bir haylisiyle görüştüm. Doğrusu lisanın dekâikini, edvârını, kavâidini, üdebâsını Arabın da tarihini hocanız kadar etraflı tetebbu etmiş kimse görmedim.

Hele târih-i İslâm'ı en meşhûrundan en ehemmiyetsiz görülen vakâyiine kadar kâmilen bilir. Meselâ size bir Gazve-i Bedir tasvir eder ki vak'aya iştirak eden ashâbın kâffesini isimleriyle, nesepleriyle, içlerinde şâir varsa şiirleriyle beraber öğrenirsiniz; aralarında vaktiyle ne gibi müşâcereler, sonradan ne gibi mülâtafeler geçmiş ise cümlesini işitirsiniz. (Ah! biz öyle mütecasir hocalar işittik ki Hazret-i Peygamber'den sonra senelerce muammer olan pek büyük bir sahâbiyi, «Bedir'de bulundu» ma'nâsına olan (شهد بدراً, şehide Bedran) cümlesinin içinden çıkamayarak «Bedir'de şehid olmuştur» diye göstermiş!)

İmam-ı Müberred'in Kitabü'l Kâmil'ini birinci defa olarak İstanbul'da hocanız okuttu. Hatta lisan-ı Araptaki iktidarı rukabasının bile mazhar-ı i'tirafı olan Hâlis Efendi Hoca bir kere bana rastgelmiş de : «Âkif, oğlum, Müfti Efendi'den okuyormuşsunuz. Aman fırsatı iğtinam edin. Hocanız pek edîb, pek fâzıl adam...» demişti.

Ali Fehmi Efendi şimdiye kadar ne Mısırlıların, ne Beyrutluların muvaffak olamadıkları bir teşebbüsü yalnız başına başa çıkardı : Ashab-ı kiram arasındaki şuarâyı tercüme-i halleriyle, eserleriyle topladı. Şiirleri baştan aşağıya gayet beliğ bir Arapça ile şerh etti. İki cesîm mücelled teşkil eden bu eser inşaallah yakında intişar edecektir.

Hersek gibi bir yerde yetişen bu nâdirü'l-vücûd zatın hayat-ı husûsisini, tarz-ı mesâisini bilseniz şaşarsınız. Bir ufak hatanın tashîhi, bir kelimenin tahkîki için hocanızın kırk elli kuruş araba parası vererek kütüphane kütüphane dolaştığını ben defeât ile gördüm.

Hocanızı sıkı tutunuz. Dersinden hakkıyle istifade ediniz. Ne kadar müşkiliniz varsa sormaktan hiç çekinmeyiniz. Doğrusu Maarif Nezareti her fedâkarlığı göze aldıraydı da Mısır'dan bir adam getirteydi Hazret'in yerini ya tutardı ya tutamazdı. Nezareti intihabındaki isabetten, sizi de muvaffakiyetinizden dolayı tebrik ederim muhterem kardeşlerim.

Mehmed Âkif

MUKALLİDLİĞİ DE YAPAMIYORUZ *

Şâyân-ı dikkattir ki altıyüz bu kadar seneden beri mevcûdiyet-i milliyesini bütün cihana karşı müdafaa eden Osmanlıların tarih-i siyaseti devir devir, fasıl fasıl rengîn hamaset sahifeleriyle pîrâyedar iken tarih-i edebiyatında o gözleri kamaştıran ve zihinleri durduran mâzî-i mefahirden sönük bir lem'a, nâçiz bir hatıra olsun yok!

Şarka, garba hâkim olduğumuz edvâr-ı şevketimizde bile lisanımız, istiklâlini te'min edebilmek şöyle dursun, bir mevcudiyet lâkin kayd-ı taklîdden âzâde bir mevcûdiyet gösterememiş. Evet, biz daima mukallid hem fena mukallid olmuşuz. O zamanlar bütün ulûm, bütün fünûn şarkta olduğu için Osmanlılar arasında yetişen erbab-ı ilim ve edeb Arap, Acem lisanlarını hakkıyla öğrenirler, bu lisanlarda yazılmış bütün âsârı okurlarmış.

Her kavim için kendisinden meziyetli gördüğü diğer bir kavmi taklîd etmek pek tabiîdir. Osmanlılar bu husûsta bir istisna teşkil edemeyeceği için biz de taklîde başlamışız. Lâkin garbın şi'r-i kadîmi ki garbın edebiyat-ı hakîkiye mesleğine tamamiyle muvâfıktır, eski şâirlerimizin nazar-ı iltifatını bile celbedememiş.

Malûmdur ki «Câhiliye» nâmı verilen o devr-i kadîmde eş'âr-ı Arap elvâh-ı tabîat tasvîrlerinden, âlem-i bedâvet sergüzeştlerinden, hamâset, şecâat menkabelerinden ibaret olup hikmete nâdiren tercüman olur. Halbuki lisan-ı mübîn-i Kur'an, Arabın cihan-ı edebinde gayet azîm bir inkılâb husûle getirdiği için zuhûr-ı İslâm'dan sonra yetişen şâirler seleflerinin mesleğini kâfi görmeyerek hikmetle hamâseti karıştırmış, lisan-ı bülend-i şiir ile i'lâya başlamışlar. Maatteessüf biz bunları da beğenmemişiz.

Daha sonraları Endülüs'ün o feyizli toprağında yetişen şâirler hissiyat-ı garam u şevki musavver gayet rakîk, gayet nezîh şiirler meydana getirmişler. Fakat nedense bizim şâirlerimiz o yolda hissî eserleri de iyi bulmamışlar. Onlar ancak İran şâirlerini mukteda ittihaz etmişler.

Şurası ağrebdir ki edebiyatlarının en zengin olduğu devirlerde Arabı taklîde özenmeyen eslâfımız sonraları yani Arap edebiyatı İran edebiyatının seyyie-i temasıyla mazmunculuk vâdîsine girdiği, ta'bîr-i sahîhi ile münkarız olduğu bir zamanda kalkarak Arapları taklîd etmişler. Evet edebiyat nüktecilik, mazmunculuk vâdîsine döküldüğü gibi mahvolmuş demektir.

İnsaf edilsin, matbu, gayr-ı matbu yüzlerle, belki binlerle sayılan dîvanlarımızı birer birer nazar-ı tedkîkden geçirsek bulabileceğimiz hakîkî, hamâsî, hikemî, ahlâkî, hissî şiirler bir müntehabat mecmuası meydana getirebilir mi? Harabat'ı okuyan bir Osmanlı edîbi için sıkılmamak, müteessir olmamak kabil midir? Ziya Paşa merhûmun, Araptan Acemden bulduğu bedâyiin yanında bizim Osmanlı şâirlerinin sözleri ne kadar sönük durur! İmruü'l Kays'ın, Nabiga'nın, Antere'nin, Cerîr'in, Mütenebbî'nin, Ebu Temmam'ın, Buhterî'nin, İbni Fârız'ın, Ebü'l Baka Salih'in, Zü'l vezaretinin, Tehamî'nin İbni Züreyk'ın karşısına çıkaracak hangi şâirimiz var?

* 17 Eylül 1325, 15 Ramazan 1327, Sırat-ı Müstakim, C.: 3, Âded: 56, s. 54-55.

Gazeliyatımızın hali ma'lûm, kasâidimiz ya bir takım küçük ekâbire dalkavukluk etmekten, ya fahriye ünvanı altında kendi menâfiini dinletmekten ibaret. Vâkıa Araplar da hem kendilerini, hem de başkalarını medhetmemiş değiller. Lâkin öyle medîhalara canlar fedâ!... Onlar memdûhlarını bizim gibi insanın haricine çıkarmamışlar. İnsan-ı kâmil nasıl olmak lâzım gelirse o sûrette göstermişler. Fahriyeleri ise bütün tarîk-i maâlide ilerlemek için ne gibi şedâide göğüs gerdiklerini tasvîr eder. Mütenebbî'nin kasîdeleri insana ahlâk dersi verir. En hissiz yüreklerde maâliye meyil uyandırır. En yüreksiz mahlûklara hayatı istihkar edecek kadar celâdet bahşeder.

İran üdebâsından kimleri muktedâ addetmişiz? Onlardan da meselâ Senâî gibi ilâhi bir şâir dururken Enverî'nin yalanlarını meşk ittihaz eylemişiz. Sa'dîlerin meslek-i hikmetini hiç taklîde heves etmemişiz. En muktedir şâirlerimiz bir takım muammacı sembolistleri üstad tanımış.

Hele edebiyatın ahlâk ile münasebeti olmak lâzım geleceğini, bir hey'et-i ictimâiyeyi tehzîb edecek en başlı vasıta olacağını hatırımıza bile getirmemişiz. Avamın ağıza almaktan istihya edeceği üryan bir yığın rezâili havas-ı üdebâmız mazmunlarla, cinaslarla telleyip inşad etmekten hiç çekinmemiştir.

Hulâsa bizim böyle taklîd yolunda meydana getirdiğimiz âsâr-ı edebiyemiz insanı ya miskin yapar, ya ahlâksız.

İşte vaktiyle şarktan nasıl istifade edememiş, zarar görmüşsek bugün de garp edebiyatından öylece mutazarrır oluyoruz. Bir iki edîb-i güzînimizin âsârı istisnâ edilirse garbın bedâyi-i edebi nâmına aldığımız şeyler hiç

işimize yarayacak mâhiyette değildir. Biz bugün hey'et-i ictimâyemizin gözünü açacak, hissiyatını yükseltecek, hamiyyetini galeyana getirecek, ahlâkını tehzîb edecek, hulâsa bize her ma'nâsıyla ders-i edeb verecek bir edebiyata muhtacız...

Mehmed Âkif

AÇIK MEKTUB

Ebu'z - Ziya Tevfik Efendi'ye *

Efendim,

(Abdullah Cevdet Efendi'nin tercüme etmiş olduğu Tarih-i İslâm'ını müdafaa hevesiyle yazıp gazetenizin başına geçirdiğiniz uzun etekli, geniş kollu makaleyi tanıdıklarımdan birinin ihtarı üzerine okudum. O takrîz-i belîğin mutad-ı kadîminiz vechile, lafız, ibare münakaşasıyla meşgûl olan kısmını geçiyorum.)

«Bugünkü günde hiçbir Müslim, ne kadar hürendiş olursa olsun mütemessik olduğu dinin aleyhinde hâmerân-ı tenkîd olamaz.» tarzındaki hükm-i kat'inize, ne yalan söyleyeyim inanacağım gelmiyor. Nasıl inanayım ki vazife-i vekâletini dûş-ı kifayetinize aldığınız, «diyanet ve fetanetini bildiğiniz» Abdullah Cevdet Efendi elindeki tercümesiyle sizi tekzîb edip duruyor!

Evvelâ şunu söyleyeyim ki bendeniz kimsenin akidesine müdahale etmek, kimsenin telakkıyat-ı vicdâniyesini teftişte bulunmak itiyadında değilim. Zaten Müslümanlık hiçbir ferde başkalarının itikadını teftiş hakkını vermemiştir; vicdan casusluğunu Kur'an sarahaten men'eder. Âhâd şöyle dursun, Peygamber'de bile kulûb-ı ümmet üzerinde murakabe hakkı yoktur. Kim, ben Müslümanım derse, nezd-i risalette Müslüman tanınır.

* 18 Şubat 1325, 21 Safer 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 3, Aded: 78, s. 409-410.

Demek isterim ki şahsını şimdiye kadar hiç görmediğim Abdullah Cevdet Efendi acaba mü'min muvahhid midir? Yoksa mülhid midir? Sorup öğrenmek aklıma bile gelmemişti. Zaten bu seviyedeki adamların imanından bir şey kazanmayan Müslümanlık tabiî ilhadından da asla müteessir olmaz.

Ancak siz ne söylerseniz söyleyiniz, Müslümanlığı esasından sarsmak, rabıta-i vahdeti koparıp atmak maksad-ı sarîhiyle yazılmış bir eseri tercüme eden fakat zannettiğiniz yahut zannettirmek istediğiniz gibi «Bakınız ey Müslümanlar! yabancılar dininiz hakkında neler söylüyor! Bunları görünüz, okuyunuz da ona göre müdafaada bulununuz...» diyerek değil, «Ey Müslümanlar! Din diye sarıldığınız mahiyetin ukûl için, efkâr için ne müdhiş bir kayıt olduğunu anlayınız. Daha ne zamana kadar böyle hurafata esir olup kalacaksınız?» nidâ-yı tezyifi her kelimesinden yükselen bir adamı Müslüman yahud Müslümanlık muhibbi tanımakta ma'zûrum. Çünki demin de arzetmiştim ya! Bendeniz zâhirciyim.

Abdullah Cevdet Efendi'nin yine zat-ı âlinizden mervi olan fetanetine gelince, ayıp değil a buna da aklım yatmıyor: Zira bu memleketin selâmeti ekseriyet-i mutlakayı teşkil eden Müslim unsurları rabıta-i İslâm ile birbirine sımsıkı bağladıktan sonra gayr-ı müslim akvâmı da rabıta-i vataniye ile o ekseriyete ilhak etmektedir. Bu o kadar basit bir hakikattır ki ihatası pek geniş bir zekâya tevakkuf etmez.

Pekalâ! Abdullah Cevdet Efendi Dozy'nin yaptığı bir kör baltayı eline alır da Arnavud'u Türk'e, Türk'ü Arab'a, Arab'ı Lâz'a, Lâz'ı Kürd'e, Kürd'ü Çerkes'e, Çerkes'i Gürcü'ye sımsıkı bağlayan, hem de aradaki cinsiyet münazaatını bertaraf edecek sûrette bağlayan bu tek rabıtayı

kırmaya çalışırsa, bu sersemliğiyle eser-i fetanet mi göstermiş olur?

Abdullah Cevdet Efendi'nin tercümesi, elli seneden beri merak ettiğimiz halde bir türlü öğrenemediğiniz, Vehhabîliği size öğretmiş de onun için pek münşerih olmuşsunuz! Bir kere umman-ı irfanınızın böyle bir katrenin imdadına arz-ı iftikar etmeyeceği bizce müsellemdir; saniyen efendimiz bir hakikate muttali olacaksınız diye zihn-i ma'sûm-ı İslâm nâmütenâhi sumûm ile zehirlensin mi? Salisen Vehhabîliği sordunuz da size izah edecek kimse çıkmadı mı?

(Yediyüzyirmiiki sahifelik eseri iki gecede bitirmişsiniz de gayet vâkıfhane, bîtarafane yazılmış bir te'lif-i güzîndir, buyuruyorsunuz. Sonra «Serâpâ isnadat-ı garazkârâne ile mâli bile olsa redd ü cerhine teşebbüs edeceklere bir zemîn-i tedkîk hazırlamış olacağı için» Abdullah Cevdet Bey'e büyük bir pâye veriyorsunuz.)

Siz bu sözünüzle eseri şöyle durun, mütercimin mukaddimesini bile okumamış yahut anlayacak kadar i'mal-i fikir buyurmamış olduğunuzu ilân ediyorsunuz! Acaba Vehhabîliğin mahiyetini de elli dakika zarfında böyle mi anladınız?

Hele müteahhirîn içinde en ziyade hürmet ettiğim Fazıl Halûk rahmetullah merhûm ile Cevdet Efendi arasında yürütmek istediğiniz müvazeneye, mukayeseye şaştım da kaldım, İzharü'l-Hak sahibi Müslümanlığı müdafaa ederek hakkını ağyara teslim ettiriyor, onlara mübarek elini öptürüyor. Cevdet Efendi senakârınız ise bize hayatımıza kasdeden bir düşman-ı İslâm'ın elini öptürmek istiyor!

Yunusla farkı rif'atin beyne'ssema'i ve'ssemek

Kâtip Çelebi merhûmun tercüme ettiği Tarih-i Nasârâ da müddeânızı te'yid etmez zannederim. Şayed mütercim-i merhûm tercümesinin başına Cevdet Efendi gibi bir mukaddime-i istihsan yazmış olsa idi o zaman yerden göğe kadar hakkınız olurdu.

Kitabın men'i husûsunda meclis-i vükelâca verilen kararı tedkîk bana taalluk etmeyeceği için geçiyorum. Yalnız telkîh-i cederî gibi husûsatta bile hükûmetin müdahale-i cebriyesini hürriyete karşı tecavüz addetmeye zihnim yatmıyor.

Makalenizin bir kısmında «Hükûmet men'etmiş olmasaydı biz bu kitabı görmeyecek, işitmeyecek idik. İlân olunur olunmaz bir nüshasını edinmeye tab'an bir inhimak hisseyledik, buldurup aldık. Çünki görmek ve hakîkatı bulup halka da bildirmek erbab-ı neşriyatın vezâif-i esâsiyesindendir.» buyuruyorsunuz.

Tercümenin İstanbul'da intişarı birbuçuk sene oldu. Yalnız muhît-i Osmanîde değil, bundan âlem-i İslâmda kıyametler koptu, kör gördü, sağır işitti. Antalya meb'ûs-ı muhtereminin husûsiyle hakîkati bilip de halka bildirmek vazisefiyle muvazzaf olduğunu söyleyen bir sahib-i neşriyatın işten haberdâr olmaması hoş görülebilecek gafletlerden olmasa gerek.

Haydi bunu geçelim, lâkin siz hakikatı böyle anlarsınız? Zavallı halkın tenvîr-i fikrine böyle mi hizmet edersiniz? Bir Dozy peydâ oluyor, Peygamber hakkında söylemediğini bırakmıyor. Sonra bir Abdullah Cevdet geliyor, o sözleri bize mahz-ı hakîkat göstermek istiyor. Bundan münfail olan âlem-i İslâm'a karşı da efendimiz çıkarak Dozy'nin sözleri hakîkat, Abdullah Cevdet Efendi tercüman-ı hakîkattir, hizmeti ise rahmetu'llahın mücahedesi kadar büyüktür diyorsunuz!

Hüsnü Âtıf isminde bir tabib arkadaşım vardı ki vaktiyle Abdullah Cevdet Efendi ile aynı mektepte, aynı sınıfta olduğunu söylerdi. Pek sevdiğim bu zat ile konu-

şurken söz bazan edebiyata intikal ederdi. O zaman Hüsnü Âtıf, Cevdet Efendi'nin bazı şiirlerini okur, mütalaamı sorardı.

— Birader! Doğrusunu istersen ben bu adamın sözlerinde o kadar yükseklik görmüyorum. Karîha yoksulu, selîka züğürtü bir heveskâr, bugün çocuklar var ki çok daha düzgün şiir söylüyorlar.

— Haydi bu sözünü kabûl edeyim. Fakat şurasını bilmelisin ki Cevdet'in meziyeti yalnız ediblikten ibaret değildir. Fünûna vâkıftır. Husûsiyle şimdi Avrupa'da tahsîl ediyor. Günün birinde vatanına dönerse göreceksin ki ne kadar ulûm, ne kadar fünûn getirecek!

— Ona diyeceğim yok. İnşaallah büyük bir adam olur da memleketimizin birçok ihtiyacını te'mîn eder. Benim demek istediğim, kabiliyeti olmadığını görse de şâirliği bırakıp daha nâfi şeylerle uğraşsa...

İşte senelerden beri musahabesinden mahrûm olduğum o yâr-ı can ile daima aramızda bu gibi muhavereler geçtiği için ben yüzünü hâlâ görmediğim Cevdet Efendi'yi garptan birçok hamûle-i fünûn ile gelecek diye on yıl kadar bekledim. Fi'lhakîka Cevdet Efendi elindeki Tarih-i İslâmiyet tercüme-i rekîkiyle çıka geldi! Zavallı Hüsnü! Hem kendini, hem beni aldatmışsın. Dozy'nin eserini senin Abdullah Cevdet'inin lisanından kıyas kabûl etmeyecek kadar düzgün bir lisan ile tercüme edecek çocuklar bulayım. Beklediğin bu mu idi?

«Hiç yapacak, görecek mevki-i tatbik ve icraya koyacak iş kalmamış, vatan te'min-i mes'ûdiyet edecek kavanîn ile lebriz olmuş ve mülkün her köşesi salah ve selâmete müstağrak bulunmuş gibi meclis-i vükelâ kitapmen'iyle meşgûl oluyor.» buyuruyorsunuz. Pekâlâ! Acaba Antalya mebûs-ı muhtereminin, Tasvîr-i Efkâr sahibininin pîş-i azminde hiç teşebbüs edilecek iş kalmamış mı ki Tarih-i İslâmiyet gibi bir tezvîrnâmeye altı sütûnluk takrîz yazıyor; Abdullah Cevdet Efendi'yi tutup ekâbir-i ümmetten rahmetu'llahın yanına çıkarmak istiyor?

Evet, Cevdet Efendi bu eseri yalnız tercüme etse idi, yani ne muahaze, ne istihsan yolunda kendisinden bir söz söylemese idi kimse bir şey demezdi. Lâkin mütercim öyle hezeyanlar istifrağ ediyor ki böyle bin takrîz-i belîğ ile yaldızlansa yine ümmet-i merhûmeye yutturulamaz efendim!

Mehmed Âkif

ESKI HATIRALAR *

Sevgili kârilerimizin çoğu tahattur edecektir ki bundan on sene evvelki İkdam ceridesinin sütûnlarında Muhîtü'l-Maarif ünvan-ı mehîbi altında imzasız lâkin gayet mühim lisan makaleleri görülürdü.

Memleketin bütün okur yazar takımını hayran edecek kadar derin bir vukûf ile yürütülen o mütalaalar, hele Ispartalı Hakkı ile beni alıklaştırmıştı! Çünki o vakte kadar Hakkı'yı ne zaman görsem ya edebiyat menkabeleri dinletir yahud lisan mebâhisi dinlerdim. Bazan edîbliği ona vererek lisan ulemâlığını kendi hisseme bıraktığım da olurdu. Ma'lûmat-ı edebiyemizin hudûdu şarkan Fuzûlî'de, garben Lamartin'de karar kıldığı gibi tedkîkat-ı lisaniye nâmına ileri sürdüğümüz bahisler de medhal-i kavâid ile mahdûd idi.

Fakat biz bu dar sahanın yalnız sathında dolaşmazdık ki!... Bilseniz ne ta'mîkat, ne tedkîkat icra ederdik! O bana izafet-i lâmiye ile izafet-i beyâniye arasındaki bıçak sırtı kadar farkı, usturanın keskin tarafından çok daha incelterek anlatmaya çalışırdı; ben ona vasf-ı terkibilerin adedini dörtle, onla takyîd etmek ilm-i şerife karşı bir nevi tazyîk olacağını kabûl ettirmekle uğraşırdım! İmlâ meselesine gelince ikimiz de kendi isabetine iman etmiş ayrı ayrı birer müctehid idik.

---

* 8 Nisan 1326, 11 R.âhir 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 4, Aded: 85, s. 114-116.

Hayfâ ki demin söylediğim makaleler meydana çıkıverince bizim mütâlaatın kâffesi su görmüş teyemmüm gibi hükümden sâkıt oldu! Kendi âlemimizde pek âlâ birer lisan ulemâsı geçinir dururken hiçliğimizi yüzümüze çarpan; felsefe-i lisanın ne olduğunu birinci def'a olarak izah eden bu azametli mebâhis kimin tarafından yazılıyor, diye merak ettik. Emrullah Efendi'nin mahsûl-i ictihadı olduğunu anlayınca ani'l-gıyab müştak olduğumuz o sîmâ-yı hikmet ü irfanı görmek emeline düştük.

Gerçek, o sırada İkdam'ın Paris muhabirliğini eden Ali Kemal Bey'in de lisana dair mülâhazatı görülmüştü. Lâkin doğrusunu isterseniz beriki makalelerin yanında onlar metîn birer mülâhaza değil, açıktan açığa birer mülâhazasızlık idi: Ta Paris'ten üşenmeden İstanbul'a kadar gönderilen koca bir makalenin erbab-ı mütâlaaya öğretmek istediği hakayık-ı amîka (de) edatı zarf için gelmezse âtife olur; binaenaleyh ayrı yazılmalıdır. (Ma' yûb) kelimesi yanlıştır; (?) bunun yerine fasîhi olan (mu' ayyeb) lâfzını kullanmalıdır... gibi hayırhahâne bir takım ihtarattan ibaret kalıyordu!

Ma'mafih Ali Kemal Bey telkîn etmek istediği hakayıkı böyle üryan bir kıyafetle göstermiyor, öyle telliyor öyle pulluyordu ki insanın vehleten nim ilmî bir makale diyeceği geliyordu.

Yalnız Emrullah'ın bizi bitiren o bülend muhakemat-ı âlimanesi üzerine Ali Kemal Bey'in makalesi yüreğimize su serpmedi, diyecek olursam hakikati saklamış olurum. البلية اذا عمت طابت

Hakkı dedi ki:

— Emrullah Efendi ile görüşmenin bir yolunu bulsak...

— İyi olur ama nasıl ederiz? Büyük adamlara sokulmak benim için pek zordur. Hazreti tanıyan bir zat yine hazretten müsâade aldıktan sonra beni yanına götürse idi; ben de o ilk mülâkatta iltifat görse idim alt tarafı kolay olurdu.

— Beni de görüştürür müydün?

— Hay hay.

— O halde işin bütün müşkilatını düşünerek cesaretsizlenme de, bir an evvel çaresine bak...

— Acele etme! Bu gibi teşebbüsler beni hayli düşündürür. Çünki canım yandı: fazlına, kemâline, hürmeten kimin yanına sokulmak istedimse ya ısırdı, ya tepti! Bizim memleketin okumuşları-hikmet-i Huda-bütün huylu oluyor!

— Gevezeliği bırak! Dediğin ısırgan fıtratlı mahlûkları biliyorum. Kabahat sende ki hayır umuyorsun da öyle heriflerin meclisine gidiyorsun. Onlarda zaten kemâl namına, fazilet namına çok bir şey olmadığı için mahiyet-i âcizlerini göstermemek maksadıyle haşin bir ridâ-yı ceberûta bürünüyorlar. Emrullah'ı bir insan-ı kâmil göreceğinden emin ol. Baksana gaye-i maksadına doğru ne muhkem bir azim ile yürüyor! Sağdan, soldan yükselmeye çabalayan tezyif, istihza, techil gürültülerine kulak bile asmıyor, cehele-i cemaate karşı simâ-yı saf âsârında bir çin-i işmi'zaz yahud bir hande-i istihfaf olsun görülmüyor.

Hakkı beni iyice kandırdı. Hemen o hafta içinde pılıyı pırtıyı, çoluğu çocuğu yüklenerek Makrıköy'e taşındım. Evvelâ Babanzade İsmail Hakkı, sonra Halil Edib, Muhlis Bey'lere müracaat ederek Emrullah'a beni tavsiye etmelerini, arasıra harîm-i irfanına kabûl olunmaklığımı rica eylemelerini söyledim. Nihayet hazretin hiç

kimseden iltifatını diriğ etmez bir fâzıl-ı deryadil olduğuna dair bu saydığım arkadaşlarımın hepsinden teminat aldıktan sonra bir gece Muhlis Bey'in evinde kendisine mülâkî oldum.

Filhakika Emrullah Efendi beni bir âşinâ-yı kadîm gibi gayet tekellüfsüz kabûl etti. Birinci defa olarak girdiğim o meclis-i mehîb-i irfan o gece beni hayli sıktıysa da fıtratı da malûmatı kadar yüksek olan o büyük adam bana öyle samîmî, öyle canâşinâ hitablar tevcîh etti ki kimin karşısında olduğumu unutmak derecelerine gelerek ara sıra söze karışmaya bile başladım.

O günlerde ise zavallı Emrullah nekbetin, hüsranın en sâfil derekatında çalkalanıp duruyordu: İkmaline bin can ile çalıştığı (Mühîtü'l-Maarif) ashab-ı hayırdan birinin himmetiyle kapatılmış; eserin tab'ını deruhde eden Ahmed Cevdet Efendi'nin aldığı tazminattan da bu zavallının hisse-i âvâresine ücret-i tahrîr olarak yalnız hasbî mesâîsinin ecr-i ma'nevîsi düşmüş idi!

Lâkin o metin adam yine ye'se düşmüyor, yine âti için bir çok ümidler, bir çok hayaller besleyip duruyordu.

Bu mülâkat iki üç defa tekrar ettikten sonra Ispartalı Hakkı'dan başlayarak bütün sevdiklerimi, Ka'be'ye hacı taşıyan deliller gibi, Emrullah'ın evine götürmeye başladım. Çok defalar Veli Efendi çayırında, Çobançeşme kırında yahud daha içeride akdettiğimiz encümenler Allah bilir a enzâr-ı tecessüsü kamaştıracak kadar parlak olurdu.

Halin mehalikini hepimizden iyi gördüğü için âtiyi hepimizden fena tahayyül etmesi icabeden koca Emrullah'ın tevekkülünü, fakat mütemâdî bir sa'y, mütezâyid

bir azim ile beraber giden tevekkülünü gördükçe hakkındaki hissiyat ve dâd ve hürmetime münteha tasavvur eyleyemiyordum.

Aradan seneler geçti. Bir gün hazreti pek beşûş gördüm: Meğer Konya'da açılacak Mekteb-i Hukûk müdiriyetine tayin edilmiş imiş. Avn-i Hak'la orada bir lem'a-i ma'rifet uyandırabilsek... diyordu. Bir hafta sonra Konya'da bulunması icabeden Emrullah'ı yine İstanbul'da görünce, «Ne oldu, gitmediniz mi?» dedim.

— Gittim de geldim! Habisler bırakmadılar ki! Ne kadar da şevkim vardır; Husûsiyle hükûmetin, memleketin ileri gelenleri beni pek güzel kabûl etmişlerdi. Büyük büyük işler göreceğimize adeta yakîn hâsıl eylemiş idim... Ne yapalım, elhükmü lil'llah! Biraz daha bekleriz.

Zavallı Emrullah yine metanetine sahip idi!

Bu vak'adan tahminen birbuçuk sene kadar sonra idi ki hazrete Sultan Ahmed Bahçesi'nde tesadüf etmiştim. O gün de ferdâ-yı hürriyete musadif cumartesi günü idi. Bîçâre fart-ı sürûrundan asabî bir nöbet geçirmiş olmalı ki arkadaşları kendisine Kordiyal içirmeye çalışıyorlardı. O güne kadar neşat ile, inbisat ile yakından muarefesi olmayan Emrullah'ın kalbi o gün ziyâ-yı saâdetin ufukları lebrîz eden tecellî-i nûranûru karşısında gaşy olmuş da, zannederim ömründe birinci defa olarak metanetini gaib etmiş idi.

İstanbul gazetelerinin şu günlerde Mekteb-i Sultânî mes'elesini bahane ederek nahak yere Maarif Nezareti'ne, dolayısıyle nâzıra hücûm eylemleri bütün bu hatırat-ı mâziyenin birer birer canlanmasına, o hatıraların sînesinde saklamak istediğim ümidsizliklerimin, cesaretsizliklerimizin yeniden ayaklanmasına sebep oldu.

Muasırları tarafından tekfîr denilen hakîm-i şehîr İbn-i Sînâ'nın «Dünyada benim gibi bir Müslüman var; o da kâfir ise hiç Müslüman yok demektir!» dediği gibi bütün bir ömrü maarifin neşrine, i'lâsına vesait ihzârile geçen Emrullah hazırdaki bir müessese-i ma'rifeti tahrîb ile itham olunacaksa bence memleketini seven, memleketinin teâli-i irfanına çalışan adam yok demektir!

Meşrûtiyet bize gayet acı bir hakikat öğretti ki o da vatanımızda her ma'nâsıyle büyük adamın yok denecek kadar ender bulunmasıdır.

Evvelce «At var, meydan yok!» diye kendimizi aldatıyorduk, oyalıyorduk. Bugün de aynı hulyalara kapılacak mıyız? Tedkîk-i habere, ta'mîk-i nazara hacet görmeksizin, Emrullah gibi kendisinden bu kadar hizmetler beklediğimiz bir adamı isti'calimize kurban edecek miyiz? Biz daha ne zamana kadar hissiyata kapılmakta devam edip duracağız? Garibi neresi, mes'elenin mahiyetini anlattığınız adamlarda «İyi ama meselâ filân gazete böyle yazmıyor!» diyorlar. Sanki size inanmıyorlar da o filân gazeteye inanıyorlar! Allah cümlemize insaf versin.

Mehmed Âkif

MUSAHABE *

«بجهان خرم از آنم که جهان خرم ازوست ؟

عاشقم برهمه عالم که همه عالم ازوست !»

diyen Sa'di-i Şîrâzî hakkında ne perestişkârane bir hürmet beslersem;

«وعلى تفنن واصفيه بحسنه ،

يفنى الزمان وفيه مالم يوصف.»

terane-i vicdan-rübâsıyle her dem istiğrak olan İbni Fârız'a karşı ruhumda ne büyük bir incizab duyarsam;

«ای که بهرجا حضور کرده بنام دکر :

هم عربی را اله ، هم عجمی را خدا.»

tehlîl-i ârifânesiyle cihan-ı şiirin berterîn tabakatına yükselen Feyzi-i Hindî'ye nasıl hayran olursam;

«Gerçi canandan dil-i şeydâ için kâm isterem...
Sorsa canan bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedür!»

neşîde-i lâhûtîsiyle aşkındaki kemal-i fevka'l-hayali doyuran Fuzûlî'yi ne kadar seversem; Lamartine'i de o kadar sever, o kadar hürmetle, o kadar iştiyak ile yâdederim.

* 15 Nisan 1326, 18 R. âhir 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 4, Aded: 86, s. 131-133.

Bugün bile pek kifâyetsiz olan Fransızcam, o garp bülbülünün ilâhi zemzemelerini ilk dinlediğim zamanlar, hiç derekesinde iken yine anlamakta o kadar müşkilât çekmezdim. Onun lisanı benim sâmia-i vicdanıma bîgâne gelmezdi diyecek olursam ihtimal ki istiğrab edersiniz. Hakikat ne olursa şurası muhakkaktır ki ben o zamanlar bile Lamartine'in âsârından pek çok zevk duyardım.

Şark ile garp arasındaki mesafe ba'de'l-maşrıkîn olmakla beraber ben Iraklı Fuzûlî ile Fransalı Lamartine'i aynı hâk-i nâmiyedarın feyz-i mübini zannederdim. Graziella'yı okurken Leylinâme-i Fuzûlî'yi okuduğuma zâhib olurdum. Hele Meditations benim için bir Sa'dî külliyatı yahut İbn-i Fârız Divanı idi.

Lamartine'in dest-i san'atındaki erganunu Fuzûlî'nin benan-ı rikkatinde inleyen naypâre ile hemâheng bulur, ikisinden de aynı muhrik terâneleri duydukça sergerm-i istiğrak olurdum.

Birinin samîm-i ruhundan kopan safir Dicle vâdisinin nesîmi gibi ateşin, diğerinin sîne-i ma'sûmundan yükselen sürûd Surranet sahilindeki çamların enîn-i rakîki gibi hazîn olsa da, hilkatin bu iki bestekâr-ı giryanı başka başka eda, başka başka sedâ ile aynı negamatı terenüm edip duruyordu. Çünki ikisi de bir hiss-i layezalin medhûş cemali idi.

Graziella'nın nigâh-ı kebûdu Lamartine'in muhit-i istiğrakında nasıl sermedî bir cihan-ı ezel-i ziya açıyorsa, Leylâ'nın şebreng nazarları da Fuzûlî'yi öyle bir âlem-i bâki-i vecd içinde bîdâr ediyordu!

Acaba Graziella'nın arkasından ağlayan Lamartine'in «İlk Acı» sında

Câm-ı mey gam tutanda âlem,
Hem sen içdin o câmı hem ben.
Bir hayli zaman egerçi yandın,
Sûz-ı dile durmadın usandın!
Bîdarlığa getirmedin tâb,
Şehlâ gözün oldu mâ'il-i hâb!

nevhatıyla Leylâ'sının hayal-i gîrîzanını teşyî eden Fuzûlî'yi duymamak kâbil midir?

(Yâr-ı canım Ferid ile arasıra «Meditations» dan parçalar okuruz. Bu büyük şâiri Ferid'in de benim kadar sevdiğini, âsârı hakkında onun da benim gibi düşündüğünü gördükçe incizab-ı kadîmim-bilmem rekabetin te'sîr-i sihri midir nedir? - bir kat daha arttı.)

Bir gün Ferid : «Biz Lamartine'i pek iyi anlıyormuşuz. Baksana kendisi bile ne söylüyor...» diyerek Meditation'un o zamana kadar gözüme ilişmeyen bir parçaşını gösterdi. İnce hurûf ile haşiye kılıklı yazılan o parçanın meâli şuna yakın idi :

«Fıtrat beni Paris âlemi için yaratmamış... O hayat zevkime elvermiyor, ruhumu bîzar ediyor. Ben şarklı doğmuşum, hem şarklı öleceğim. Ben ıssız yerler, çöller, denizler, dağlar, atlar, tabiatla derûni müşafeheler, meâlini takdis edeceğim bir neşide-i cemal, musahabesiyle oyalanacağım bir enîs-i can... Hulâsa Araplarda, Osmanlılarda olduğu gibi metâib-i cismaniyeden âzâd bir lâkaydî içinde, fakat ruhun, müfekkirenin, mesâîsiyle, tahayyülat-ı mülhimanesiyle geçen bir hayat için yaratılmışım. Bir hayat ki baştan başa şiir ile, iman ile, hissiyat-ı necibe-i hamasetle pirâyedar.....»

Lamartine'e ait ihtisasatımın galat-ı hiss şâibesinden pâk olduğunu o büyük şâirin kendisinden işitince içimde ne samimî bir sürûr, ne tabiî bir gurûr uyanacağını ben tasvîr edemezsem de elbette siz takdîr edersiniz.

Ne olur bir hayır sahibi çıksa da bize «Meditations» ları, «Harmonie»leri, «Graziella»ları, «Raphael»leri tercüme etse! Vakıa iki sonraki eser lisanımıza naklolunmuş. Lâkin bugün için kâfi değildir, çünki birçok yerleri geçilmiştir. Husûsiyle bu gibi âsâr-ı muhallede aslındaki nezahete müsâade-i imkân nisbetinde yaklaşılıncaya kadar birçok erbab-ı kalem tarafından tercüme edilmelidir. Raphael'in tamam nâtamam iki üç tercümesinden ben birini gördüm ki iyi değildi. Lamartine'e tercüman olacak adam Fransızcayı ne kadar iyi anlasa, Türkçeyi de ne kadar doğru yazsa, hasîsa-i şiir ile meftûr olmadıkça kabil değil ihraz-ı muvaffakiyet edemez. Hele benim gördüğüm tercümede «mezkûr kadının çehresinde nur-ı sabahat lemean etmekte bulunmuş idi...» ibaresine yakım cümleler bile vardı! Evet, bu mütercim bir tarih tercüme edebilir, bir bend-i siyâsî yazabilirdi, lâkin hiçbir vakit Raphael'i tercüme edemezdi.

Her vâdîde kalem yürütmek fıtratın pek nâdir yetiştirdiği erbâb-ı dehanın kârıdır. Bize pek müfîd eserler bırakan Şemseddin Sami Bey merhûm Hugo'nun Sefiller'ini tercümeye başladığı zaman edîb-i a'zam Kemal : «İyi ama bilmem yapabilecek mi?» demiş. Tercümenin birinci formasını getirmişler : «Fena değil, fakat Türkçeden ziyade Arnavutçaya benziyor!» tarzında latîfeperdazlık etmiş.

Şarkta garpta bir çok bedayi'-i edebiye var ki lisanımıza nakli üdebamız için adeta farz-ı kifayedir. Sa'dî'lerden, Firdevsî'lerden, Senâî'lerden, Mevlâna'lardan, İb-

ni Fârızlardan, Ebu Temmam'lardan, Mütenebbî'lerden, Ebu'l'ula'lardan kezalik garbın dühat-ı edebinden bizim fakir edebiyatımız nasıl müstagni olabilir? Niçin bu işi başa çıkarabilecekler gûşe-i mahviyete çekiliyorlar.

Vaktiyle Ahmed Naim Bey kardeşimiz «Bedâi'ü'l-Arab» ünvanı altında ne müntehab eserler bulmuş, tercüme etmiş idi; Sırat-ı Müstakim'in sahifeleri o mesâînin devamını görse ne olur!

Ferid Lamartine'in «Cenab-ı Hak» ünvanlı neşide-i ârifesini tercüme etti. Okuyanlar mest oldu. Fakat vâ esefâ ki alt tarafı gelmedi. Mesnevide neler var! Lâkin hiçbirimizin haberi yok. Vaktiyle uğraşmış, okumuş olanlar bize bilmediğimiz, okumadığımız, bu gidişle okuyamayacağımız eserleri birer birer yazmalı, okutmalıdır. Evvelce böyle teklif varis olsa reddi pek kolay idi; lâkin teşekkür olunur ki şimdi öyle değil.

Şimdiye kadar şifahî davetlerde bulundumsa da rûy-ı kabûl gösteren olmadı. Hatta bazıları başından savmak için «Kendin yapsana!» dediler. Ben kendimde o servet-i iktidarı görsem kalkar da ihvan-ı safaya keşkül uzatır mıyım?

رحم الله امرأً عرف قدره ولم يتعد طوره

Mehmed Âkif

Letaifden

EBAN İLE A'RÂBÎ *

Hazret-i Osman ne kadar ağır başlı, ne kadar halîm ise oğlu Eban da bilakis o kadar hezle mâil, o kadar hafif imiş!

Günün birinde meşhûr Eş'ab ile beraber kırda otururken karşıdan devesi yedeğinde bir a'râbî zuhûr etmiş ki engerek yılanı gibi etrafına zehir püskürür, yanına kimseyi sokmaz, önüne geleni ısırır, arkasına sokulanı tepermiş!

— Şu cehennem yüzlü herif bâdiyeden gelmiş olacak.. Fena eğlence değil.. Müsâade ederseniz çağıralım da biraz kızdıralım..

— Hay hay!

Eban'ın adamlarından biri a'râbîye «Emir Eban bin Osman seni yanına davet ediyor» deyince a'râbî icabet etmiş. Selâm vererek Eban'ın karşısına çökmüş. Eban herife kabîlesini, nesebini sormuş; yalandan hısım çıkmış :

— Ne iyi tesadüf! Senin şu deven gibi bir deve edinmek istiyordum. Bu kadar zamandır arattım, bir türlü bulunmadı. Demek ki akrabamdan birisiyle ahz ü i'tâda

* 29 Nisan 1326, 3 C. evvel 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 4, Aded: 88, s. 170-171.

bulunacakmışım.. Evet, evet tam bu renkte, bu irtifada, bu yaşta, bu kalıpta bir hayvan aramıştım. Satar mısın?

— Satarım yâ emir!

— Pek âlâ! Ben de sana yüz altın veririm.

On altından on para fazla değeri olmayan devesine yüz altın verildiğini işitince a'râbînin abûs çehresinde hırs ile sürûr berk ile zulmet gibi hemaheng-i zuhûr olmuş.

Eban Eş'ab'ın kulağına eğilerek «Bizim hısım sizin aileye pek yabancı değilmiş! Haydi bakalım hünerini göster!» demiş.

— Baksana dayı, Emir hazretleri senin devenin altmış liradan fazla etmeyeceğini bilmiyor zannetme! Kırk lira fazla vermesi hem seni sevdiğinden, hem de yanında para olmadığı için nakit yerine mal vermek istediğindendir. Razısın değil mi?

— Razıyım.

Eş'ab bir aralık kaybolmuş sonra koltuğunda bir bohça olduğu halde çıka gelmiş. Eban, «Getirdiğin emtiayı birer birer çıkarıp kıymetleri ile birlikte yazdır.» deyince Eş'ab evvela eski bir sarık parçası çıkarmış:

— Emir hazretlerinin mübarek amameleri! Kendileri cuma, bayram namazlarında bu amameyi sardıkları gibi hulefa huzuruna da bununla çıkarlar... Elli altın!

Eş'ab yanındakilerinden birine, «Haydi bunu bir tarafa kaydet.» diyerek bohçaya tekrar elini sokmuş. A'râbî gayzından patlamak derecesine gelmiş ise de nutku tutulduğundan bir şey söyleyememiş.

Eş'ab bu sefer yarı beline kadar yağ bağlamış eski bir takye çıkarmış:

— Emir hazretlerinin mübarek takyeleri! Beş vakit namazı edâ, nas arasında adl ile kaza ederken bunu giyerler. Kıymeti takdirimden haric ise de haydi otuz altın diyelim! Bunu da ötekinin altına yazınız.

A'râbînin yüzü büsbütün korkunç bir renk bağlamış, gözleri cevfinden dışarı uğramış; atılmak istemiş, lâkin kendini tutarak oturduğu yerde deli deve gibi homurdanmaya başlamış.

Eş'ab üstü yırtık, altı delik iki pabuç eskisi çıkararak:

— Emir hazretlerinin mübarek na'lini! Cemaat-ı Müslimine karşı o beliğ hutbeleri inşad ederken bu mukaddes na'line süvar olurlar! Bilmem ne kıymet koyalım? Haydi kırk altın olsun!

Eban, a'râbîye mallarını toplamasını, yanındakilerden birine deveyi çekip getirmesini, bir diğerine de a'râbînin zimmetine geçen yirmi altını almasını emretmiş. A'râbî artık duramayarak hemen önündeki sarık, takye, pabuç parçalarını derleyip toplayıp olanca kuvvetiyle hazır bulunanların yüzüne çarpmış, devesinin yularını tutmak isteyen herifin elinden öyle bir çekmiş ki az daha bîçârenin kolu kopuyormuş. Sonra dönüp Eban'a şu sözleri söylemiş:

— Bilir misin ben neden ölürüm?

— Hayır!

— Baban Osman'a yetişemedim ki katilleri arasına gireyim de dünyaya senin gibi bir evlâd getirdiği için ben de kanına iştirak edeyim!

Eban a'râbînin bu tehevvürüne, bu sözüne o kadar gülmüş ki kendini tutamayarak yerlere serilmiş.

Sonraları a'râbî Eş'ab'a rast geldikçe, «Seni kahpenin doğurduğu seni! Dur da emirin metalarını ucuz ucuz satmayı sana öğreteyim.» der, Eş'ab ise tabanı kaldırır kaçarmış!

Mehmed Âkif

ESKİ HATIRALAR *

Dört beş gün evvel Beykoz'a gidiyordum. Tenhadır, başımı dinlerim, diye vapurun alt kamarasına indim. Hakîkat iki üç yolcudan başka kimse yoktu. Aradan biraz geçti, biri sekiz dokuz, diğeri on oniki yaşlarında temiz giydirilmiş iki firenk çocuğu belirdi. Adama alışık olmadıkları yüzlerinden, gözlerinden pek iyi anlaşılan bu çocuklar Fransız olacaklardı; çünki gayet temiz Fransızca söylüyorlardı. Lâkin arsızlıkları, yaramazlıkları, hele zemin-i mükâleme ittihaz ettikleri hurafelerle hayretimi celbeden sersemlikleri pek Türkçe idi!

Bereket versin ki kamaranın merdiveninden eğilip çocukları yukarıya çağıran orta yaşlı bir mürebbiye imdadıma yetişti de beni meraktan, tereddüdden kurtardı : evet, mahdum beyler lisanımızı Fransız şivesiyle sövleyen bir edibin ta'bîrine göre - Türk ismini hâmil idiler.

Bu müşahede bende üç dört senelik bir hatıra uyandırdı : Maişetimi kibar konaklarında husûsî ders vermek sûretiyle temin ettiğim bir sırada... beyin sayfiyesine gider gelirdim. Avrupa âdâb-ı maişetine içi titreyen hane sahibinin tıpkı firenk çocukları gibi giydirilmiş yavrularını sokakta görseydim mutlaka Fransız zannederdim : tepelerindeki kasketten parmaklarındaki sivri tırnağa varıncaya kadar her şeyleri mükemmel idi.

---

* 6 Mayıs 1326, 10 C. evvel 1328, Sırat-ı Müstakim, C. : 4, Aded : 89, s. 188.

Bir akşam sayfiyenin erkek misafirlere tahsis edilen odasında oturmuş, hane sahibinin beni ders salonuna aldırmasını bekliyordum. Demin söylediğim küçük beylerden biri içeri girdi. Lâkin beni görür görmez : Amanın! Yetişin korkuyorum! Umacı var! diye öyle feryadlar kopardı, öyle kaçtı ki ne yapacağımı şaşırdım. Çocuğun avazı harem tarafında kim bilir nasıl bir herc ü merc ayaklandırmış ki oturduğum yerden şu sesleri işitiyordum.

— Çocuğun üstüne fenalık geldi.. Doktora haber gönderin...

— Aman bir de kurşuncu gelsin.. Hele o gelinceye kadar korku damarını basalım!

— Telâş etmeyin kadınlar! Korkacak bir şey yok.. Şimdi geçer.

Hane sahibi beni içeriye aldırdığı zaman hiç sun'um olmayarak çocuğu korkuttuğumdan dolayı i'tizar etmek istedim.

— Hayır efendim, hayır! Oğlanın kendi münasebetsizliği, kendi şirretliği. Sizin odaya doğru gittiğini gördüm, gitme orada hoca var, dedim. O umacı anlamış. Sizi de saçlı sakallı görünce umacı zannedip ürkmüş...

— Desenize zavallı çocuğun hiç adam gördüğü yok! İyi ama hiç olmazsa başındaki kasketin haysiyetini muhafaza etmeli değil miydi?

— Canım efendim, bırakın şu taassubu!

— Hayır beyim, cahilane bir taassub sevkiyle söylemiyorum. Bendeniz mukallidliğin bu tarzını insanlıkla te'lif edemem. Siz çocuklarınızın kafasına bir şapka geçirmekle akvâm-ı medeniye sırasına girdik zannediyorsunuz. Lâkin bu pek bâtıl bir zandır. İçi peri masallarıyle, umacı hikâyeleriyle harab olan bir kafa dışına kasket geçirmekle ma'mûr olmaz! Kavmiyeti feda etmenize mukabil ne kârınız oluyor? Mahdum beyin yaşındaki bir firenk çocuğunun dimağında böyle hurafeler için hiçbir hüceyre-i kabûl yoktur.

Umacı nedir, belki de hiç bilmez. Lâkin bu âlem-i hayatta kendisine rehberlik edecek o kadar hakayık-ı fenniye bilir ki ihtimal ki bu yaşta iken biz bilmeyiz.

— Bir dereceye kadar haklısın...

— Keşki büsbütün haksız olaydım. İnsanların maymundan azma yahut maymunların insandan bozma olduğunu iddia edenlerin elinde böyle birçok maskaralıklarımızla birer canlı hüccet olduğumuzu gördükçe içim kan ağlıyor!

Mehmed Âkif

CEMALEDDİN EFGANİ *

Şarkın yetiştirdiği fıtratların en yükseği olmasa bile en yükseklerinden biri olduğu şüphe götürmeyen merhûm Cemaleddin Efgani'ye dair birkaç söz söylemek istiyorum. İçimizde merhûmu görmeyen çoksa da, zannederim, işitmeyen, bilmeyen yoktur. İhtimal ki sevgili karilerimiz şu satırlarda Cemaleddin'in hayat-ı husûsiyesine, hayat-ı ilmiyesine, hayat-ı siyâsiyesine aid malûmat göreceklerini zannediyorlar. Hayır, öyle etraflı bir tercüme-i hâli inşallah ileride yazarız. Benim bugün yapmak istediğim birşey varsa o da hazretin hatıra-i pâkine sürülmek istenilen bir lekeyi, bir levs-i bühtanı göstermek, onun mahiyetini, nereden geldiğini tedkîk eylemektir.

Cemaleddin'in matbu, gayr-ı matbu birçok risaleleri, makaleleri, hutbeleri varsa da merhûm-ı müşaru'n-ileyhin en büyük, en muhalled eseri bence Mısır Müftüsü merhûm Şeyh Muhammed Abduh'dur. Evet, Şinasî millete en muazzam hizmetini Namık Kemal'i yetiştirmek sûretiyle edâ ettiği gibi, Cemaleddin de âlem-i İslâma en kıymetli bir yadigâr olarak Müftü merhûmu bırakmıştır. Şeyh Muhammed Abduh'un ölmüş yüreklere ruh-ı şehamet nefheden sihr-i mübîn-i beyanı, o feyz-i cûşacûşu hangi menba'dan alıyordu? Şüphesiz üstad-ı muazzamı Cemaleddin'in sânihatından.

* 13 Mayıs 1326, 17 C.evvel 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 4, Aded: 90, s. 207-208.

Cemaleddin'in İstanbul'a birinci gelişi Âlî Paşa'nın sadaretine tesadüf etmiş idi. Merhûm, Afganlılara mahsus o sevimli kıyafet içinde olarak paşanın meclisine girer, en yüksek mevki-i şerefi ihraz eder, kimsenin nâil olamayacağı hürmeti görürdü. Mamafih Cemaleddin'i takdîr eden yalnız Âlî Paşa değil idi. İstanbul'un bütün ümerâsı, vüzerâsı, kibârı âdetçe, kıyafetçe, lisanca kendilerine bîgâne gelmesi icabeden bu zatın ilmine, diyanetine, ulüvv-i cenabına hayran olmuşlardı.

Aradan altı ay kadar bir zaman geçince Cemaleddin meclis-i maarif azalığına tayin olundu. Bu memuriyetinde maarifin ta'mîmi için düşündüğü vesâiti bîperva söyledi ki arkadaşları bunun reyine iştirak etmiyordu. Vaktin Şeyhü'l-İslâmı bulunan zat Cemaleddin'in fikirlerini menfaat-i husûsiyesine mugayir gördüğü için fena halde kızıyor, zavallıyı nazardan düşürmek için vesile arıyordu.

1287 senesi ramazanında idi ki Darü'l-fünûn müdürü Tahsin Efendi (Mösyö Tahsin) şeyh merhûmdan fünûn ve sanayie teşvik yolunda bir nutuk istemiş idi. Cemaleddin Türkçesi o kadar kuvvetli olmadığını ileri sürerek ma'zûr görülmesini rica etmiş ise de berikinin ısrarı üzerine muztar kalarak etraflı bir nutuk tertib etmiş, mamafih zemin ü zamana muvafık olup olmadığını anlamak için evvelce memleketin ileri gelenlerine göstermiş idi.

Darü'l-fünûn'un açılacağı gün Cemaleddin'in nutkunu dinlemek için İstanbul'un ümerâsı, ulemâsı, eşrâfı kâmilen toplanmış idi. Şeyhü'l-islâm da cemaatin içinde bulunuyordu. Cemaleddin kürsî-i hitabete çıkınca Şeyhü'l-islâm olanca dikkatini nutkun içinde su-i te'vile kabiliyetli bir iki cümle saydetmeye hasreylemiş idi.

Cemaleddin nutkunda diyordu ki : «Maişet-i insaniye bir beden-i zîhayata benzer; sanayiin her biri, maişete

meselâ melik tedbirin, iradenin merkezi olan dimağın aynıdır. Demircilik kol, çiftçilik ciğer, gemicilik ayak gibidir...» Cemaleddin bu gibi basit teşbihlerle bütün azayı saydıktan sonra şu neticeyi veriyordu: «Saadet-i insaniyenin bünyesi, cismi bu sûretle teşekkül eder. Cismin hayatı ise rûh ile kâim olmasına nazaran bu cismin yani saadet-i beşeriyenin rûhu ya nübüvvettir yahud hikmettir. Lâkin bunlar başka başka şeylerdir.

Nübüvvet bir atâ-ı ilâhîdir ki çalışmakla elde edilemez. Cenab-ı Hak mahlûkları arasından her kimi isterse bu feyze mazhar kılar: الله اعلم حيث يجعل رسالته Hikmete gelince bu i'mâl-i fikr ile, iktisab-ı ma'lûmat ile kazanılır. Sonra, nebi hatadan ma'sûmdur; halbuki hakîm hataya düşebilir. Bir de ahkâm-ı nübüvvet damen-i ismeti levs-i batılın hücûmundan münezzeh olan ilm-i ilâhî üzerine varid olmuştur ki bunları kabûl imanın ferâiz-i esasiyesindendir; hükemânın arasına gelince bunlara ittiba mütehattim olmayıp ancak şer'-i ilâhiye muhalif olmamak şartıyle akla muvafık geleni kabûl edilebilir.»

İşte Cemaleddin'in nübüvvete aid olmak üzere söylediği sözler bundan ibaretti ki ulemâ-yı İslâm'ın icmaıyle sabit olan hakîkata tamamiyle mutabık olduğu halde Şeyhü'l-islam, merhûmdan intikam almak için, Cemaleddin nübüvvet bir nevi san'attır, diyor şayiasını çıkardı; bunu te'yîd için de, nübüvveti sanayie dair irad ettiği bir nutukta zikretti, dedi. Daha sonra camilerdeki vâizlere Şeyh'in aleyhinde yorumlarını emreyledi. Zavallı Cemaleddin aleyhindeki sözlerin bühtan-ı mahzdan ibaret olduğunu, hakikatin meydana çıkması için Şeyhü'l-islâm ile muhakeme edilmesi lâzım geleceğini söylediyse de kimseye dinletemedi. Mes'ele gazetelerin ağzına düştü.

Bunların bir kısmı Şeyhü'l-islâm'ın, bir kısmı da Şeyh'in lehinde idare-i kelâm etti.

Nihayet merhûmun sevdiklerinden bir kısmı müşaru'n-ileyhe sabr u sekînet tavsiye ettiler, zaman bu gibi haksız şâyiaları hükümden düşürür, hakikatı meydana çıkarır, dedilerse de gayret-i diniyesi ilmi kadar yüksek olan Cemaleddin bir türlü duramadı, her halde Şeyhü'l-islâm ile murafaa edilmesini musırrane istedi. Akıbet efkâr sükûn buluncaya kadar İstanbul'u terk ederek bilâhare isterse yine avdetetmek şartıyle nefyi hakkında irâde-i aliye sâdır oldu. Zavallı Cemaleddin her ma'nâsıyle mazlûm bir halde İstanbul'u terk ile Mısır'a gitmeye mecbûr oldu.

İşte merhûmdan ne zaman bahsolunsa «İlmine, fazlına, siyasetine söz yoksa da maatteessüf mülhid idi, nübüvvete inanmazdı.» derler ki anlamadan, dinlemeden söylenen şu sözlerin nereden çıktığı görülüyor.

İki hasiyyet eder batıl ve hakkı temyîz!
Biri tedkîk-i haberdir, biri ta'mîk-i nazar

Mehmed Âkif

HASBIHAL *

Geçen hafta merhûm Cemaleddin Efgânî'ye dair bir kaç söz söylemiştim. Maksadım o büyük adama isnad edilmek istenilen dinsizliğin pek yanlış bir tevcîh olduğunu göstermek idi. Maatteessüf bu sefer de «Cemaleddin mülhid değil idi, fakat Vehhabî idi!» iddiası ortaya sürülmeye başladı.

Acaba bu şâyiayı çıkaranlar bir adamın alnına «Vehhabî» damgasını yapıştırmak ne demek olduğunu biliyorlar mı?

Vehhabîlik bir mezheb-i mahsûsun ismi olmakla beraber Arabistan'ın birçok yerlerinde dinsiz tanınan yahut öyle tanıtılmak istenilen adamlara verilir bir pâyedir. Lehde söylenen sözlere inanmamak lâkin aleyhde söylenenlere derhal iman etmek insanlarda cibillî bir hasîsa olduğu için meselâ ben bugün çıkar da Allah'tan korkmadan en akîdesi pâk bir adam hakkında «İyidir amma dinsiz olmasa!..» dersem az zaman sonra zavallıyı bütün aşiret halkı baştan başa mülhid tanırlar, acaba bu adam ilhadı mûcib olacak ne yapmış, ne söylemiş demeyi hatırlarına bile getirmezler!

Müslümanlıkta en güç bir şey varsa o da bir adama dinsiz pâyesini vermekten ibaret olduğu halde fazlını, irfanını, ikbalini, şöhretini çekemediğimiz yahud tarz-ı tefekkürünü kendi meşrebimize muvafık görmediğimiz kimseleri bu hasbî rütbe ile nazardan düşürmek nedense bize pek kolay geliyor.

---

* 20 Mayıs 1326, 24 C. evvel 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 4, Aded: 91, s. 222-223.

Lüzûm-ı küfr başka, iltizam-ı küfr yine başka iken; yüzde doksan dokuz ihtimal doğrudan doğruya tekfirini icabeden bir adamı yüzde bir ihtimal ile kurtarmak üzerimize farz iken biz bilakis binde bir ihtimal-i zaif ile yakaladığımız dinsiz yapıp çıkıyoruz, gerideki dokuzyüzdoksandokuz ihtimal imanı nazara bile almıyoruz!

Arabistan'a gidin, en büyük adamlar Vehhabî; Türkistan'a gelin, farmason; Acemistan'a uğrayın dinsiz yahut Bâbî!

En garibi şurasıdır ki bütün aktar-ı İslâmiyede bu ünvan ile teşhir edilen adamların kısm-ı a'zamı Müslümanlığı, Müslümanları müdafaaya vakf-ı hayat etmiş olan ekâbir-i ümmettir, fedakâran-ı millettir!

Bir yabancı aramıza girse dese ki :

— Ey cemaat-ı Müslimîn filân filân filân zatlar sizin en âkılınız, en âliminiz, en fâzılınız olduktan başka ebnâ-yı milletinin saadetine çalışmış olmak itibarıyle en hayırhâhınız, en hamiyetlinizdir. Siz bunları Vehhabîlikle, masonlukla itham ediyorsunuz yani Müslümanlıktan çıkarıyorsunuz. Demek sizin dininiz akıl ile, ilim ile, fazl ile, hamiyet ile kabil-i telif olamayacak!

Bu söze karşı ne diyebileceğiz?

Bugün hıtta-i Mısriyede menafi-i İslâmı müdafaa eden ne kadar hamiyetli kalem varsa hepsi Cemaleddin'in saye-i terbiyetinde yetişmiştir. Cihan-ı tevhide binlerce dest-i muharrir, binlerce dimağ-ı mütefekkir ihda eden bir Cemaleddin Vehhabî olabilir mi?

Merhûmu ne Afganistan'da, ne Hindistan'da, ne Avrupa'da, ne Osmanlı toprağında rahat bırakmadılar; hiç bir yerde oturtmadılar. Cemaleddin Müslümanlık âleminde hakîkî, sermedî bir intibah uyandırmak gayesine ma'tûf olan hamiyetinde biraz imsak edeydi, bu siyasetine azıcık fasıla vereydi dünyanın her yerinde şerafetiyle mütenasib bir debdebe içinde yaşayabilirdi. Fakat o koca adam maksad-ı bülend-i hamiyeti uğrunda dehrin her türlü şedâidine göğüs gerdi; başkalarının bılıztırar dayanamayacağı hirmanlara, haybetlere o kendi ihtiyarıyle katlandı. Kemal'in ta'bîri vechile o bir şehîd-i zîhayat idi :

Ne devlettir şehîd-i zîhayat olmak bu dünyada!

Cemaleddin hakkında söylenen Vehhabîlik Şeyh Muhammed Abduh için de diriğ edilmiyor. İki senedir Sırat-ı Müstakim'in sahifelerinde merhûmun eserlerini görüp duruyoruz. Allah için söyleyelim, hangi ma'nâsına alınırsa alınsın, Vehhabîliği okşar bir cümlesi, bir makalesi görüldü mü?

Bazıları, Şeyh'in zühdü ilmi nisbetinde değil idi, derler. Olabilir. Lâkin acaba merhûm bütün hayatını i'tikâf ile, nevâfil ile geçireydi âlem-i İslâm için daha müfîd mi olacaktı? Mösyö Hanutov (Hanotaux)'a karşı çıkıp da mağribdeki milyonlarca Müslümanın hukûkunu müdafaa etmek öyle zannederim ki asırlarca nevâfil edâ eylemekten daha sevaptır.

Bilmez misiniz Hazret-i Ömer tâbiînden Ebu Kılâbe'ye «Bence seni evlâd ü iyâlin için nafaka tedarikiyle meşgûl görmek böyle mescid köşelerinde mu'tekif görmekten daha hayırlıdır.» demiş.

Düşünmeli ki Ebû Kılâbe nihayet üç beş kişiden ibaret ailesine yiyecek bulacaktı. Abduh ise üçyüzmilyonluk bir ailenin hayatı için çalışmak mecbûriyetinde idi!

İşte bugün bir Cemaleddin'i, bir Muhammed Abduh'u yok! Cihan-ı İslâm hakikaten bîkes, cidden garîb. Biz bu gibi ekâbir-i ümmeti rahmetle, hürmetle anmalıyız ki geriden gelenler aramızda bir yâd-ı cemîl bırakabilmek ümidinden mahrûm kalarak mücahededen vaz geçmesinler.

Üç beş sene evvel bir firenk bana demişti ki :

«Erbab-ı fen ve san'atın kıymetini takdîr edemiyorsunuz, ma'zûrsunuz; lâkin erbab-ı sa'y ü hizmeti takdîr etmiyorsunuz! İşte bu kabahatiniz afvolunmaz...»

Mehmed Âkif

HASBIHAL *

Tarih tekerrürden başka bir şey değildir, diyenler ne doğru söylemişlerdir! Bizim Ferid: «Dünya bir tiyatrodur ki yalnız oyuncuları değişir; yoksa oyunlar aynıdır.» der. Hakîkat, öyle!

Bir nazar-ı im'an, hâli mâzîden pek az farklı bulur: hep o ifratlar, hep o tefritler; i'tidale karşı hep o husûmetler. Geçenlerde lisanı tasfiye edelim yahut etmeyelim mes'elesi meydan aldı. Her iki fırka o kadar ileri gitti ki aralarını bulmak kabil olamadı. Evet, bir kısmı rahmetli Veysî'nin devrini ihyâ etmek istiyor; diğeri de bize Mâverâü'n-nehir'den Osmanlılar için pek yeni olan hiç işlenmemiş, yaratıldığı gibi kalmış bir lisan getirmek hevesine kapılıyordu. Her iki taraf bir yığın da'vâlarla, delîllerle ortaya atılarak zaten tezebzübden kurtulmayan efkârımızı büsbütün karıştırdı, lisanımızı da, şivemizi de imlâmızla omuz öpüşecek bir hale getirdi.

Vaktiyle Hüseyin Dâniş Efendi isminde bir zat Servet-i Fünûn'a ليل مدلهم li, ليل مكفهر li şiirler yazar, Makamat-ı Harîrî'yi okumuş olmayanlar benim sânihatımı varsınlar, anlamasınlar demek isterdi. Yine bu zat (پرنك) kelimesini kullanır fakat kârilerinin yalnız Fransızca bilenlerine merhamet ederek sahifenin altına «Bu kelime Bijou mukabilidir.» tarzında bir haşiye düşerdi!

Bugün de İkdam gazetesinin başında bir takım makaleler görülüyor ki Türkçe kelimelerin yanıbaşlarında Arapçaları olmasa zavallı ümmet-i merhûme hiç bir şey anlamayacak!

Meclis yerine (kurultay), meb'ûs yerine (yalvaç), a'yan yerine (ak sayalk), hal yerine (idemük), can yerine bilmem ne! kelimeler böyle, Şiveyi nakle ise imkân yok.

Şüphesiz bu makaleleri yazan adamın bir maksadı, hem de hayırlı bir maksadı olacaktır. Evet bu maksad Osmanlıların lisan-ı resmîsi olan Türkçeyi bütün dünyadaki Türklerin anlayabileceği bir hale getirmektir, zannederim. Lâkin azıcık insaf edelim ki tutulan yol oraya gider mi? Hepimizin bildiği, hem başka bir lisandan alınma olduğunu hatırına getiremeyecek kadar iyi bildiği kelimeleri unutturarak hiç birimizin bilmediği ta'birleri kabûl etmek sûretiyle mi lisanımızı sadeleştireceğiz? Meb'ûsun ne olduğunu elhamdülillah iki senede öğrendik. Şimdi bir de yalvaç mı öğreneceğiz? Meclis kelimesini Rumeli'de Anadolu'da bilmeyen, işitmeyen kimse yoktur. Yalnız bazı yerlerde müncelis derler ki o da aslından pek farklı değil. Yani meclis diyen adamı müncelis diyenler pek kolay anlayacağı gibi müncelis lâfzının fasihini de okur yazar takımı derhal bilir.

İdemük nedir? Hal kelimesinin mukabili öyle mi? İyi ama bu kelimeyi bize kaç senede öğretebileceksiniz? Bugün hal deyince anlamayacak bir Türk, bir Osmanlı var mıdır?

Doğrusu ben makale sahibinin iyi bir niyet beslediğinden emin olmasam mutlaka bu zat lisanı tasfiye etmek isteyenlerle eğleniyor, derdim.

* 27 Mayıs 1326, 1 C. âhir 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 4, Aded: 92, s. 237-238.

Evet, lisanın sadeleştirilmesi farzdır. Gazetelerde zabıta vukuatı öyle ağır bir lisanla yazılıyor ki avam onu bir duâ gibi dinliyor.

«Mehmed Bey'in hanesine leylen ferceyab-ı duhûl olan sârık sekiz adet kaliçe-i giranbaha sirkat etmiştir.» deyip de «Mehmed Beyin bu gece evine hırsız girmiş, sekiz halı çalmış.» dememek adeta maskaralıktır. Avamın anlayabileceği maâni avamın kullandığı lisan ile edâ edilmeli; lâkin bir icmal-i siyasî Çağatayca yazılmamalı. Çünki iki taraf da anlayamayacak.

Lisanımız bu hale gelebilmek için asırlar geçmiş. Bunu bir senede yıkıp yenisini yapmaya çalışmak garib bir teşebbüs olmaz mı? Bir mu'teriz diyebilir ki : İyi ama siz tabiî bir Türkçe olmadığından şüphe edilmeyen bu lisanınızı muhafazada devam ederseniz zararlı çıkacaksınız. Çünki sizi Buhara'daki, Sibirya'daki, Kırım'daki, Kafkasya'daki Türkler anlayamayacak. Halbuki İkdam'ın lisanını işletirseniz o zaman bütün Türk unsuru birbirinizi anlayacaksınız, bugün en ma'rûf bir müellifinizin eseri ancak iki-üçbin kâri buluyorken o zaman iki-üçyüzbin tane basılacak, o kadar kâri bulacak.

İtiraz yekden kuvvetli görünüyor. Lâkin pek çürük : Çünki bu saydığımız memleketlerin Türkleri birbirinin yazdığını anlamıyor ki... Evet, Osmanlı olmayan Türk unsuru arasında hepsinin anlayacağı müşterek bir lisan-ı tahrîr olsaydı belki biz de mümkün olsun, muhal olsun cemaate katılmak arzusunu gösterirdik. Rusya'dan gelen Türklerin âkilleri, iyi düşünenleri «Siz Osmanlılar lisanınızı biraz sadeleştirin, islâh edin biz onu kabûl edelim; yoksa sizin bize uymaya heves etmeniz hiç ma'kûl değildir.» diyorlar.

Kırım'da çıkan Tercüman gazetesinin eski lisanıyle şimdiki arasında ne büyük fark vardır. İşte o gazete bizim Osmanlı Türkçesinin iyi taraflarını almak sûretiyle hem dilini başkalaştırdı, hem de o havalideki Türkleri bizim Türkçeye biraz alıştırdı. Artık fen lisanından, edebiyat lisanından bahsetmeyi başka bir güne bırakacağım. Muhterem kârilerimizin mütalaalarını beklerim.

Mehmed Âkif

HASBIHAL *

Bizim adam olabilmemiz için çocuklarımızı okutmaktan, îcab-ı asra göre terbiye etmekten başka çare olamayacağını anlamayan ya hiç yoktur, ya pek azdır. Kendimiz ister okumuş, ister okumamış; ister iyi bir terbiye görmüş, ister görmemiş olalım... Artık mâziye karışmış sayılacağımız için, bugün düşüneceğimiz bir şey varsa o da istikbaldir, yani evlâdlarımızdır.

Çocuklarımıza kendi terbiyemizi vermeye kalkışırsak cinayet işlemiş oluruz. Hikmeti doğrudan doğruya Peygamber'den telakkî eden Cenab-ı Ali diyor ki: «Ciğerpârelerinize yalnız kendi terbiyenizi giydirmeye çalışmayınız. İyice hatırımızda olsun ki onlar sizin yaşamakta olduğunuz zamandan başka bir zaman için yaratılmışlardır.»

İçimizde hayat-ı tahsilin ne acıklı bir sûrette geçip gittiğini tahattur edemeyecek kimse var mı? Malûmat namına kafamıza doldurduğumuz şeylerden ne istifade ettik. Düşünüyorum da sekiz yaşında ezberlediğim bir çok ibâreleri ancak otuz sene sonra anlayabildiğimi görüyorum! Tabiî onbeş yaşlarında iken okuduklarımı anlayabilmeye ömrüm müsâid olamayacak.

---

* 3 Haziran 1326, 8 C.âhir 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 4, Aded: 93, s. 263-264.

Acaba hazmedemeyeceği kadar kuvvetli yemeklerle harab edilen mide gibi, bu sûretle temsil melekesinden mahrûm kalan dimağa fıtratındaki faaliyeti iade etmek bozuk bir cihaz-ı hazmîyi ta'mîr etmeye benzer mi? Mümkün ile muhal mukayese edilebilir mi?

Bugün mini mini çocuklar için yazıldığı muharrirleri tarafından rivayet edilen öyle kıraat kitapları, öyle fen risaleleri görüyorum ki anlamak husûsunda ben bile sıkıntı çekiyorum! Pekâlâ, bunları benim çocuklarım nasıl anlayacak; hocaları nasıl anlatacak? Yetişmiş adamların okuyacağı siyasî bendleri Çağatayca yazacaklarına yetişecek çocukların heceleyeceği risalecikleri Türkçe yazsalar ya! Muhterem kârilerimizin bir çoğu aile sahibidir. Çocuklarının akşam sabah mektebe götürüp getirdikleri kitapları lutfen bir kere gözden geçirsinler; bir kere de çocuklara okudukları şeyleri sorsunlar. Görecekler, anlayacaklar ki o bîçare yavrucuklar hiç bir şey anlamıyorlar; beyinlerindeki malûmatı emanet para gibi taşıyıp duruyorlar! Yazık değil mi? Biz sersem olduk diye çocuklarımızı da mutlaka kendimize mi benzetmeliyiz?

Tefevvukyâb-ı irfan eylemek ahfâdı elzemdir,
Hamiyet mesleğinde gayret-i ecdâd lâzımsa

diyen edib-i a'zam ne doğru söz söylemiştir.

Fikr-i âcizaneme göre Maarif Nezareti'ne mühim bir vazife teveccüh ediyor: İbtidâî, rüşdî, i'dâdî kitaplarını müsabakaya koymalı. Lakin «Maarif Nezareti hesap yahud meselâ ilm-i hal, kıraat... kitabı yazdırmak istiyor. Bunu en güzel yazana şu kadar para verdikten başka eserini bilumûm mekteplere kabûl edecek...» tarzında vukû bulacak davete kimse icâbet etmez. Düşünmeli ki kendinde böyle bir iktidar gören adam zaif bir ihtimal-i

muvaffakiyet için aylarca, ihtimal ki senelerce çalışacak. Bizim memlekette zenginler yani geçinecek kadar parası olanlar çalışmayı ayıp sayarlar; yaşamak için her gün didinmek mecbûriyetinde bulunanların ise kırk tarakta da seksen bezi vardır ki hiç birini bırakıp da sizin müsabakanıza girişemezler.

O halde ne yapmalı?... Evte Maarif Nezareti bi'lfarz ibtidai mektepleri için kıraat kitabı yazdırmak istiyor. Bir mevzû intihab ederek müsabakaya koymalı, demeli ki : Şu mevzûu yedi sekiz yaşındaki çocukların anlayacağı tarzda kim en güzel yazabilirse ona şu kadar para mukabilinde şöyle bir kıraat kitabı yazdıracağız. Hesap için, hendese için hulâsa bütün fenler için aynı usûle müracaat etmeli. Yani müsabakaya girmek isteyen zevat ufak bir imtihan neticesinde bu işin kendilerine tevdî olunup olunmayacağını anlayacak olurlarsa elbette bir tecrübe-i tâli'den geri durmazlar.

Tabiî her fenne âid mevzûları ta'yîn etmek, müsabakaya girenlerin yazdıkları eserleri temyîz eylemek Maarif Nezareti'ne aiddir. Vatanın teâlîsi hakkındaki gayret ve faaliyeti ruh-ı güzîn fazîleti gibi bütün mesâisirinde tecellî eden Emrullah Efendi hocamızdan en evvel beklediğimiz bir iş varsa o da budur.

Mehmed Âkif

HANGİSİ ŞİİR *

Arap edebiyatı ile biraz âşinalığı olanlar Kaside-i Bürde namıyle iştihar etmiş olan بانت سعاد neşide-i garamına, kabil değil, bîgâne kalamazlar.

Cenab-ı Peygamber'in iltifatına mazhar olan bu şi'r-i beliğ sahabeden Ka'b bin Züheyr'indir ki babası da Arabın en metîn şâirlerindendir. Hatta Hazret-i Ömer «En büyük şâir kimdir?» sualine ma'rûz kaldıkça « ومن ومن diyendir.» diyerek Züheyr'e îma edermiş. Çünki Züheyr' in muallakasında ومن هاب اسباب المنايا ينلنه mısraıyle başlayan altı yedi beyit vardır ki her birinin başında « ومن » vardır. Arabın şi'r-i kadîmi daima elvâh-ı tabiatı, âlem-i bedâveti musavver olarak hikmete nâdiren tercümanlık ettiği için, Cenab-ı Ömer besbelli bu sözlerde bir husûsiyet görürmüş ki pek beğenir, daima inşad edermiş.

Ma'lûmdur ki Ka'b'ın demi heder edilmişken huzûr-ı Peygamberîye dehaletle okuduğu بانت سعاد kasidesi sayesinde mazhar-ı afv olarak ecille-i ashab arasına girmiştir. Şiire Kaside-i Bürde denilmesine sebep de sahibi tarafından inşad edilirken Resûl-i Muhterem'in dûş-i pâkindeki bürdeyi çıkarıp şâire bahş eylemesidir.

* 10 Haziran 1326, 15 C. âhir 1328, Sırat-ı Müstakim, C. : 4, Aded : 94, s. 272.

Bazıları Kaside-i Bürde ile Kaside-i Bür'e'yi birbirine karıştırıyorlar. Evet امن تذكر جيران بذى سلم mısraıyle başlayan şiir de Hazret-i Peygamber hakkında ise de nâzımı olan İmam-ı Buseyrî Asr-ı Saadet'i idrak edemediği için tabiî Ka'b gibi şiirine câize olarak bürde almamıştı. Ancak bu şiiri nazmettikten sonra çoktan beri muztarib olduğu müzmin bir hastalıktan şifâyâb olmuş da onun için kasidesine Kaside-i Bür'e nâmını vermiş, diyenler vardır. Binaenaleyh bür'e ile bürdeyi ayırmalıdır.

Kaside-i Bürde'nin müteaddid şerhleri vardır ki bendeniz bir iki tanesini gördüm. Zaten şerhleri olmasa şiirin çok yerini biz Türkler şöyle duralım, Araplar da kolay kolay anlayamazlar. Hatta Nebiyy-i Muhterem Efendimiz kaside inşad olunurken geçen bazı kelimeleri Ashaba sormuşlar, bilen olmayınca kendileri îzah buyurmuşlardır.

Gariptir ki eslâf-ı kiram bu şi'r-i güzîni şerh için koca koca kitaplar yazmış, bir çok dekaik-i lisaniye, edebiye göstermiş iken asıl ihtarı lâzım gelen bir dakikayı geçmişlerdir. İhtimal ki benim görmediğim şerhler de vardır; lâkin gördüklerimde tesadüf ettiğimi hatırlamıyorum :

Ka'b şiirinde sevdiği Suâd'ın kendisini bırakıp gittiğinden tutturarak arkasından yetişmek için nasıl bir deveye binmesi lâzım geleceğini uzun uzadıya anlattıktan sonra bir girizgâh ile Peygamber'i medhe başlıyor. Bir aralık «Peygamber öyle bir seyf-i meslûl-i ilâhîdir ki karanlıkta kalanlar onun ziyasıyle yol bulurlar.....» meâlindeki

ان الرسول لسيف يستضاء به
مهند من سيوف الله مسلول

beyitini okuyunca Cenab-ı Resul, safvet cevherini nazarlardan örten kınını yarıp çıkmış bir kılıç gibi hemen bürde-i pâkinden insilâh ederek beyitin her sûretle masadak-ı tammı olduklarını göstermişlerdir. İşte şârihler Cenab-ı Peygamber'in tam bu beyit okunduğu zaman mübarek hırkalarını çıkarıp Ka'b'ın üzerine attıklarını söylüyorlar da bundaki inceliği ihtar etmiyorlar. Bana öyle geliyor ki hiç bir şâir böyle kıymetli bir câize almamıştır. Acaba hangisi daha şiir? Kaside mi, câize mi?

Mehmed Âkif

HASBIHAL *

İkindi üstü Ayasofya meydanından geçiyordum, şadırvan avlusundan bölük bölük çıkan cemaat bende evvelâ bir hatıra, sonra bir çok hayal, daha sonra bir çok temennî, bir çok ümîd uyandırdı :

Kemal Bey merhûm bir gün arkadaşlarından Nûri Bey'le beraber yine bu meydandan geçiyormuş. Öğle namazını kılarak camiin muhtelif kapılarından muhtelif semtlere dağılan halkı nazar-ı im'an ile süzdükten sonra demiş ki :

— Nuri! Bu millet ne zaman adam olur bilir misin?

— Hayır.

— Ne zaman, bu camilerden şu dizlikli, poturlu hamallarla, küfecilerle beraber senin benim gibi yakalıklı, bastonlu beyler çıkarsa.

Nuri Bey bu vak'ayı tanıdıklarından birine söylemiş; ben o adamdan duydum. Düşünülürse söz ne kadar doğru, ne kadar ma'nâlıdır.

Kemal Bey merhûm bu temennîsiyle tabiî avamın ibadetini istihfaf etmiyor; ancak ibâdeti maksûdü'nbiz-

* 17 Haziran 1326, 22 C. âhir 1328, Sırat-ı Müstakim, C. : 4, Aded : 95, s. 290-291.

zat bilen; abdestte, namazda, camide, cemaatte ne azîm hikmetler, ne ince dakîkalar bulunduğunu kimseden işitip bellemeyen bu zavallıların içinde kendilerini irşad edecek, uyandıracak adamlar bulunmasını istiyor.

Camiler efkâr-ı milleti tenvîr için ne müsâid yerlerdir!

Ağzı düzgün bir zat kürsiye çıkar da Kur'an nâmına, Hadis nâmına hangi hakikati cemaate telkin edemez? İhtirasatının bir çoğunu cami kapısının dışında bırakarak temiz, âsûde bir kalb ile Allah'ın evine giren şu binlerce halktan niçin istifade etmemeli? Niçin onları cem'iyet-i İslâmiye için daha müfîd bir hale getirmemeli?

Yazıklar olsun ki elimizdeki ni'metlerden, vasıtalardan istifade etmenin hiç yolunu bilemiyoruz! Daha doğrusu bilerek bilmeyerek o yolları kâmilen kapıyoruz. İbadetlerimiz hemen hemen birer bid'at şekline girmiş! Selâtin camilerinde cuma namazı bir saate yakın sürüyor ki mahfelde tilâvet olunan Kur'an-ı Kerim ile asıl namazdan başkası için geçirilen zamanlar hederdir!

طيب الله انفاسكم.. diye başlayan; yarısı Arapça, yarısı Acemce gidip, lâkin bir edâ-yı mahsûs ile okunan, arada müezzinlerin tardiyeleriyle fasıladar olan; cami hademesi tarafından tevşih ism-i latifiyle yad olunan mülemma mensûr da kimin icadı olsa gerek? Allah aşkına söyleyiniz bu uzun tekerleme cemaatin canını sıkmaktan, uykusunu getirmekten başka neye yarar?

Anlarım : ağzı düzgün hâfızlar mahfele çıkarak kemâl-i tertil ile Kur'an okurlar; zamanı gelip sünnet kılındıktan sonra hatib ma'nidar bir hutbe irad eder. Ara-

daki bid'atların hazfinden kazanılacak zaman da bu sûretle mev'izeye kalmış olur.

Lâkin mev'ize bermûtad İsrâiliyat olacaksa vaz geçtik! Cemaat-i Müslimîne artık ictimâiyat lâzım, ictimâiyat! Şarkta, garpta, şimalde, cenupta ne kadar Müslüman varsa zillet içinde, sefalet içinde, esaret içinde yaşadığını; sefil bir milletin elinde kalan dinin kâbil değil i'lâ edilemeyeceğini bilmeyen, anlamayan vâizi kürsiye yanaştırmamalı. Vâiz milletin mâzîsini, halini bilmeli; cemaati istikbalde hazırlamalı.

Hele hoca efendilerimiz hiç kürsilerin semtine uğramıyorlar. Göreceksiniz: Ramazanda yine kürsiler şuradan buradan koşup gelen medrese, mektep görmemiş ümmî hocalar tarafından işgal olunacaktır!

(Hocamız Halis Efendi hazretlerinden niyaz ederiz: Ya bu kürsilere ramazanda birer adam çıkarsınlar yahut bu ceheleyi cemaatin başına belâ etmesinler. Doğrusu bu herifleri dinledikçe gençlerdeki dinsizlik modasını hemen hemen ma'zûr göreceğim geliyor! Eğer dinin ne olduğunu bunlardan öğrenseydim mutlaka İslâmın en büyük düşmanı olurdum.)

Camiler hakkında söylediğimiz sözler dünyanın her tarafındaki camileri kendinde cem' eden Hicaz hakkında evleviyetle vârid olur.

Hicaz'ın bir Müslüman sergisi olduğunu, böyle bir sergi hiç bir millette olmadığını, bundan istifade etmemek kadar sersemlik tasavvur edilemeyeceğini ukalâmız pek çok söylemişlerse de biz tekrarını fâidesiz görmüyoruz. Hem de görmemeliyiz. Bu gibi hakîkatler her gün herkes tarafından söylenmelidir. Meşrûtiyetten, hürriyetten yalnız ötekine berikine ağız dolusu sövmek sûretiyle mütelezziz olmamalıyız; yapılması elzem olduğu halde yapılamayan şeyleri yaptırıncaya kadar uğraşmalıyız.

İşte mevsim-i hac yaklaşıyor. Evlâdını, iyalini bırakıp bir çok paralar, fedâkârlıklar ihtiyarıyle dünyanın bir ucundan öbür ucuna kadar giden bu saf yürekli adamlara neler anlatılmaz, ne telkînatta bulunulmaz! Hiç olmazsa hacdan maksad ne olduğunu öğrenirler, birbirlerini tanırlar a. Ya bu az muvaffakiyet midir?

Vâ esefâ ki hacılarımızın içinde «Medine'de Peygamber yatıyor; Ka'be'de Allah...» diyenler bile var!

Zenginlerimizin bir kısmı hacca gitmez, bir kısmı bedel gönderir, bir kısmı da on onbeş kişi ile beraber gider. Bu sonrakilerin dört beşyüz lira sarfedip götürdüğü adamlar kimlerdir bilir misiniz? Mahallenin ihtiyar bekçisi, muhtar mütekaidi, merhûm babasının azadlı kalfası gibi hikmet-i haccı dünyada değil, âhirette bile anlayamayacak adamlar!..

Be mübârek adam! Bunların yerine iki üç adam akıllı arkadaş götürsen de Müslümanlar arasında bir teârüf, bir ittihad husûle çalışsan olmaz mı?

Arapça, Acemce, Rusça, Tatarca konferanslar vermek, hutbeler îrad etmek; Mağrib-i aksâ'dan gelen Arabı Hint'ten, Çin'den, Sibirya'dan, Afgan'dan, buradan giden hüccac ile tanıştırmak; umûmun musab olduğu ictimâî hastalıkları ortaya koyarak buna el birliğiyle çare aramak ihmal olunacak bir iş midir?

Hükûmet belki bu husûsta bazı tedbirler düşünmüş, bazı adamlar bulup göndermiştir. Fakat zenginlerimiz de vazîfelerini îfâ etmelidir. Evet «Musallîdir, müttakîdir, tütün bile içmez» diye mahallenin bekçisine elli lira

verip bedel göndermekle bir şey olmaz. Madem ki bir fedâkârlıktır ihtiyar olunuyor, bâri müfîd olsun, demeli ona göre adam bulmalıdır.

Hayatını âlem-i İslâm'ın saadetine vakfetmiş olan seyyah-ı şehîr Abdü'rreşid İbrahim Efendi hazretleri geçen seneki hac için «Bu seneki hac azıcık bir şeye benzedi...» buyuruyorlardı. İnşallah bu şebahet gide gide ayniyet derecesine yükselir.

Ancak bu ümniyenin tahakkuku o hıtta-i mübarekeye mevsim-i hacda dediğimiz gibi adamların gitmesiyle yahut gönderilmesiyle kâbil olabilir. Yoksa vâlidem senâkârınız da bu sene hacca gidiyor ki ecri sırf kendisine âid kalacak, cemaate hiç hayrı dokunmayacaktır, zannederim.

Mehmed Âkif

HASBIHAL *

Mekteplerimizde lisan derslerinin ne kadar geniş bir mevki işgal ettiğini anlatmak lüzûmsuzdur. Bir kere Türkçemiz başlı başına bir dil olmayıp şarkın iki en mühim lisanı olan Arap, Acem lisanlarının muavenetiyle yaşadığından, bir de kim ne isterse desin, müfrit bir tasfiyeye tarafdar olanlar ne kadar uğraşırsa uğraşsın, Osmanlılar için bu iki lisandan aldıkları kelimelerin bir çoğunu geri vermek ne şimdiki halde, ne de gelecek zamanda kâbil olamayacağından; hatta fünûn-ı hâzırayı memleketimize getirdikçe vaz'ına mecbûriyet görülen ıstılahat için yeniden kelimeler, terkibler istikrazında muztar kalacağımızdan lisan derslerine verilecek ehemmiyet çok görülmemelidir.

Fakat, acaba mekteplerimizde lisan derslerine cidden ehemmiyet veriyor muyuz? Vâkıa Arapçadan sarf, nahiv okutuyoruz; Farisînin kavâidini gösteriyoruz; Türkçeden bir hayli şeyler öğretiyoruz. Yani lisan için sarfettiğimiz saatler fünûn için tahsîs ettiğimiz zamanın iki belki üç mislini buluyor. Öyle ya! Bunlardan başka bir de Fransızca öğrenmek mecbûriyeti var. Fransızca mekteplerimizin hepsinde mutlaka okutulmalıdır, yoksa bazısında mı tedrîs edilmelidir? Bu ciheti başka bir gün düşünürüz.

* 24 Haziran 1326, 27 C. âhir 1328, Sırat-ı Müstakîm, C.: 4, Aded: 96, s. 304-305.

Arapçayı ele alalım : Mekteplerimizin bir kısmında emsile, maksud, bina, avamil, izhar gibi kitaplar bir kısmında ise müteahhirîn tarafından doğrudan doğruya Türkçe yazılmış eserler okutuluyor. Bir Türk çocuğuna Arapça yazılmış kitaptan kavâid öğretmek bizim memlekete mahsûs garabetlerdendir ki asırlardan beri alışmış olduğumuz için artık gözümüze ilişmiyor!

(اعلم ان ابواب التصريف..) ibaresinden rahmetli hocamın istinbat ederek biz bîçârelere ezberlettiği ahkâmı bugün düşünüyorum da lisanın sarfından başka her şeyi şumûlüne alabileceğini görüyorum! «(اعلم !) ey hitaba selâhiyeti derkâr olan tâlip! İlm-i şerif sana ma'lûm ve meczûm olsun bilsen......neyi bil? (ان) tahkîkan (ابواب التصريف) ilm-i sarfın bâbları nedir? (خمسة وثلاثون) otuzbeştir. Ne yönünden otuzbeştir, (بابا) bâb yönünden...»

Hocamız bize Arapça bir ibârenin her halde Türkçeden başka bir lisana tercümesi olan şu tekerlemeyi tekrar ettire ettire hiç bir şey anlamamak şartıyle ezberletirdi.

Bereket versin ki evvelce emsileyi de anlamamak şartıyle ezberlemiş olduğumuz için bizim idmanlı, melekli hafıza bu bina lisanını da pek o kadar bîgâne bulmuyordu.

Sevdiklerimden biri hikâye ediyordu :

Evimizde bir misafir çocuğu baktım sallana sallana bir kitap ezberliyor. Oğlum, o okuduğun nedir, dedim; emsile dedi.

— Pek âlâ! Nasara ne kelime?

— Nasara fi'l-i mâzî, bina-i ma'lûm, müfred, müzekker, gâib, ma'nâsı yardım etti.

— Bir gâib er.

— Hayır gâib er.

— Hayır efendim, o «bir gâib er» geçen sene idi.

Besbelli çocuğa üst üste iki sene emsile okutmuşlar. Ancak hoca değişmiş olmalı ki birisi «bir gâib er» ile beraber ezberletmiş, diğeri ise orasını hazfetmiş!

Hocalarımızın tuttuğu usul bizi Arapçadan fena halde yıldırmıştı :

Baksanız a bir kelimenin, bir (اعلم) in bir satır ma'nâsı oluyor ki neresinden çıktığını ancak Allah Teâlâ Hazretleri bilecek! (ان) deki tahkîk ma'nâsını yani (أنّ) yi tahkîkan sûretinde tercüme etmekten maksad ne olduğunu hala anlayamamışımdır. Oradaki (yön) ne olduğunu pek yakın zamanda bulabildim : (بابا) temyîz olmuyor mu, temyîzin vücûdunu «ne cihetten» sualini îrad ederek bulmak mu'tad olduğundan bizim muallimlerimiz de cihetin tam Türkçesi olan yön kelimesini isti'male karar vermişler.

Şimdi böyle bir usûl ile kavâid-i lisan öğrenilir mi? El-cevab : öğrenilemez.

Hiç öğrenenler yok mu? Elbette var. Lâkin bîçârelerin bu uğurda sarfettiği zamanı, emeği hesaba almayacak mısınız? Hem maksûdü'n bizzat olan kavâid-i lisan değil ki. Bize asıl lisan lâzım, lisan! Lisanın kavâidini o lisan ile mütekellim olan kavimden daha iyi biliyorsunuz; lâkin o lisan ile yazılmış bir kitabı, bir gazeteyi okuyup anlayamadıktan sonra bu ilminizden ne fâide bekleyeceksiniz?

Diyeceksiniz ki «Ne beis var! Ben Arapça bir eseri anlamam lâkin bildiğim kavâid sayesinde lisan-ı Osma-

nîde müsta'mel Arabî kelimeleri, Türkîleri doğru okur, doğru kullanırım. Binaenaleyh vaktiyle sarfettiğim emek boşuna gitmiş değildir.»

Ben de diyeceğim ki : «Lisan lügatten ibarettir. Sen Arapça yazılmış bir eseri anlamak için lâzım gelen lügatlerin yüzde seksenini biliyorsun. Mütebaki yüzde yirmiyi de seksenin yardımıyle anlayabileceksin. Kavâid-i lisanı bildiğini de iddia ediyorsun. O halde nasıl oluyor da yine o eserin karşısında apışıp kalıyorsun?

— Bakkal! Unun var mı?

— Var.

— Yağın, şekerin?

— Var.

— Ayol öyle ise ne duruyorsun? Helva yapıp yesene! Dediği gibi lüzûmu kadar lügat biliyorsunuz; kavâidi de ezberlemişsiniz, biraz himmet edip okumaya başlasanıza.

***

Türkçe yazılmış kitaplardan kavaid-i Arabiye daha kolay öğreniliyor pek tabiîdir. Lâkin bizim en büyük kusurumuz her işte olduğu gibi lisan hususunda da nazariyat ile, fazla dekaik ile uğraşmamız, tatbikata hiç ehemmiyet vermemekliğimizdir.

Mesela çocuklara senelerce aksam-ı seb'a iskalesi yaptırırız da bir mu'tel kelimeyi sıra ile tasrif ettirmeyiz. Hatta i'lâlin gavamızını bildiğimiz halde belki kendimiz bile mu'tel fiili tereddüdsüzce çekemeyiz. Fikr-i âcizâneme kalırsa mekteplerde okutulacak sarf ve nahv-i Arabî yüz sahifeyi geçmemeli, en esaslı kavâid öğretilmelidir. Alt tarafı yalnız tatbîkat olmalıdır. İkişer kelimeli cümlelerden başlanılarak ibâreler bulunmalı yahut tertîb edilmeli. Bunların elfazı üzerinde kavâid-i sarfiye tatbik olunduktan sonra tahlil-i nahvîler yaptırılmalı, tercüme ettirilmeli. Gide gide bu cümleler büyütülmeli. İş hafif ibâreli şiirlere kadar vardırılmalı. Çocuklar için Arapça yazılmış bir hikmet-i mensûreyi yahut bir şi'r-i ahlâkîyi anlamak ne büyük zevktir! Çocuk bir kere bu zevkten nasib almaya başladı mı, artık onun âtîsi emindir. Çünki Türkçe okuyacağı âsâr kendisine bir taraftan nâmütenâhî Arabî kelimeler öğreteceği için sermayesi ale'ddevam artacak; sizin için hafif hikâyeler tercüme ettirmek imkânı bile hâsıl olacaktır. Arap çocukları için tertîb edilen (Mecaniyyü'l Edep) neden bizim çocuklarımızın işine yaramasın? Bir sene adam akıllı okutulan çocuk Mecaniyyü'l-Edeb'i pek âlâ okuyabilir. Vâkıa bu eserin son cildleri cahilî, hamâsî şiirler, Makamat, Etbak, Tesâvir gibi manzum, mensur bir çok çetin eserleri hâvî ise de bu âsâr tedricî bir sûrette güçleştiğinden yani kitabı sırasıyle ta'kîb eden çocuklar nihayetlere doğru hayliden hayliye rüsûh kazanacaklarından o kadar güçlük çekmezler.

Bir de Arabın anlaşılması pek müşkül olan âsârını bugün biz okumazsak da olabilir. Zaten onları Araplar da şerhlerin imdâdıyle okuyabilir. Bize asıl mutavassıt kitapları anlayacak bir meleke elverir.

Ma'mafih (Mecaniyyü'l Edeb) i misal olarak getirdim. Yoksa mutlaka bu kitap okunsun demiyorum. Ancak gayet musahah, harekeli, iyi kağıt üzerine basılmış, münderIcatı güzel intihab edilmiş, ayrıca bir de şerhi yazılmış bu eser de bizim için müfîd olabilir.

Benim tavsiye etmek küstahlığında bulunduğum bu usûl o kadar yeni bir şey değilse de büyük bir hatve-i te-

rakkî olacağına şüphe edilmemelidir. Lisan için bundan çok daha amelî, çok daha kolay usûller varsa da ukalâdan birinin dediği gibi: «Ta'yin ettiğimiz gâyete koşa koşa gitmeye kalkışırsak tabiî bir hareket etmiş olmayız.» Yavaş yavaş gidelim fakat elbirliğiyle gidelim. Beş on adım koştuktan sonra yorgun düşecek değil miyiz? Elbette tabiî bir yürüyüş daha emindir.

Farisî için de aynı usûl ta'kîb edilmeli. Bir Türk çocuğu kendisi için hiç bîgâne olmayan Farisîyi okumalı, anlamalı. Hatta söylemelidir.

Biz galiba şu mülâhazatımızla hem Arapça, Acemce ile uğraşanların hem de artık bu lisanların modası geçmiş vehminde bulunanların canını sıkacağız. Evvelkilerin biraz insaf buyurmalarını, mütalaatımın neresi yanlış ise ihtar etmelerini rica ederiz.

Arap, Acem lisanlarıyle uğraşacak zamanda değiliz; yalnız akvâm-ı mütemeddinenin dillerini öğrenelim, diyenlere de deriz ki:

Sizin bu teklifiniz tıbkı coğrafya kitaplarından Asya, Afrika kıt'alarını artık kaldıralım demeye benziyor. A kuzum bizim o mütemeddin akvâmın arazisinde bir karış toprağımız yok. Bize orada ne ektirirler ne de biçtirirler. Biz Asya'da ekeceğiz, Asya'da biçeceğiz. Lâf anlayan beri gelsin!

Mehmed Âkif

GAYET MÜHİM BİR ESER *

Hürriyetin ferdâ-yı i'lânından itibaren nâmütenâhî risaleler, gazeteler, kitaplar meydana çıktı. Bunların hepsi için fâideli demek de pek bayağılık olur. Evet bîtarafâne, munsıfâne bir hüküm vermek îcab ederse iki seneden beri pek nâfî pek âlî eserler intişar eylemekle beraber, pek muzır, pek rezil cinayetnâmeler de ortaya kondu.

Ne yapalım! Sa'dî'nin

باران که در لطافت طبعش خلاف نیست ،
در باغ لاله روید ودرشوره خاروخس .

dediği gibi Meşrûtiyet'in serbestî-i matbuatın feyzi de her tabakada başka başka âsâr husûle getiriyor.

Nemize lâzım! Biz Osmanlıların menfaati gözetilerek yazılan eserlerin sahiplerine samimî teşekkürlerimizi, hürmetlerimizi arz ederiz; ahlâk-ı millîyemizi alt üst etmek için çıkarılan mülevves sahifelerin de yüzüne tükürür geçeriz.

Sırat-ı Müstakim'in delâletiyle intişar eden (Âlem-i İslâm) ın iki formasını da gördüm. Zaten Abdü'rreşid İbrahim Efendi Hazretleri seyahatnamelerini neşredecekle-

---

* 1 Temmuz 1326, 7 Receb 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 4, Aded: 97, s. 322-323.

rine dair çoktan vaadde bulundukları için biz de kemâl-i iştiyak ile hayli zamandır bekliyorduk.

Evet bilâd-ı garbın ahvâlini tasvîr edecek seyahatnâmelere bizde lüzûm olsa bile, ihtiyacımızı bertaraf etmek her zaman elimizdedir. Çünki o gibi eserleri gerek başka lisandan, gerek tercümelerinden bol bol okur, elhasıl Avrupa hakıknda istediğimiz kadar ma'lûmatı istediğimiz eserden alabiliriz.

Lâkin Asya'yı hangi eserden öğreneceğiz? İtiraf etmeliyiz ki dünyada en az bildiğimiz bir kıt'a varsa o da kendi menşeimiz, kendi memleketimiz olan Asya'dır. Bu eski dünyadaki bitmez tükenmez bilâdın en meşhûrlarını yalnız isimlerini bilmek sûretiyle tanırız; o mütenevvi iklimlerde yaşayan akvâmın lisanlarına, ahlâklarına, âdetlerine dair, o da yanlış olmak şartıyle, pek az şey biliriz.

Vâkıa garplı seyyahlar şarkı da gezerek birer seyahatname yazmışlarsa da onlara ne dereceye kadar itimad olunabilir, bilemem. İbrahim Bey merhûm ile bir gün Şam'da oturuyorduk. Söz müşaru'nileyhin Avrupa'daki müsteşriklerle buluştuğu devre intikal etti: Burada ismini söylemek biraz kabalık olacak, bir müsteşrik kendisine Tibet hakkında yalan yanlış bir yığın malûmat verirken sol elini göstererek: «Bak! Benim bu elim işte orada sakat oldu.» demiş. İbrahim Bey bu vak'ayı yine o memlekette birine anlatınca karşısındaki: «Hay maskara herif hay! Size böyle söyledi ha? Ayol o anadan doğma sakattır. Hatta çocukken biz onu çolak! çolak! diye kızdırırdık.» demiş.

Şimdi bu kadar cesur bir yalancıdan kimsenin gidip göremeyeceği memleketler hakkında neler beklemezsiniz!

Gerçek! Bizim Evliya Çelebi merhûm da var ... Lâkin doğrusunu isterseniz benim ondan da gözüm yılmıştır. Anlaşılan merhûm ara sıra cezbeye gelirmiş ki eserlerinde ancak meczûblardan sâdır olacak rivayetler vardır. Bizim Ayasofya Camiinin üçyüz kapısı olduğunu, altından bir ucu ta kubbeye dayanan bir gizli yol bulunduğunu ben hazretin bir eserinde görmüştüm. Herkesin bildiği Ayasofya hakkında böyle söyleyen bir seyyah artık Çin-i Maçin faslında neler söyler yahud neler söylemez!

Sözü uzatmayalım, biz Asyamız hakkında doğru ma'lûmatı doğrudan doğruya Abdü'rreşid İbrahim Efendi hazretlerinden alacağız. Müşaru'nileyh Japonya'da, Çin'de, Hindistan'da iken Sırat-ı Müstakim ile neşrolunan mektuplarıyle Osmanlı toprağına geldikten sonra, yine Sırat'a dercedilen hutbeleriyle kendisini sevgili kârilerimize tanıttırmıştık. Onun için ulüvv-i irfanından, fazâil-i ahlâkından uzun uzadıya bahsetmeyeceğiz.

Hazret Asya'nın her tarafını senelerce gezmiş, bir koca kıt'ada sakin insanların mâzîsini tahkîk etmiş, halini tedkîk etmiş, bunlarda saadet görmüşse menbaını taharrî etmiş. Evlâdını, iyalini, memleketini sırf bir hiss-i cûşacûş-ı hamiyyetle bırakıp yola çıktığı halde gezdiği yerlerde hiç hissiyatına mahkûm olmamış. Evet, âlem-i İslâmın felâhı için çarpınıp duran bu muazzam kalb başkalarının fazâiline karşı lâkayıd kalmamış: o, bir Mecûsîye, bir Budîye atfettiği nazar-ı tedkîk ve intikadı bir Müslümana da atfetmiş.

Bugün zillet içinde, sefalet içinde çalkanıp duran cihan-ı İslâmın bir çok menazırı, bir çok tezâhüratı zavallıyı adım başında ağlatmış olmakla beraber o etrafını iyi görmek için gözlerini sile sile yolunda devam eyle-

miş. Evet, o durup ağlamanın, şu üçyüzmilyonluk insan kitlesinin haline acımanın hiç bir fâidesi yoktur. Vâesefâ ki cibilliyetsizlerimiz şark tarafına dönüp bakmayı medeniyetlerine zül saydıkları gibi, hamiyyetlilerimiz de Müslümanların felâketine müteessir olmakla kendilerine vazifelerini îfâ etmiş nazarıyle bakıyorlar!

Siz benim uğradığım mûsibetten müteessir olmuşsunuz; pek âlâ! Teşekkürler ederim. Lâkin bu teessürünüzü bana kavlen değil, fiilen bildirseniz, yani benim derdimi elinizden geldiği kadar ta'dîle çalışsanız daha iyi olmaz mı idi? Düşünmelisiniz ki siz bana dest-i müvâsatı uzatmakla yalnız bir vazîfe-i insaniyet îfâ etmiyorsunuz, kendi hesabınıza, kendi mevcûdiyetinize de çalışmış oluyorsunuz.

Vâkıa Abdü'rreşid'in bu seyahatnâmesi insana o kadar keyif vermiyor. Çünki bir çok acı hakîkatleri olanca acılığıyle, olanca üryanlığıyle gösteriyor, şarkın emrâz-ı ictimâîsini ortaya döküyor. Lâkin hastalık bütün a'râzıyle, edvârıyle meydana çıkmalıdır ki müdâvatı kâbil olsun, esbâbı bertaraf edilebilsin.

Eser gayet sade bir lisan ile yazılmış, ötesine berisine resimler serpiştirilmiştir. Ben çoktan beri bu kadar samîmî, bu kadar mukayyed lâkin bu kadar müessir kitap okuduğumu hatırlamıyorum. Araplar «Söz ruhdan çıkarsa ruha girer; ağızdan çıkarsa kulağın hudûdunu aşmaz.» derler ki ne kadar doğrudur! Bakılsa Abdü'rreşid'in yazısında hiç bir san'at yok, hiç bir incelik yok. Lâkin hiç bir san'atın, hiç bir inceliğin ruhda husûle getiremeyeceği teesüratı bu tabiî, samîmî sözler âni bir sûrette hâsıl ediyorlar.

Zaten hazretin meclisi de öyle değil mi? Binlerce huzzara karşı îrad ettiği hutbelerde memleketine mahsûs şive ile İstanbul şivesini mezc eyleyerek, hiç bir parlak cümleden, mutantan bir terkîbden imdad istemeyerek gayet açık bir lisan ile yürüttüğü mülâhazat cemaati meshûr ediyor; nâmütenâhî söylese insanın nâmütenâhî dinleyeceği geliyor.

Şimdi bize bu kadar mühim, bu kadar nâfi bir eser ihdâ ettiği için Abdü'rreşid'e büyük büyük teşekkürler eder; bir an evvel ikmâl-i tab'ı için ne kadar fedâkârlık mümkün ise diriğ buyurmamalarını ayrıca niyaz eyleriz.

Mehmed Âkif

HASBIHAL *

Türkçenin, Arapçanın ta'lîmi için pek fena usûller tuttuğumuzu söylerken, mekteplerimizde Fransızcanın da pek iyi bir tarzda okutulmadığını söylemiş idik, zannederim.

Bizim tahsilde bulunduğumuz devrede Fransızcaya ta rüşdiye mekteplerinin ikinci senesinden başlanır; sonra i'dâdî, daha sonra âlî mekteplerde bu lisanın tedrîsine devam olunur giderdi.

Evet, mekteplerimizde Arapçaya nasıl kavâidden başlanırsa Fransızcaya da —elifbasından sonra— Fransız çocukları için yazılmış gramerden girişilirdi. Zavallı çocuklar gramer kitabının içindeki kavâidi kâmilen ezber ederler; kıyasî, gayr-ı kıyâsî fiilleri birer solukta çekerler, Fransız çocuklarından çok mükemmel tahlil-i nahvîler yaparlar, lâkin vâesefâ ki ne bu lisan ile yürütülen âdî bir muhavereyi anlayabilirler, ne de iki cümleyi birbirine bağlayarak meramlarını ifade ederlerdi.

Mekteplerde bugün Fransızca için tutulan usûlün vaktiyle bizim bildiğimiz usûlden ne kadar halli olduğunu bilemiyorum. Yalnız şimdiki çocukların da o lisandaki behrelerini pek kifâyetsiz buluyorum.

---

* 8 Temmuz 1326, 14 Receb 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 4, Aded: 98, s. 340-341.

Şimdi bizim için asıl mes'ele bu lisanın mekteplerin hepsinde okutulup okutulmamasındadır. Mebâdî-i ulûmu tahsîl ihtiyacından kimse vâreste değildir. Bunları ne kadar esaslı, ne kadar amelî bir sûrette okursak o kadar kârlı çıkarız. Lâkin acaba bu kadar mebâhis arasında bir de Fransızca okutmak doğru olacak mı?

İyi bilmeliyiz ki şimdiye kadar tutulan tarzda Fransızca öğrenilmez; yine iyi bilmeliyiz ki pek yeni bir tarzda lisan tedrîsi göründüğü kadar kolay olamaz. Tedrîsatta biraz ıslahat icrasıyle çocuklara eskisinden daha fazla istifade ettirmek mümkün ise de acaba bu da sarf edilecek emeklerle, heder edilecek zamanlarla mütenasib olabilecek midir?

Bundan sonra inşaallah memleketimizde herkes okuyup yazmak ihtiyacını anlayacak, herkes bunun için çalışacaktır. Fakat lisanlarını sâir milletler gibi öyle kolayca öğrenemeyen, zaten birçok sıkıntılara hedef olan Türkleri bir de Fransızca ile uğraştırmak pek fazla olmaz mı?

Öyle ya! Bunların hepsi tahsîl-i âlîyi ikmâl edecek, hepsi birer şu'be-i fende ihtisasta çalışacak yahut hepsi cihan-ı medeniyet ile münasebet-i siyâsiyede, münasebet-i ticariyede bulunacak değil ki daha nâfi şeyleri öğrenmek için sarf edeceği zamanının bir mühim kısmını da Fransızca öğrenmeye ayırsın.

Maarif-i ibtidâiyeyi hatta fünûn-i i'dâdiyeyi okuyan bir çocuk asla Fransızca ile meşgûl edilmemeli, bu lisana ayrılacak saatler diğer derslere bırakılmalıdır. Sonra tahsîl-i i'dâdiyi de bitiren efendiler ittihaz edecekleri mesleğe bakarlar: lisan öğrenmek mecbûriyetinde iseler bi'ttab' çalışıp öğrenirler.

Denecek ki : i'dâdî tahsîlini ikmal edenlerin kısm-ı a'zamı sonradan ecnebî bir lisan öğrenmek ihtiyacını hissedeceklerdir. Binaenaleyh bunlara mektepte iken gösterilen Fransızca kifayetsiz olsa bile fâidesiz değildir, bi'lakis âtî için pek müfîddir.

Evet, şu iddia doğru gibi görünüyorsa da iyi düşünülürse anlaşılır ki vâkıa mutabık değildir. Haftada bir, iki, üç saat okutmak şartıyle talebeye bu lisandan bi'l-farz beş yahut altı senede vereceğimiz sermâye —altı ay demeyelim— bir senede birkaç kat fazlasıyle verilebilir. Demek bizim mekteplerde çocuklarımıza okuttuğumuz fakat hiçbir işe yaramamak şartıyle senelerce, ömürlerce okuttuğumuz Fransızca diğer derslerden ayrılır da müstakilen tedrîs edilirse bir senede, hem herşeye yarayabilmek üzere, okutulabilecekmiş.

Hele bu nâkıs tahsîlin diğer derslere açtığı rahneyi derpîş edecek olursanız büsbütün aleyhine dönersiniz.

Maarif Nezareti mekteplerden Fransızcayı kaldırır, bunun için en yeni usûlde okutulmak üzere ayrıca sınıflar açarsa hem lisan adamakıllı öğretilmiş, hem de zaten birçok sûretlerle heder olup giden zamanlarımız tasarruf edilmiş olur.

Rica ederim maksadımız yanlış anlaşılmasın. Biz Fransızcanın ne herkes için lâzım olduğuna, ne de hiçkimse için lâzım olmadığına kani değiliz. Bu lisana ihtiyacı olanlar hakkıyle okutulsun; olmayanlar beyhûde yere uğraştırılmasın, kendilerine daha nâfi' şeyler çalıştırılsın, demek istiyoruz.

Mehmed Âkif

HASBIHAL *

Bugün Arapçadan Türkçeye olmak üzere üç lügat kitabı tanıyoruz ki bunlar da Kamus, Vankulu, Ahterî'den ibarettir.

‹Ahterî söylediğine inanılır bir eser olmadıktan başka, erbâb-ı lügatçe kabûl edilen ma'rûf, muntazam, muttarid bir tertîbe de mâlik bulunmadığından lisan ile biraz ülfeti olan adam «Müellifin inda'llah sa'yi meşkûr olsun». demekle beraber, bu te'life kütüphanesinde o kadar ehemmiyetli bir yer vermez.›

Bizde ilk basma eser olan Vankulu'ya gelince Ahterî'den çok iyi ise de Kamus'un yanında tabiî varlık da'vasında bulunamaz.

O halde bugün Arapça öğrenmek isteyen Osmanlılar için Kamus'dan başka lügat kitabı yok diyebileceğiz.

Kamus'un aslı hakkında söz söylemek bizim için pek büyük terbiyesizlik olur. Vakıa, son zamanlarda gelen lugaviyyûnun en birincisi olduğu söz götürse bile her halde en birincilerinden bulunduğu icma'-ı ümmetle sâbit olan Ahmed Fâris Efendi merhûm o meşhûr eserinde Firuzâbadî'yi sıgaya çekmekte Kamus'un birçok maddelerini didiklemekte ise de merhûmun kullandığı ağzı

* 29 Temmuz 1326, 5 Şaban 1328, Sırat-ı Müstakim, C. : 4, Aded : 101, s. 384.

bizim de kullanmaya kalkışmamız, aynıyle şiir namına üç kayabaşı geveleyen bir zavallının; Kemal Bey'den bahsederken : «Onun edebiyat-ı hâzıra huzûrunda bir mevkii olamaz." demesine benzer ki biz böyle bir şehabetten savn-ı Samedânî'ye sığınırız!

(Âsım Efendi merhûm Fîruzâbâdî'nin eserini lisanımıza naklettiği için ne kadar tebcîl olunsa yine azdır. Hatta mütercimin bu hizmeti, bu himmeti müellifinkinden daha büyüktür dersek ifrat etmiş olmayız. Evet Arapça gibi vâsi', husûsiyle işlenmiş, kavâidi en ince noktalarına kadar zabt edilmiş bir lisandan kemiyeti zihne durgunluk verecek kelimelerini bizim Türkçeye nakletmek başka bir babayiğidin kârı olmasa gerektir.)

Müellif Arapça bir kelimeyi almış, Arapça izah etmiş; mütercim o kelimenin tam mukabilini bulmuş. İkisi arasındaki farkı bulmak için düşünmek bile istemez.

Lâkin acaba bugün için Kamus tercümesi bize kâfî midir? Arabın edebiyat-ı kadîmesini, âsâr-ı kadîmesini okurken tesadüf edeceğimiz kelimelerin pek çoğunu Kamus'da buluruz. Fakat bi'lfarz bugün Mısır'da çıkan yeni kitaplarda, yeni gazetelerde bir yığın muhdes, müvelled kelimat var. Onların ne olduğunu da Kamus bize gösterebilir mi? Tabiî gösteremez. Demek elimizdeki Kamus tercümesinden hiçbir zaman müstağnî olmamak, ondan her zaman için istifade etmekle beraber bugün Arapçadan Türkçeye yeni bir lügat kitabına muhtacız.

Maarif Nezaretince lisan-ı Arabın mekteplerde ciddî, amelî bir sûrette tedrîsine karar verildiğini bildiğimiz için ayrıca böyle bir niyaza hacet görmüyoruz. Bizim burada söyleyeceğimiz söz Nezaretin böyle bir eser te'lîfini müsabakaya koymasıdır.

Ancak müsabaka geçenlerde de arzettiğimiz vechile olmalıdır. Yani Nezaret : «Bize Arapçadan Türkçeye bir lügat kitab lâzım. Hacmi bi'l-farz bin yahut binbeşyüz sahifeyi geçmeyecek, kim talip oluyor?» demeli. Sonra erbab-ı müracaata üç beş madde vererek, «İstediğiniz me'haza müracaat etmek şartıyle şu maddeleri müştakatı ile beraber izah edin; kitabın nihayet şu kadar sahifeden fazla olmayacağını da düşünün.» teklifinde bulunmalı.

Bu teklifi en muvafık bir sûrette kim is'âf ederse artık yine Nezaretçe ta'yîn edilecek proğram dahilinde olmak şartıyle eser o adama yazdırılır.

Mehmed Âkif

HASBIHAL *

Ârif'in kıraathanesinde oturmuş birini bekliyordum. Beş on dakika sonra karşımdaki masaya biri sarıklı, diğeri fesli iki adam geldi. Bunlar galiba yolda başladıkları bir münakaşaya devam ediyorlardı: çünkü mübâhesenin başlangıcında ses o kadar yüksek perdeye çıkamazdı.

Dinlememek, kafamı dinlendirmek istedim, kabil olmadı. Bu iki muârız, kulaklarımı iyice ses hapsine aldılar! Fesli diyordu ki:

— Hem memlekette birşey yapılmıyor, diyorsunuz; hem de medeniyet nâmına hangi işe teşebbüs olunursa engel olmak istiyorsunuz. Biz hep olduğumuz yerde mi sayalım? Hiç de mi ilerlemiyelim?

— Hoppala! Ma'kûl olmak şartıyle ne gibi bir harekette bulundunuz da bizden bir muhalefet yahut mümanaat gördünüz? Dikkat ediyor musun «ma'kûl» diyorum, «meşrû» demiyorum. Zira ma'kûl olan şeylerin kâffesi meşrû, meşrû olan işlerin hepsi ma'kûldur.

— Din nâmına bu kadar müsahamakârlık da mutlaka zât-ı fâzılanelerinin ictihadı olacak!..

* 5 Ağustos 1326, 12 Şaban 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 4, Aded: 102, s. 403.

— Hayır efendim, Hazret-i Peygamber

الدين هو العقل ولا دين لمن لا عقل له

buyuruyor. Din akıldan ibarettir; aklı olmayanın dini de olamaz. Akla bu kadar yüksek pâye veren Müslümanlığın ahkâmında ma'kûl olmayan bir hüküm bulunabilir mi? Ne hacet! Bütün tekalif-i şer'iye zevi'l-ukûle âid değil midir? Yoksa siz ilm-i hâli de mi anlayarak okumadınız?

— Rica ederim sadedi gâib etmeyiniz ... Bir heykel için bu kadar söz söylenir mi?

— Asıl sadedi solda bırakan sizsiniz. Ben heykel dikmek şer'an haramdır yahut mübahdır, tarzında yarım kelime bile söylemedim. Yalnız şimdi bunun sırası mıdır? dedim. Siz bu sualin üzerine az kaldı beni irtica ile itham edecektiniz!..

— İyi ya, ay efendim Midhat Paşa gibi muazzam bir vatanperver için heykel dikmek yâr u ağyar nazarında Osmanlıların kadirşinaslığını bir kat daha i'lâ etmez mi? Basra'ya çıkan bir Avrupalı, merhûmun heykelini görür görmez bizim hakkımızda ne müsaid hisler beslemez!

— Heyhat! Siz Direklerarası caddesinin tam göbeğinde yatan Osman Baba Türbesi'ni gördüğünüz zaman nasıl bir his ile mütehassis oluyorsanız her türlü umrâna kabiliyeti olan Basra'yı, o güzel memleketi yangın yeri halinde gören bir yabancı göz de o harabenin ortasında bir heykel-i ma'mûra tesadüf edince aynı duyguyu duyar! Ölülere heykel dikeceğinize birer meyyit-i gayr-ı müteharrik, birer heykel-i câmid şeklini alan şu zavallı millet-i merhûmeye rûh-ı gayret, hayat-ı faaliyet nefh etmeye çalışınız. Bu halkın binde dokuzyüzdoksanı Midhat Paşa'nın kim olduğunu, kendilerine ne gibi mebrûr hizmetlerde bulunduğunu okuyup anlamadıkça heykeline

onun mezar taşına baktığı nazar-ı hürmetle bile bakmaz; bakmamakla ma'zûrdur.

Mektep yok, medrese yok, şimendifer yok, vapur yok; namütenâhî hazâin-i servet topraklar altında yatıyor, aldıran yok; okuyan yok; yazan yok... Bu kadar yokluk içinde bir yüksek tasavvur var, o da heykel!..

— Lâkin ne kadar bedbinsiniz! Asırlardan beri harab edilen bu memleket iki günde Almanya gibi olsun diyeceksiniz; yavaş yavaş hepsi olacaktır.

— Ben zaten olmayacak demedim; hem olacağından eminim. Olması için hisseme düşen faaliyeti de edâ etmekten hiç çekinmiyorum. Nâmlarına heykel dikilmesini hoş görmediğim Midhatların, Kemallerin nasıl adam olduklarını üç senedir üçyüzden fazla şakirdlerime adam akıllı öğrettim. Çocuklar Midhat'ın, Kemal'in ruhunu andılar. Heykelini görmeseler de olacak...

— İyi ama görseler daha iyi değil mi?

— Fesübhana'llah! Siz hiç lâkırdı anlamıyorsunuz! A kuzum baksanıza yapılacak neler var! İstanbul'a otomobil, otobüs getirdik. Hergün bir iki kurban veriyoruz. Sabredin memleket istediğimiz hale gelsin; halk okusun, yazsın; ordumuz, donanmamız tuttuğu tarik-i terakkîyi müntehasına kadar kat'etsin; bütün cihan-ı medeniyette bize en muhterem, en muazzam bir mevki'-i hürmet ifrâz edilsin; elhasıl bizim Avrupalı dostlarımızdan bir eksiğimiz varsa o da eâzım için heykel dikmekten ibaret kalsın... O zaman el ele verir heykel dikelim mi dikmeyelim mi bâb-ı fetvâya koşarız.

Muhaverenin alt tarafını zapt edemedim çünki arkadaşım geldi, beni evvelce kararlaştırdığımız bir yere götürdü.

Mehmed Âkif

HASBIHAL *

Tanıdıklarımdan bir Fransız vardı. İkimiz de bir adamın husûsî muallimliğini ifa ettiğimiz için arasıra buluşur, konuşurduk.

Garipdir ki Avrupalılar dine karşı lâkayıd olduklarını daima ileri sürdükleri halde itikadiyat üzerinde münakaşadan hiç geri durmazlar, Ferid'in dediği gibi bu heriflerin küfürleri imanlarından çok zayıf! Öyle olmasa din bahsini hiç karıştırmazlar, samîm-i fıtratlarında kâmin duran hiss-i imanın uyanması ihtimaline karşı bu kadar telâş göstermezlerdi.

Fransalı arkadaşım da tıpkı böyle idi : Beni gördükçe edebiyata dair beş-on söz söyledikten sonra sadedden yükselerek bermûtad din mesâ'ilini karıştırmaya başlardı. Ben de bâhusûs bir yabancı ile dil üzerinde münakaşa etmeyi hiç sevmediğim halde, Müslümanlığı aklımın erdiği, dilimin döndüğü kadar muhatabıma anlatmak mecbûriyetinde kalırdım. Adamcağız beni bir hayli dinledikten sonra günün birinde dedi ki :

— Eğer Müslümanlık böyle ise çok iyi! O halde Jules Simon'ların yeniden bir din ibdâına kalkışmaları hiç icab etmeyecek. Lâkin şüphe etmem ki siz Müslümanlığı olduğu gibi değil olması lâzım geldiği gibi gösteriyorsu-

---

* 9 Eylül 1326, 18 Ramazan 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 5, Aded : 107, s. 37-38.

nuz. Ben mesleğim iktizası birçok Müslüman ailelerle münasebette bulunuyorum ki bunlara saplanıp kaldıkları bataklıktan kurtulmaları için ne kadar çare saydımsa evvelâ hükûmeti, sonra şeriatı mâni gösterdiler; hiçbirini kabûl edemediler.

— Hükûmeti bir tarafa bırakın, ona dair söz söylemek zâiddir, çünki olanca maskaralığı meydanda! Lâkin şeriatın mâni-i terakkî olmasına hiç aklım yatmaz. Mösyö, siz işin iç yüzünü bilmiyorsunuz! Başımızdaki hükûmetin Allah belâsını versin! İstibdadını idâme için bizim o güzel şeriatımızı mesh etti de böyle umacı şekline soktu. Halkın teâlisi idarenin hiç işine gelmeyeceği için terakkiyat-ı fikriye, medeniye nâmına vukubulacak harekâtı lisân-ı din ile men etmek istiyor, görüyorsunuz ki ne güzel de muvaffak oluyor!

— İdâre-i müstebide diyorsunuz... Lâkin sizin için başka şekilde bir hükûmet te'sîsi kabil midir? Müslümanlık buna müsâid mi?

— Lâkin siz tarihten büsbütün gafil gibi davranıyorsunuz. İlk Müslümanların hükûmeti böyle bir hükûmet-i keyfiye mi idi? Siz ecnebiler daimâ aynı hataya düşüyorsunuz: Müslümanlığın lehinde, aleyhinde vereceğiniz hükmü bugünkü Müslümanların haline bakarak veriyorsunuz...

— Ya ne yapmalıyız?

— Evvelâ şeriatın esaslarını tedkik etmeli, sonra şeriatı doğrudan doğruya Peygamber'den telakkî eden eslâfın harekâtını nazar-ı itibare almalısınız...

***

Üç gün evvel Bayezid'den Fatih'e doğru gidiyordum. Yolda tesadüf ettiğim sîmâlardan birinin ufacık bir müşabeheti bana senelerden beri görmediğim o Fransız arkadaşımı ihtar etti; derken yukarıdaki muhavereler birer birer zihnimden geçmeye başladı. Kendi kendime mösyö.... elime geçse de vaktiyle şeriata isnad edilen cinayetler hükûmette mi imiş, yoksa değil mi imiş, göstersem dedim. O aralık biri aşağıdan diğeri yukarıdan olmak üzere kemal-i sür'atle iki araba geliyordu. Ben bunların altında kalarak çiğnenmemek için tahayyülâtıma veda ederek hemen kendimi sol tarafa atıp kurtulmak istedim. Göğsüm Osman Baba Türbesi'nin parmaklığına çarptı, fena halde canım yandı. O acının tesiriyle «Yol ortasında da mezar olur mu? Bu ne maskaralık!» demiş bulundum. Vay efendim, derhal sağdan soldan itiraz sesleri yükselmeye başladı! Garibi neresi, işin içine yine şeriat bahsi karıştırıldı...

Zavallı şeriat! Kimlerin elinde, hem ne gibi işlere alet olduğunu biliyor musun? Allah aşkına olsun biz daha ne zamana kadar şeriatı üzerimize çökmüş bir kâbus, karşımıza çıkmış bir umacı tahayyül edeceğiz? Dünyanın en kalabalık bir caddesinin ortasında bir ölü yatmış, gelip geçen dirilerin hayatı üzerinde adetâ tasarruf ediyor! Yahu şu mezarı kaldıralım desek derhal kıyametler kopuyor, şeriatın müsaadesi yoktur ne yapıyorsun? deniliyor.

Demek bizim o mülevves hükûmet-i sabıkamız Müslümanlığı şekl-i aslîsinden o kadar çıkarmış ki hâlâ sîmâ-yı hakîkîsini tanıyamıyoruz; hâlâ bir emr-i hayra teşebbüs edeceğimiz zaman sakın şeriat buna mâni olmasın, demek istiyoruz!

— İyi amma Osman Baba'yı kaldırmak için ne yapmalı?

— Pek kolay. Evvelâ parmaklığı, sonra taşları kaldırılır, daha sonra başındaki ağaçlar kesdirilir. Bu işler bitince zemini düzeltilip bırakılır.

— Vakıa aklen böyle!

— Hayır efendim şer'an da böyle.

Mehmed Âkif

HASBIHAL *

Müslümanlığın ilme karşı pek hürmetli, pek müsaadeli davrandığını isbat etmek, bunun aksini iddia eden hasmını susturmak için merhûm Şeyh Muhammed Abduh bir eserinde şöyle diyor:

«Cizvit, Frer, Amerikan mekteplerinde yüzlerce Müslüman çocuğu görebilirsiniz. Halbuki bu müesseselerin hepsi, husûsiyle Cizvitlerinki bir din mektebidir, pek âlâ. Bana dershanelerini her millete açık tutan bir dinî Müslüman mektebi gösterebilir misiniz ki içinde tek bir Hristiyan şakird bulunsun? Hristiyan talebeye ancak hükûmetin açtığı mekteplerde tesadüf olunabilir ki buna da sebep bu gibi resmî mekteplerde tedrisatın din esası üzerine müesses olmamasıdır.»

Şeyh merhûmun sözleri maatteessüf pek doğru. Maatteessüf diyoruz çünki milliyeti, diyaneti hakkında henüz hiçbir telakkisi, hiçbir fikri olmayan ma'sûm evlâdını papazların eline teslim etmek mülâhazadan, hisden azıcık nasibi olan bir baba için isteye isteye yapılır bir hareket olmasa gerektir.

Biz ne hamiyetsiz adamlar, ne vazıfesiz babalarız ki mevcûd mekteplerimizi işe yarar bir hale getirmek yahud yeniden adamakıllı müesseseler yapmak tarafına hiç

* 16 Eylül 1326, 25 Ramazan 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 5, Aded: 108, s. 59-60.

yanaşmıyoruz da istikbalimizi teşkil edecek ciğer-pârelerimizin terbiyesini o istikbalin hayalinden bile ürken bir takım yabancılara bırakıyoruz.

Zengin, orta halli, zügürt, elhasıl hepimiz mekteksizlikten, hepimiz maarifsizlikten şikâyet ediyoruz; fakat hiç birimiz bu derdin çaresini bulmak istemiyoruz. Yedi bacanak gidiyorlarmış, saatlerce süren sükût canlarını sıkmış, bir adam olsa da lâf etsek! demişler... Biz de tıpkı böyleyiz : Milyonlarca herif bir yere toplanmışız. «Ah bir sâhib-i hayır çıksa da çocuklarımız için mektep açsa!» diyoruz.

Biz de pek garib, bununla beraber pek fena bir tabiat var : mes'ûliyeti hepimize birden râci olması lâzım gelen yolsuzlukları, hataları ağız dolusu, sahife dolusu muaheze etmekle vazifemizi edâ eylemiş oluyoruz; şu hey'et-i ictimâiyeyi teşkil eden efraddan biri bulunmak itibarıyle meydandaki fenalıklardan kendimizin de mes'ûl olduğumuzu hiç hatırlamıyoruz. Memleketimize bir şeref teveccüh ederse her birimiz en büyük hisseyi nefsine ayırmak istiyor; milletin şanını, haysiyetini lekeleyen ictimâî maskaralıkların töhmetini ise hiç birimiz yanına yaklaştırmıyor!

Bir de bakıyorum, vazife - perverliği, fedâkârlığı dâima başkalarından bekliyoruz. «Dostlar şehid, biz gazi!» yağması dört elle sarıldığımız bir düstur.

*
**

Evvelki akşam muhterem arkadaşım Akçora Yusuf Bey şöyle bir vak'a hikâyet etti : Lehistan Müslümanlarından bir zengin adam geçenlerde İstanbul'a gelmiş. Maksadı hem bu memlekette büyücek bir iş yapmak, hem de oğlunu mekteplerimizden birine vermek imiş.

Çünki ora cimnazyalarına devam eden çocuğun Ruslaşmasını istemiyormuş.

Bu hamiyetli adam evvelâ Mekteb-i Sultanîye gitmiş; maksadını dili döndüğü kadar anlatmış. Fakat karşısındakiler bir türlü zavallı adama istediği ma'lûmatı verememişler; hatta eline sundukları proğram da Fransızca yazılmış imiş.

Başka bir mektep yok mu, demiş. Robert Kolleji sağlık vermişler, gitmiş. Yanına kattıkları tercüman vasıtasıyle, gezmekte olduğu müessese hakkında malûmat alırken mabede benzer bir yer nazar-ı dikkatini celbetmiş!

— Burası nedir?

— Kilisedir. Şu kürsüye her hafta bir Protestan papazı çıkarak talebeye vaaz eder.

— Vaazı dinlemek mecbûri midir?

— Evet, umûm talebe için mecbûridir.

— Pek âlâ! Talebe içinde Müslüman yok mu?

— Seksen kişi var.

— Çok şey! Müslüman çocukları Protestan papazın vaazında bulunsunlar, hem de mecbûren bulunsunlar ha! Lâkin Rusya mektepleri buradan çok iyi imiş. Onlar Müslüman talebeyi papazların verdiği vaazlarda, din derslerinde hazır bulundurmak şöyle dursun, talebe kendiliğinden girmek istese men' ederler.

Bunun üzerine adamcağız şu ukdeyi çözmek için hey'et-i idareye içinizde bir Türk olsa da onunla anlaşsak demiş. Kendisine vardır cevabını vererek centilmen

bir zatın yanına götürmüşler. Bu zat umum talebenin mev'ize günleri mabedde bulunması müessesenin vâkıfı tarafından vaz'edilmiş bir usûl olduğunu, binaenaleyh Müslüman çocukların da bundan istisnâsı kabil olamayacağını söyledikten sonra sırf ahlakî bir zeminde cereyan eden bu mev'izelerden o kadar ürkmek icabetmeyeceğini bildirmiş. Zaten insan, dini mektepte almazmış; büyüdükten, düşüncesi kuvvetlendikten sonra din hakkında bir fikir edinirmiş...

Bu mülahazaları dinleyen Lehistanlı kardeşimiz : «İyi ama insanın büyüyünceye kadar bulunacağı muhitler, maruz olacağı telkinler büsbütün tesirsiz mi kalır? Bunların her birinin vicdaniyat üzerinde mühim mühim intibaatı olmaz mı?» demişse de muhatabından «O halde Mekteb-i Sultanî'ye müracaat ediniz» sözünden başka cevap alamamış.

Şimdi bu adamcağız rast geldiğine çocuğu için bir mektep soruyormuş.

Bir Müslüman çocuğuna hem Rusya'daki cimnazlar derecesinde ulûm ve fünûn öğretecek hem de sağlam bir Müslüman terbiyesi verecek bir mektep kimin hatırına gelirse lütfen bize bildirsin!

Mehmed Âkif

ESKİ HATIRALAR *

Dün gece pek sevdiğim bir arkadaşımla evlerimize dönüyorduk. Vapurda karşımıza ellibeş - altmış yaşlarında kadar bir adam geldi. Arkadaşıma âşinalık etti, oturdu.

Ben bu zat kimdir bilmiyordum. Ancak arkadaşımın kendisine karşı takındığı tavr-ı hürmetten hüviyeti öyle «Neme lâzım! Kim olursa olsun!» düstûr-ı ihmaline kurban edilecek ale'lâde adamlardan olmadığını anladım. Aradan üç beş dakika geçer geçmez karşımızdakinin kitap mütalaasına dalmasını fırsat bilerek arkadaşıma dedim ki :

— Allahı seversen pek merak ettim, bu adam kim?

— Pek fâzıl, pek muhterem bir adamdır. Ulûm-ı riyâziyede birçok te'lifatı, birçok tedkikatı vardır. Vaktiyle kendisinden bir hayli ders almış idim...

— Ha! Şimdi aklıma geldi. Birkaç kere bu zattan bahsetmiş idin.

— Evet. Ta kendisi!

— Hariçte bir vazifesi var mıdır?

---

* 23 Eylül 1326, 2 Şevval 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 5, Aded: 109, s. 73-74.

— Hayır, mütekaiddir.

— Evinde neyle meşgûl olur?

— Evvela mesleğine aid eserleri okumakla, saniyen milletin adam olmasına dua etmekle...

— Birinci meşgalesine diyecek yok lâkin ikincisine aklım ermedi. Çünki böyle duâ - gûlukta karar verecek olduktan sonra o kadar çalışmaya ne lüzûm vardı. O şimdi öğrendiğini öğretmeli, okuduğunu okutmalı.

— Doğru söylüyorsun amma okuyacak adam nerede? Yoksa eminim ki beş on kişi çıkıp bu zata : «Efendim, şurada bir dershane açtık, ulûm-ı riyâziye tedrisini de size bıraktık, lûtfediniz.» dese ma'almemnûniye kabûl eder. Lâkin ne faide ki yaşını başını alanlar okuyacak halde değil; gençler de okumanın lüzûmunu anlamak için galiba ihtiyarlık devrinin kudûmunu bekliyorlar.

***

Yirmi sene kadar oluyor. Doğup büyüdüğüm, bütün yerli sekenesini tanıdığım mahallemizde yeni bir adam görülmeye başlamıştı. Mahalle kahvesine hiç çıkmayan, «Kitapları tamam iki muhacir arabasıyla taşınan» bu yeni kiracı hakkında o kadar garib sözler söylenmişti ki zavallı adam zihinlerde adeta hırçınlığın, titizliğin, kabalığın bir timsali kesilmişti.

Lâkin doğrusunu söylemek lâzım gelirse yeni kiracının melekiyeti temsil eden pâk, münevver sîması bütün o şâyiaları, dinleyenlerin değil, söyleyenlerin nazarında bile hükümsüz bırakıyordu.

Bir cuma günü üç beş arkadaş bu yeni kiracıyı ziyarete gittik. Adamcağız bizi gayet sevimli bir yüzle kabûl etti. Yalnız kahve ikram edemeyeceğini söyledi :

— Afv edersiniz, refikam ihtiyar bir kadındır; iş görecek halde değil. Hizmetçimiz yok. Ben sizi bırakıp kahve pişirmekle meşgûl olsam tabiî onu da siz istemeyeceksiniz...

— Aman efendim, kahveyi heryerde içebiliriz. Lâkin efendimizin meclisini bir yerde bulamayız...

Hakikat hane sahibinin üç çeyrek kadar süren musahabesi, o kadar latîf o kadar müfîd, o kadar yüksekti ki saatlerce devam etseydi usanmak şöyle dursun, doyamayacaktık.

Lâkin daha beklemeye imkân yoktu; çünki adamcağız sözünü bitirir bitirmez artık kendisini yalnız bırakmamız lâzımgeleceğini gayet açık bir lisan ile anlatmıştı. Biz bu mübarek zatın elini öpüp çıkarken arasıra meclisinden istifade edebilir miyiz diye sorduk. Cuma günleri namazdan sonra bir saat kadar bizimle meşgûl olabileceğini söyledi. Artık yeni kiracının hırçınlığı, kabalığı hakkındaki rivayetlerin nereden meydan aldığı nazarımızda pek ayan idi : Hiç şüphe yok, bîçarenin hücre-i sa'y ü irfanını mahalle kahvesine çevirdek, taharriyat-ı hakîmanesine hasredeceği kıymetli zamanını sebze piyasasından bahs ile geçirmek için akın akın geldiler, istediklerini bulamayınca adamcağıza hücûm ettiler.

Arkadaşlar demin işittikleri sözlerden o kadar mahzûz olmuşlardı ki evvelce ertesi cuma için tertib etmiş oldukları eğlentiyi bin can ile fedâ etmişlerdi.

Uzatmayalım, birinci meclisten daha parlak olan ikinci musahabe üzerine şu adamdan ders okusak temennisi başımızı da işgale başladı. Öbür ziyaretimizde elini öpüp çıkarken ayrı ayrı ricada bulunduk.

— Çocuklar! Siz okumak istiyorsunuz.. Güzel arzu lâkin benden okuyabilmek için birçok sıkıntıya katlanmak lâzım ki ben sizde o tahammülü göremiyorum. Evvelâ ders zamanlarını ben tayin edeceğim. Bir de bu muayyen zamanlarda beşiniz birden hazır bulunacaksınız. Sonra söyleyeceğim sözleri can kulağı ile dinleyeceksiniz. Anlayamadığınız mebâhisi anlamış gibi görünmeyeceksiniz yani tekrar tekrar soracaksınız. Hele ben hangi usûlü, hangi kitabı istersem bilâ-itiraz kabûl edeceksiniz. Bu şerâit dahilinde okuyabilecekseniz başlayalım. Yoksa ne kendinizi yorun, ne beni!

— Baş üstüne efendim, hepsini kabûl ettik. Hatta bir bu kadar teklifiniz daha olsaydı onu da kabûl ederdik. Hamdolsun çocuk değiliz. Aklı başında adamlarız. Hiç efendimiz, o kıymetli zamanınızı bizim menfaatimize fedâ etmek kadar büyüklük gösterirsiniz de biz çalışmazlık eder miyiz?

— Pek âlâ! Cuma günleri saat dokuzda, salı akşamları gece saat ikibuçukta gelir, bir saat okur, gidersiniz. Erken gelmek yahud geç gitmek, yahud bir akşam gelmeyip onun yerine bir başka akşam gelmek gibi yolsuzlukları asla hoş göremem. İyi düşünün.

İlk salı akşamı dakikası dakikasına beş arkadaş hocamızın evine gittik. Derse başlamazdan evvel seviye-i ma'lûmatımızı anlamak için her birimize birkaç söz söyletti.

— Çocuklar, anlaşılıyor ki siz birşeyler okumuşsunuz, lâkin pek iyi görülüyor ki birşeyler anlamamışsınız! Ha! Şimdi o eski okuduklarınızı kâmilen unutarak beni dinleyeceksiniz. Sizinle evvela hesaptan, hem de hesabın ta başından başlayacağız...

Filhakika bizi hesabın başından başlatan hocamız a'dad hakkında öyle malûmat verdi ki anlamamak, anladıktan sonra da hayran olmamak kabil değildi.

İkinci dersin tesadüf ettiği cuma günü hocanın evine beş dakika geç gitmiştik. Zira arkadaşlarımızın ikisi vaktiyle gelememişti. Hoca taahhurun sebebini haşin bir çehre ile sormaktan geri kalmamıştı. Dördüncü derste içimizden biri hiç gelemedi. Beşincide ise üç kişi buluşup gidebildik. İki arkadaşımızın biri derse başlandıktan yarım saat sonra, diğeri ders bitmesine on dakikadan az zaman kala yetişebildi.

— Anlaşıldı çocuklar! Siz dersten ziyâde nasihat almaya muhtac imişsiniz! Hani o taahhüdleriniz nerde kaldı?

Hani siz hayrını şerrini tanır adamlar idiniz? Lâkin kabahat sizde değil... Kabahat bende ki şimdiye kadar ettiğim tecrübelere kanmadım da hala bu memlekette adam arıyorum, hala sizin gibilerinin sûret-i hakdan görünmesine aldanıyorum!

Doğru! Hayrınızı, şerrinizi tanıyorsunuz.. Lâkin sizi hayra sevk için arkanızdan sopayı, şerden men' için de göğsünüzden dipçiği eksik etmemeli. Çünki ilk terbiyeyi bu sûretle alıyorsunuz.

İçimizden biri ortada bu kadar hiddete mahal göremediğini söylemez mi! Hocanın sabrı, sekîneti büsbütün alt üst oldu:

— Ne demek! Dünyada daha neye kızılır? Ben sırf Allah rızası için size karşı taahhüdde bulundum; siz de sırf kendi menfaatiniz için bana karşı bir taahhüdde bulundunuz. Şimdi siz sözünüzde durmuyorsunuz, yalancılık ediyorsunuz, benim olanca intizamımı, rahatımı bo-

zuyorsunuz da hala meydanda kızacak ne var diyorsunuz! Haydi şuradan cehennem olun!

Hocanın evinden süklüm büklüm çıktık. İki üç gün sonra ben yalnızca giderek derse devam etmek istedimse de kapıyı açan bile olmadı.

İşte dün gece gördüğüm bu mütekaid riyazî vaktiyle başımızdan geçen şu mâcerayı aklıma getirdi. Ne yalan söyleyeyim öteden beri gayet nikbin olduğum halde az kaldı bir çokları gibi ben de bedbin kesilecektim.

Bakıyorum, ayrı ayrı pek iyi adamlarız. Bizi medeniyette dünyalar kadar geride bırakan milletlerin efradında bizdeki büyüklükler yok. Sonra bakıyorum bir yere gelince bir hey'et-i ictimâiye teşkil edemiyoruz, çünki o terbiyeden mahrûmuz. İşte bizim muhtac olduğumuz terbiye asıl bu ikinci terbiye olacak.

Mehmed Âkif

LETAİF-İ ARABDAN*

Mütenebbî Divanı'nı karıştıranlar, şiirinde hikmet ile hamaseti mezc ettiği için Arabın en ma'rûf şâirleri derecesine çıkarılan bu adam ile Emir Seyfü'ddevle arasındaki münasebeti bilirler.

Bizim Koca Ragıb Paşa merhûmun hikmetiyle Nef'î'nin cezaleti, şiddeti bir yere getirilir de aynı şâire verilirse işte size bir Mütenebbî!

Yalnız bizim Nef'î harb ve darb tasvîrinde gösterdiği kudreti hissiyât-ı âşıkanesinin tercümanı olan gazellerinde de izhar edebilmiş iken öbürü bunu, kabil değil yapamamıştır.

Evet, Nef'î Divanı'nda o kadar vecd-engîz, o kadar rakîk gazeller bulunabilir de Mütenebbî'de belki bir tanesi görülemez.

Araplar kasidelerinde - bizim şâirlerin ta'biri vechile -gazel tarh edeceklerse ona teşbîb ismini vererek manzûmenin baş tarafına geçirirler. İşte zavallı Mütenebbî'yi en ziyade sıkan öyle zannederim bu teşbîbler olmuştur! Şâir kendisinin duymadığı bir takım hisleri duyurmak mecbûriyetiyle âdi bir nâzım derekesine indikten sonra

* 29 Eylül 1326, 9 Şevval 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 5, Aded: 110, s. 88-89.

bakarsınız, birden bire yükseliverir : çünki artık doğrudan doğruya sânihat-ı fikriyesini ismâa çalışır.

Seyfü'd-devle Âl-i Hamedan padişahlarının en fâzılı, en edîbi olduktan başka pek büyük bir askerdir. Bu muhterem zatın meâsir-i irfan ve şecaati Mütenebbî'ye büyük büyük şiirler söyletmiştir. Zaten şâirin en güzîde eserleri vaktiyle Mısır'da hükûmet eden Kâfur Ahşidî ile Seyfü'd-devle hakkındaki kasideleridir.

Üdebâ-yı Arap Kâfur için söylediklerini daha parlak buluyorlar. Zaten şâirin kendisi de, «Ben o kasideleri Kâfur için söylemedim; Mısır ulemâsına beğendirmek için söyledim.» dermiş.

Mütenebbî Kâfur'a takdîm ettiği kasîdeleriyle kendisine bir vilâyet verilmesini ister, Kâfur da zavallıyı oyalar durexcuse durmuş. Nüdemâsından biri «Efendimiz, bu adamcağızın matlûbunu is'âf buyursanız, olmaz mı?» demiş. Kâfur da : «Ne söylüyorsun! Bu herifin dünyada bir dikili ağacı yokken peygamberlik davasına kalkıştı. Ben tutar da koca bir memleketi eline verirsem ulûhiyetini ilân etmeyeceğine nasıl emin olabilirim?» cevabını vermiş.

⁂

Mütenebbî'nin muâsırlarından bir de Ebû Firâs Hamedânî vardır ki Arabın en büyük şâirlerindendir. Kemal'in Cezmi'sinde görülen

ونحن اناس لا توسط بيننا
لنا الصدر دون العالمين او القبر

müfredi Ebû Firâs'ın pek marûf bir kasidesindendir ki emsaline az tesadüf olunur. Hatta Araplar «Şiir bir emîr

ile başladı. Bir emîr ile bitti.» derler ki evvelkisiyle muallaka sahibi İmruu'l-Kays'ı ikincisiyle de Ebû Firâs'ı kasdederler.

Bir gün Mütenebbî Seyfü'd-devle'nin huzûrunda bir neşidesini okurken nahviyyundan İbni Haleveyh daha bir iki edîb ile beraber Ebû Firâs da bulunuyormuş. Bu sonraki, şâirin kasidesini fena halde didiklemiş. En güzel beyitlerindeki hikmetlerin, nüktelerin başka yerlerden nakl olunduğunu isbat husûsûnda biraz insafsızlık etmiş. İbni Haleveyh de işe karışınca Mütenebbî'nin canı sıkılarak emîrin huzûrunda söylenmeyecek sözler söylemiş. Seyfü'd-devle de nasılsa infiâlini yenemeyecek bîçare şâire pek ağır bir muamelede bulunmuş. Şu kadar var ki Mütenebbî'nin,

Sen heman eyle tekellüm râzıyım düşnama ben

mısraından daha kuvvetli olan :

فما الجرح اذا ارضاكم الم

tarzındaki tazallum-ı rakîki üzerine hemen peşîman olarak şâirini kucaklamış; nüvazişlere, iltifatlara, ihsanlara boğmuş, özürler dilemiş. Bu vak'ayı müteakip Mütenebbî ufak bir manzûme, daha sonra büyük bir kaside ile Seyfü'd-devle'ye teşekkürler eder. İkinci kaside

اجاب دمعي وما الداعي سوى طلل
دعا فلباه قبل الركب والابل

matla'ıyla başlar, epeyce de sürer. Bu kasidenin aşağılarına doğru tamamen ondört emr-i hâzırın dizilmesinden husûle gelmiş bir beyit vardır ki şöyledir :

اقل ، اثل ، اقطع ، احمل ، عل ، سل ، اعد ،

زد ، هش ، بش ، تفضل ، ادن ، سر ، صل .

(Kusurumu afvet; nâil-i ihsanın olayım; bir çiftlik ver; beni yayan bırakma; mevkiimi a'lâ et; kederden kurtar; eski şerefimi iade eyle; atânı artır; bana karşı güler yüz göster; inayet buyur; şeref-i kurbundan mahrûm bırakma; kalbimi sevindir; her zaman mazhar-ı ihsanın olayım... gibi bir takım ma'nâlar ifade ediyor.)

Şâir bu beyite gelinceye kadar pek güzel sözler söylediği için son derecede mahzûz, münbasit kalan Seyfü'd-devle bütün şu emir sigalarından her birinin tazammun ettiği istirhama karşı :

«Afv ettim; dâima lütfumu göreceksin; Halep civarındaki ..... çiftliğini verdim; iki yağız at rükûbuna tahsis olunacaktır; şeref-i kadîmin kâmilen masûndur...» gibi mükabelelerde bulunmuş, meclisde gayet zarif bir ihtiyar varmış. Mütenebbî'nin nâil olduğu bu kadar ihsanı tabiî çekemediği için :

«Efendimiz, herifin ne kadar mes'ûlü varsa üşenmeden birer birer is'âf buyurdunuz. Yalnız biri kaldı...» demiş. Seyfü'd-devle, «Hangisi?» deyince « بش   هش sigalarının akîbinde hih! hih! Hih! diye gülecektiniz!» cevabını vermiş.

Emîr ihtiyarın bu zarafetini son derecede takdir ederek ömrünün son senelerini refah ile geçirecek kadar ihsanda bulunmuş.

***

Meşhur Asmaî bir gün Harunü'r-reşid'in yanında imiş. Bâdiyeden bir Arap halifenin huzûruna çıkarak

bir şiir inşad etmiş. Halife şiiri takdir yolunda veciz fakat müsecca' iki üç cümle irad ettikten sonra «Sana şu kadar altın versinler.» demiş. Lâkin Arap «Bir tanesini bile kabul edemem.» cevabını vermiş. Halife karşısındaki kebeli Arabın şu istiğnasını görünce hayrette kalmış. Sebebini sormuş.

— Ya ben okuduğum şiir için nasıl para alabilirim ki sizin o mensûr sözleriniz benim zavallı neşîdemden bin kat parlak düştü?

Artık Harunü'r-reşid'in gurur ve inbisatı tasvirlerin, hatta tasavvurların fevkine çıkacağını, Arabın câizesini yüz misline çıkaracağını söylemeğe lüzûm yoktur değil mi?

Asmaî diyor ki :

— Bu kadar yaş yaşadım. Bu kadar ümerâ ile, hülefâ ile, ağniya ile düştüm kalktım da atiye saydı husûsunda şu baldırı çıplak bedevî kadar bile maharet gösteremedim. Yazıklar olsun!

Mehmed Âkif

YENİ BİR MEKTEP KİTABI *

Çocuklarımızın okuduğu mektep kitapları hakkında evvelce birkaç söz söylemiştik. Vakıa bundan yirmi otuz sene evvel okutulan kitapların bazıları artık bırakılarak yerine başkaları yazılmış, başkaları kabul edilmişse de eskiye bakılınca epeyce bir şey sayılan bu yenilik, bugünkü ihtiyacımız göz önüne getirildiği gibi, anlaşılır ki hiç bir şey değildir.

Evet, elifbalarımız hayli islâh edildi. Ufak tefek hesap kitapları, kıraat kitapları yazılmağa başladı. Bunları kale almamak, sahiplerine teşekkür etmemek pek nankörlük olur. Şu var ki efradı bizim kadar az okumuş bir millet için ibtidâî kitaplarımızın hal-i hâzırını kâfi görmek hiç doğru olamaz. Askerimizi yeni silâhlarla donatmak ne ise çocuklarımızın eline zamana göre yazılmış kitaplar vermek de ayniyle odur. Bizim yetiştiğimiz devirler geçti, hem çoktan geçti. Nasıl geçtiğini burada tasvire kalkışmayacağız. Yalnız ciğer pârelerimizin kıymetli zamanlarını da öyle geçirmek, farz-ı muhal olarak doğru bile olsa kabil olamayacağını bir kere daha hatırlara getireceğiz.

Her baba evlâdını kendi okutacak vakit, yahut husûsî bir hoca tutup okutturacak kadar para bulamaz.

* 8 T. evvel 1326, 16 Şevval 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 5, Aded: 111, s. 115-116.

Maarif Nezareti de birkaç sene içinde hiç yoktan bir usûl-i ta'lîm icad edecek kadar muktedir muallimler yaratamaz. O halde ne yapmalı? İktidarı, hamiyeti olanlar hem mektep çocukları için kitaplar yazmalı, hem de o kitaplardaki mebâhisi çocuklara nasıl öğretmek lâzım geleceğini gösterir eserler, yani hoca kitapları meydana getirmelidir. En basit hakikatleri te'yid için «Avrupalı böyledir!» sözünü ilâve etmek modası bir bid'at-ı hasene ise biz de o sözü tekrar ederiz.

İyi amma yazmalıdır, etmelidir ... gibi kuru temennilerden ne çıkar? diyeceksiniz, öyle mi? Çok şey çıkabilir. Nitekim çıktı: Çocuklarımızın en mühim eksiği ilm-i hal kitabı değil miydi? İşte Halim Sabit Efendi kardeşimiz onu tamamladı. Şimdiye kadar hiç kimsenin yazmadığı bir ilm-i hal yazdı. Artık yedi, sekiz yaşındaki yavrularımız yaşını başını almış ulemâ-yı kelâmın bile kolay kolay anlayamayacağı yahut anlatamayacağı sıfât-ı Zatiye, sıfât-ı Sübûtiye bahislerini papağan gibi ezberlemek mecburiyetinde kalmayacak; artık çocuklarımız fıtrat-ı beşere tamamiyle mülâim bulunmasından, daha açık bir ta'bir ile o fıtratın aynı olmasından dolayı sadeliği, besatatı temsil eden ahkâm-ı şer'iyemizi, akaid-i esasiyemizi birer muamma gibi telakkî etmeyecek.

Hocalarımız ne yapacak? Evet hocalar da bu yeni kitabı okutmak için hiç güçlük çekmeyecek. Çünki müellif eserini biri çocuklarımıza, diğeri hocalarımıza mahsus olmak üzere iki kısma, daha doğrusu iki kitaba ayırmış. Çocuklar için levhalar tertib etmiş. Muallimlere mahsus kısımda ise o levhalardaki hakayık zihinlere nasıl telkin olunacak, lâyıkıyle göstermiştir.

Bu yeni ilm-i hal Bâb-ı Fetva'da müteşekkil Tedkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iye Meclis-i Âlisi'nin tasdiki-

ni, takdirini kazandıktan sonra bütün mekâtib-i ibtidâiyede okutulmak üzere Maarif Nezareti'nce kabul olunmuş, sahibine mükâfat-ı nakdiye verilmiştir.

Biz ne bahtiyarız ki temennilerimizin yavaş yavaş tahakkuk ettiğini görmeğe başlıyoruz. Çocuklarımız ne bahtiyardır ki böyle güzel bir esere mâlik bulunuyor. Halim Sabit Efendi ne bahtiyardır ki irfanının sa'yinin her taraftan şükran ile istikbal edildiğini görüyor.

Mehmed Âkif

MUSAHABE-İ EDEBİYE *

Kendisiyle ancak iki üç defa görüştüğüm bir zat geçende yanıma gelerek dedi ki :

— Ben, bizim Osmanlı Edebiyatı'nı o kadar yakından tanımıyorum. Eskilerden hemen hiç bir şey okumadım Yenileri okumak istedim. Lâkin hoşuma gitmedi. Demek istiyorum ki bu vâdîde çokluk mülâhaza yürütmeye selâhiyetdâr değilsem de hesapça bizim lisan hâl-i hâzırıyla büyük büyük âsâr, husûsiyle âsâr-ı manzûme ibdâına müsâid olmayacak.

— Büyük büyük eserlerden maksadınız nedir?

— Avrupa üdebasının âsârı gibi efkârı birer gayete doğru sürükleyip götürebilecek müellefat.

— Vakıa bu söylediğiniz mahiyette henüz o kadar çok eserlerimiz yok. Lâkin en büyük bir edîbimizin dediği gibi kıllet büsbütün yokluk demek değildir. Eldeki mevcûd kalîl ise bize pek güzel isbat eder ki lisanımız tasavvur ettiğiniz kadar akîm bir lisan olamaz.

— Eğer mevcûd kalîl ta'bir-i nâmuayyeni ile garp romancılarını takliden yazılan birkaç hikâyeyi murad ediyorsanız pek yanlış düşünüyorsunuz. Ben bunları biraz okudum. Lâkin kabil değil devam edemedim. Çünki Paul

* 8. T. evvel 1326, 16 Şevval 1328, Sırat-ı Müstakim, C. : 5, Aded : 111, s. 117-118.

Bourget'lerin, Daudet'lerin, Zola'ların acemi hem pek acemi bir kalem ile tercümesi, lâkin Türkçe olmayan bir lisana tercümesi idi!

Evet, ben edebiyatımızı yakından tanımam. Lâkin Türk oğlu Türk olmak itibarıyle lisanımızı pek iyi bilirim. Yine o itibar ile Avrupa'da senelerce bulunmuş olmama rağmen, âdât-ı milliyemize, hissiyât-ı milliyemize, kat'iyyen bîgâne değilim. Halbuki eşimden dostumdan hangisine müracaat ettimse ne sağlık verdiği eserin lisanı Türk lisanı idi, ne de tasvirine yeltendiği âdetler, hisler bizimkilerine benziyor idi.

— Olabilir, efendim. Romancılık bizde yeni açılmış bir çığırdır. Tabiî, bir mevcûdiyet gösterebilmesi için zaman lâzım.

— Haydi bu mübtediliği kabûl edelim. Lâkin yeni açıldığını söylediğiniz çığır doğru değil! Bu yolda ne kadar çok giderseniz o nisbette sapa düşeceksiniz!

— Hakkınız var efendim. O gibi eserlere aid mütalaatınıza tamamiyle iştirak ederim. Biz her lisanın bir şivesi olduğu gibi Türkçenin de kendisine has bir şivesi olduğunu, cümleler evvelâ zihinde Fransız lisaniyle tertib edildikten sonra kağıda Türkçe nakledilmek pek maskara bir şey olacağını, hele muhitimizi, âdât-ı milliyemizi bilmeksizin yahud bilmez gibi görünerek yazılan eserlerin hiç bir zaman yerli malı sayılamayacağını çok söyledikse de gâh kavaidcilikle, gâh taassubla, gâh müfrit bir muhafazakârlıkla itham olunduk durduk!

Size garib bir vak'a nakledeyim : edebiyat müntesiplerinden biri ....'ın romanlarından birkaçı hakkındaki mütalaamı sordu. Okumadım, cevabını alınca hayrette kaldı. Bunda şaşacak birşey yok : ben o eserleri Türkçe diye okuyacaksam Türkçe değil, sırf bir eser-i san'at diye okuyacaksam Alphonse Daudet'nin (Jack)ları, (Sapho)ları elbette bunlardan çok san'atlı. Bizde Türkçe roman yazılıncaya kadar ben bu yarım yamalak Fransızcamla Fransa romancılarını okumakta devam eder giderim, cevabını verdim. «Garazkârsınız!» diyerek yanımdan çekildi.

— Sizin yeni şiirleriniz de bir tuhaf, gençlerden birinin gayr-ı matbu bir manzûmesini okuyorlardı. Kulak müsafiri oldum. Bir yerinde «Ne şey'e yarar?» cümle-i istifhamiyesi vardı. Bu ne demek? «Neye yarar?» cümlesini anlarım, lâkin ne şey'e yarar demek; hem de şey' lafzındaki hemzeyi belli etmek garib olmuyor mu? dedimse de; vezin buna müsaid değildir, tarzında mukabele ettiler. Demek siz nazmınızda icab ederse neye yarar sualini îrad edemeyeceksiniz?

— Evet efendim, bizim nazmımız Acem vezinlerine tâbi olduğu için her istediğimizi kolayca söyleyemeyiz. Şâirlerimiz ekseriya zarûret-i vezin denilen hastalıktan vefat ederler!

— İyi ya! Yalnız hecelerin adedini saysanız da bu külfetten kurtulsanız olmaz mı? Öyle işittim ki Abdülhak Hâmid Bey'in parmak hebasıyle yazılmış tiyatroları varmış, hem pek de güzel oluyormuş.

— Evet, efendim, Lâkin Hâmid Bey'in bu vezinden yalnız bir eseri var. Halbuki Acem evzânıyle yazılmış tiyatroları, müstakil manzûmeleri pek müteaddid. Bir de parmak hesabı Acem vezinlerinin te'min ettiği ahengi deruhde edemediği için kulak berikilerini daha iyi buluyor.

— Alışsanız, ötekilerini de âhengdâr bulursunuz.

— Pek doğru. Şu var ki Acem evzânını asırlardan beri işleye işleye bugünkü derecesine kadar getirmişiz. O kadar emek verilen bir çığır kolay kolay bırakılır mı? Zaten aruzu bırakalım, deseniz, arkanızdan kimse gelmez. Meğer ki en muktedir şâirlerimiz Acem evzânını büsbütün terk etsinler de bir yeni vezinde birçok eserler meydana getirsinler. Evet, bu vezindeki noksan âhengi telâfî için yazılacak eserler fikir ile, hayal ile, his ile dolu olmalıdır. Yoksa hiç bir kari bulamazsınız.

— Öyle işitiyorum ki Emin Bey isminde biri Türk Şiirleri ünvanıyle bu çığırda birçok eserler yazmış, hayli de muvaffak olmuş..

— Yazdığını biliyorum, fakat muvaffakiyetinden haberim yok. Eserleri de size söyledikleri kadar çok değil. Mamafih hasîsa-i şâiriyetten fıtraten mahrûm olan bu adam için kemal-i aczine bakmayarak başkalarının yapamadığı işi başa çıkarmaya çalışmak da tabiî şâyân-ı takdîr bir harekettir. Sa'yi meşkûr olmasa da kendisi indallah me'cûr olacaktır.

— Tuhaf söylüyorsunuz! Hem elinizdeki veznin darlığından şikâyet ediyorsunuz, hem de ötekini kabûl taraflarına yanaşmıyorsunuz..

— Efendim, elimizdeki vezin vâkıa dar. Lâkin size söyledikleri kadar değil. Nitekim büyük şâirlerimiz bu vezin ile pek güzel şiirler söylenebileceğini eserleriyle ispat ettiler. Zaten nesir varken nazım ile teblîğ-i hissiyata kalkışmak bir nevi mirasyediliktir. Karîhası zarûret-i vezin derd-i müzmini altında inleyen bizim gibi fukara-yı san'at ya haddini bilerek mirasyediliğe özenmemeli, yahud Acem evzânından şikâyet etmemeli.

Mehmed Âkif

H a s b ı h a l

KOLERAYA DAİR *

Aldığımız mektupların birinde deniyor ki :

«Bir zamanlar memlekete kolera gibi, veba gibi müstevlî bir hastalık gelince fedakârlık yapılarak para ile hafızlar tutulur ve memleketin etrafı devr ettirilirdi. Bugün İstanbul'da, civar vilayetlerde koleradan epeyce telefat olduğu rivayet ediliyorken hiç öyle bir teşebbüsde bulunmak kimsenin aklına gelmiyor. Sırat-ı Müstakim hükûmete bu eski fakat dindarane usûlü ihya etmesini tavsiyede bulunsa büyük bir hayır işlemiş olacak...»

Evet, öyle bir eski usûl vardı, lâkin hiçbir vakit dindarane değildi! Hükûmet-i sabıka mevkini tahkîm için millete savlet eden felâketlerden bile istifade etmek isterdi, yoksa sâri hastalıklara karşı nizâmat-ı sıhhiyeyi tamamiyle tatbikden başka bir tedbir olamayacağını pek âlâ bilirdi.

Yıldız'da yüksek sesle tilâvet edilen Buharîler hastalığı defetmek için değil, safdil halkın hissiyat-ı diniyesini okşayarak huluskâr padişaha ihlâs celbetmek için idi. Yoksa bir taraftan da Rusya hudûdundaki koleranın

* 4. T. sâni 1326, 15 Z. ka'de 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 5, Aded : 115, s. 178-179.

gölgesinden ürkerek sarayında en sıkı tedâbîr-i tahfîziyeyi îfa ettiren; diğer taraftan külhanlar dolusu kütüb-i diniyeyi cayır cayır yaktıran adamın Buhârîlere, Salât ü Selâmlara zerre kadar ehemmiyet vermeyeceğini azıcık düşünenler pek kolay kesdirebilir idi.

İyice bilmeliyiz ki gerek münferid, gerek sârî ne kadar hastalık varsa, izâlesi için tababetin tavsiye edeceği tahaffuzî, şifâî tedâbîrden başka yapılacak bir şey yoktur. Esasen bir köylünün bile yakînen bilmesi icabeden bu basit hakîkat, bizi öteden beri pek çok aldattıkları için, hâlâ olanca vuzûhuyla gözümüze çarpamıyor.

Şeriat-ı Garra-yı İslâmiye'nin tababete ne büyük bir mevki verdiğini hepimiz biliyoruz da sonra iki üç riyâkarın sözüyle yine o şeriata istinad ederek en celî hakîkatlere karşı iğmaz-ı ayn ediyoruz!

Hazret-i Peygamber «Cenab-ı Hak hiçbir hastalık vermemiştir ki devasını da vermiş olmasın. O halde o devayı aramalısınız.» buyuruyor. Tababetten başka bir şey olmayan ilm-i ebdanı ilm-i edyan kadar takdir buyuran Peygamberden o devanın dua kitaplarında aranması lâzım geleceği gibi bir işaret yahud bir tasrih ise asla vâki olmamıştır.

Ne hacet! Suret-i kat'iyede tahrîm ettiği şarabı hâzık bir tabibin sözü üzerine tahlil eden; tababeti alelâde san'atlar derecesinde tutmak şöyle dursun, tahsili farz-ı kifâyedir, diyen bir din-i semâvî nasıl olur da etıbbanın vazifesine müdahale eder?

Eâzım-ı eslâfın tercüme-i hallerini, eserlerini okurken pek çoklarının tabîb olduklarını, zamanlarındaki terekkiyat-ı tıbbiyeyi tamamiyle ihata etmiş bulunduklarını görmüyor muyuz? Hükemâ-yı İslâmdan tababetle uğraşan yalnız İbni Sînâ ile Ebûbekir Râzî değildir. Pek çok ekâbir-i ümmet aklın, naklin bu san'at-ı celîleye verdiği mevki-i hürmeti hakkıyle takdir ederek fevkalade çalışmışlar, bulundukları asra göre fevkalade yararlıklar göstermişlerdir.

Bir zamanlar tababetin okur yazar fırka için tahsili mecbûrî fünûn sırasında bulunduğuna ise medreselerimizin ismi delâlet ediyor.

Herkesçe ma'lûm olan bu hakaiki tekrardan maksadımız okumakla, üflemekle hastalık müdavatına kalkışmak zannedildiği gibi dindarane bir usûl olmadığını, bizim dinimize asla böyle bir şey sığmayacağını söylemektir.

Kur'an-ı Kerim hastalara, ölülere okumak için nâzil olmamıştır. Kur'andaki şifa, cehelenin anladığı gibi değildir!...

Fıkra meşhurdur ya : A'râbînin biri uyuza tutulmuş develeri için Hazret-i Ali'den dua istemiş; müşaru'nileyh de uyuza karşı en me'sûr duaların katran kadar müessir olamayacağını söylemiştir.

Hâzık tabiblerimiz koleraya karşı en nâfi bir tedbir-i şahsî varsa o da yiyeceğe, içeceğe yanî «himye» ye dikkatten ibarettir, diye bağırıp dururken hâlâ bir çoğumuz - mütevekkilen alallah —pis boğazlıktan geri durmuyor! Doğrusu tevekkülü pek iyi anlamışız!

Allah aşkına olsun din-i hâlis ile riyayı birbirinden ayıralım; mahz-ı hayat olan Şeriat-ı İslâmiyeyi cehaletimize, meskenetimize, hamakatimize bir hüccet gibi irad edip durmayalım. Lübb-i şeriatı Kitabullah'dan, Siyret-i Resûlü hadisten alamayacaksak Kitabullah ile, Sünnet-i

Resûl ile âmil olan hakikî Müslümanları pîşva ittihaz edelim.

Yoksa din ile aralarındaki mesafe bu'dü'l-meşrikayn olan cehele-i cemaate yahut hezele-i ümmete uyacak olursak koleralar, vebalar hakkımızda ayn-ı rahmettir!

Mehmed Âkif

L e t a i f - i A r a b d a n

KİŞİZADELER *

Haccac, zabıta me'muruna yatsıdan sonra şehri dolaşarak kimi sarhoş görürse boynunu urmasını emretmiş.

Ne kadar fazla kafa keserse efendisinin yanında o kadar fazla itibar kazanacağını bilen bu haydut hemen o akşamdan paçaları sığayarak bucak bucak sarhoş aramaya başlamış.

Herif memleketin ötesini berisini dolaşırken bir de bakmış ki üç delikanlı iki tarafa yalpa vurarak gidiyor. Bir mahalle çocuğu da bunları dalga gibi her taraftan kuşatmış «yuha!» gülbangiyle teşyi' ediyor!

Memur hemen delikanlıları tevkif ederek: «Siz kim oluyorsunuz ki emir hazretlerinin fermanına isyan cür'etinde bulunuyorsunuz? Söyleyin bakayım!» deyince içlerinden biri şu beyiti okumuş:

انا ابن من دانت الرقاب له
ما بين مخزومها وها (شمها)
تأتيه بالرغم وهي صاغرة
يأخذ من مالها ومن دمها

* 4 T. sâni 1326, 15 Z. kade 1328, Sırat-ı Müstakim C.: 5, Aded: 115 s. 181.

(Haşimîlerden olsun, Mahzûmîlerden olsun kimse yoktur ki gelip de babamın önünde boyun eğmesin. Ben bütün eşraf ve kabâilin malına, kanına tasarruf eden bir adamın oğluyum.)

Anlaşıldı : Bu oğlan mutlaka emîrül-mü'minin pek yakın akrabasından olacak...

«Ya sen kim oluyorsun bakalım?» diye ikincisine sorunca o da şu kıtayı inşad etmiş :

انا ابن لمن لا تنزل الدهر قدره

وان نزلت يوما فسوف تعود

ترى الناس افواجاً الى ضوء ناره

فمنهم قيام حولها وقعود .

(Ben hân-ı in'amı hiç tükenmeyen bir adamın oğluyum. Babamın tenceresi her zaman kaynar; bir gün ocaktan inse ertesi günü yine çıkar; gece gündüz yanan bu ocağın ziyasına doğru halk akın akın gelir; bir kısmı ayakta, bir kısmı oturmuş olduğu halde o ateşin etrafını kuşatır.)

Galiba bu asil bir hanedana mensûb olacak ... İlişmeye gelmez.. Bunları anladık fakat, sen kimsin sualini üçüncüsüne tevcih edince o da şu beyiti söyler :

انا ابن لمن خاض الصفوف بعزمه

وقومها بالسيف حتى استقامت

وركباه لاينفك رجلاه منهما

اذا الخيل يوم الكريهة ولت

(Ben o adamın oğluyum ki dönmez bir azim ile safların içine dalar, kılıçla onlara istediği istikameti verir. Meydan-ı muharebede atlar geri dönmek istese bile babamın ayakları üzengiden asla ayrılmaz.)

Mutlaka bu oğlan da serdarın çocuğudur... Zabıta memuru sarhoşların üçünü de bir yere kapayarak sabahleyin vak'ayı Haccac'a anlatır. Haccac üçünün de huzûruna çıkarılmasını emreder. Meğerse bunların birincisi hacamatcı oğlu, ikincisinin babası baklacı (araplarda sırf kuru bakla pişiren aşçılar vardır), üçüncüsününki de çulha imiş!

Haccac çocukların fesahatine hayran olarak meclisdekilere demiş ki : gördünüz ya, evladınıza edebiyat öğretiniz. Vallah edib olmasalardı şimdi bunların üçünün de boynunu vururdum.

Mehmed Âkif

Hasbıhal

SA'DÎ *

Dumas Fils'in La Dame Aux Camelias'sını hepimiz biliriz. Daha doğrusu müellifi yalnız bu te'lif-i güzini delâletiyle tanırız. Nasıl Fuzûlî'nin enîn-i rûh-ı giryanı üç beş gazelinde duyulur. Şeyh Gâlib'in hüviyet-i şâiriyeti Hüsn ü Aşk'ının en parlak bir iki safhasında görülürse Dumas Fils'in kudret-i bülendi de bu eserinden anlaşılır.

Sa'dî ünvanlı bir hasbıhale Dumas Fils'in eseri hakkında mütâlaa beyanıyle başlamak size garib geliyor, değil mi? Halbuki ben ne zaman Sa'dî'yi ansam arkasından Dumas Fils'i, ne vakit Dumas Fils'i tahattur etsem yanı sıra Sa'dî'yi bilâihtiyar düşünürüm. Birbirinden asırlarla, dünyalarla ayrılan bu iki büyük fıtratı nasıl oluyor da yanyana getiriveriyorum öyle mi? Anlatayım :

Bundan yirmibeş otuz sene evvelki rüşdiyelerimiz şimdikilerden pek çok değil, biraz hallice idi. Yani o vakitlerde okuturlar fakat öğretmezlerdi. Şimdi de okutuyorlar fakat öğretmiyorlar. Şu var ki eskiden daha çok şeyler okuturlar, ta'bîr-i sahîhiyle daha çok şeyler ezber-

---

* 25 T'sâni 1326, 5 Z.hicce 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 5, Aded: 118, s. 227-228.

letirlerdi. Biz de mektep programındaki kitaplar meyanında Gülistan'ı, —beşinci bab müstesna olmak şartıyle— bab bab okumuş, ezber etmiş idik. Artık Sa'dî'nin yaşını başını almış adamlar için yazdığı o muazzam eserden sekiz dokuz yaşındaki çocukların ne kadar zevk alabileceğini söylemeğe hacet yoktur. Her hikâyeyi okur, evvelâ kırık ma'nâsını verir, sonra tahlil-i sarfîsini, nahvîsini yapar, daha sonra mefhûmunu su gibi söylerdik. Lâkin kıssadan hiç bir hisse çıkarmadığımız gibi hiç bir keyif de duymazdık.

Öyle ya! Evlerinde «Bir padişahın üç oğlu varmış...» diye başlayarak kışın uzun gecelerini cabasıyle idare eden cinli perili masalları dinlemeye alışmış kafalar iki üç satırlık hikâyeden ne anlayacak!

İ'dâdi tahsilini bitirdikten sonra Gülistan'dan ezberimde kalan bazı hikâyeleri, beyitleri hatırlamağa, hatırladıkça o zamana kadar yabancısı bulunduğum bir neşveyi duymağa başladım. Üç beş sene daha geçince eserin büyüklüğünü hakkıyle takdir eder oldum.

Ziya Paşa merhûm Harabat Mukaddimesi'nde İran şâirlerini birbiriyle mukayese eder de nihayet «Efser-i fazilet»i Sa'dî'ye verir. Merhûmun bu hükmü, bilhassa :

Bir kimse okursa Bûstan'ı
Anlar o zaman nedir cihanı

tarzındaki tavsiyesi Sa'dî'nin bu ikinci eserini de okumak için bende zaten bir heves uyandırmıştı. Kendisinden birçok acı fakat doğru sözler işittiğim İspartalı Hakkı'nın «Senin için Bostan'ı okumamış olmak âdeta rezalettir.» gibi tezyifleri o hevesi artık azim derecesine getirdi. Bu kitab-ı mübini kim bilir kaç defa hatmettim. O

vakte kadar okumadığıma kim bilir ne kadar pişman oldum.

Bostan'ın kısm-ı a'zamı, birkaç beyiti ancak meşgul eden küçük hikâyeleri beni saatlerce düşündürdü. Ben eserdeki azamet-i san'atı görür fakat bu san'atın sırrını bir türlü anlayamazdım.

Nihayet garplıların, bilhassa Fransızların edebiyatını da biraz anlamak için o lisandaki ma'ruf eserleri okurken La Dame Aux Camelias'ya sıra geldi. Müellif kitabının baş taraflarında diyordu ki : «Hakikat, üzerinde işlemekte olduğum bu kadar ufak bir mevzu'dan o kadar büyük neticeleri çıkarmak isteyişim benim için bir cür'et görülecektir. Lâkin ben herşeyin az şeyle olduğuna kani olanlardanım. : Çocuk küçük, fakat kendisinde koca bir insan mündemic; beyin daracık lâkin müfekkireyi ihtiva ediyor; göz bir noktadan ibaret, bununla beraber fezaları muhit.»

Şu satırları okur okumaz Sa'dî'deki sırr-ı san'atı anladım : Demek büyük büyük hikmetler göstermek için uzun uzun vak'alar tertib etmeğe lüzûm yokmuş. Her gün görülen, her gün görüldüğü için hiç nazar-ı dikkati celbetmeyen hadiseler bir lihaza-i im'an önünde nâmütenâhî mevzû'lar teşkil edebilirmiş! Meselâ Avrupalılarca, dünyaya gelen şâirlerin Homer'den sonra en büyüğü tanılan Firdevsî'yi ne yapayım? Altmışbin beyitlik Şehnâme'si Bostan'ın yedi sekiz beyite varan iki hikâyesi kadar insaniyete hizmet edebilmiş midir?

Sa'dî'yi çekemeyen muasırlardan biri : «İyidir ama yalnız mev'ize vâdîsinde güzel sözler söyler; yoksa Firdevsî gibi harb ve darb tasvîr edemez.» demiş. Sa'dî bu-

nu işitince : «Ayol ben sulh adamıyım!» cevabını vermiş. Halbuki müşaru'nileyhin isterse Firdevsî gibi harb ve darb tasvîr edebileceğini gösterir eserleri de yok değildir.

Mehmed Âkif

ESKİ HATIRALAR *

Hicrî Efendi Hocayı görmüş olmasanız bile öyle zannederim işitmişsinizdir. Dört beş sene evvel Rahmet-i Hakk'a vâsıl olan bu zatın öyle menkabeleri söylenir ki bunları dinleyen için merhûmun başlı başına bir âlem olduğuna hükmetmemek kabil olamaz. Arabın eski nâşirleri arasında o meşhûr Makamatıyle kendisine gayet yüksek bir mevkî temîn eden Harirî eğer dünyaya asrımızda gelmiş olsaydı, hikâyelerinin unutulmaz bir kahraman-ı muhayyeli olan Ebu Zeyd Sürûcî'yi bırakır, Hicrî Hocayı alırdı. Makamat'ı okumuş olanlar Ebu Zeyd Sürûcî'yi bilirler. Ebu Zeyd Sürûcî'yi bilenler de Hicrî Hocayı görmedik demesinler.

***

İlmine, irfanına, ahlâkına, maîşetine dâir pek çok garâib işittiğim Hicrî'yi ilk defa olmak üzere Dede Paşa merhûmun evinde gördüm. O zamanlarda ise Hafız'ın بس اول عجب لازم ایام شبابست dediği gibi, bende ilim öğrenmek, adamolmak merakı vardı. Paşanın mahdûm-ı edîbi Enis Bey beni görünce :

«Pek vaktinde geldin. Hicrî Hoca burada şimdi yemekten kalktı. İçeri gelsin de seni takdîm edeyim.» dedi. Üç beş dakika sonra oda kapısından yetmişbeş yahut seksen yaşlarında uzunca boylu, geniş alınlı, esmer bir zat girdi ki pek çukurlaşmış iki göz evinden fışkıran nazarları parlak değil hatta yakıcı idi.

Enis Bey beni kendisine tanıtmak istediği sırada Hicrî Hoca sofrada başlamış olacağı latîf bir hikâyeyi ikmâl ile meşgûl idi. Vak'a esasen güzel olmakla beraber Hicrî onu meraklılara has bir talakatla o kadar hoş tasvîr ediyordu ki dinleyenler için meşhûr olmamak imkânı yoktu. Bahis bir müddet sonra edebiyata intikal etti. Hicrî münasebet düşürerek —bilmiyorum hangi Mahmud Paşa için yazdığı— bir Türkçe kasîdesini sonra Feyz-i Hindî'nin

ماطائر قد سیم هوارا نشناسیم

مرغ ملکو تیم ..... matlaıyle başlayan neşide-i ârifanesine yazdığı Farisî tahmisini, daha sonra Mütenebbî'nin

فؤاد ما تسليه المدام

وعمر مثل ما يهب اللئام

şikâyetiyle girişen şiirine söylediği Arabî tahmisini birer birer okudu. İnşad gayet güzeldi. Lâkin kendince müntahab olan beyitleri izah için bulduğu hatıra, hayale gelmez nükteler, misaller daha güzel idi.

Enis Bey bir aralık sırasını getirerek : «Efendimiz Âkif sizden okumak istiyor, ne buyurursunuz?» dedi.

— Benden okumak için birçok külfete katlanmak lâzım. Evvela sâbit bir yerim yok. Şimdi buradayım ama akşama nereye konacağımı ben de bilmiyorum. Sâniyen ihtiyarlamışım. Kitaplarla çokluk uğraşamıyorum.

— Efendimiz, kitaba hacet var mı? Siz başlı başına bir külliyât-ı ulûmsunuz! Hiç olmazsa haftada bir

* 30 K. evvel 1326, 11 Muharrem 1329, Sırat-ı Müstakim, C.: 5, Aded: 123, s. 311-312.

gün için bir mahal tahsîs buyurun. Bendeniz oraya gelirim. Alacağım ders musahabenize münhasır kalsa yine kâfi.

— O halde pek âlâ. Üsküdar'ın yukarı taraflarında Harmanlık derler bir meydan vardır. O meydanın ortasındaki kahveye cuma günleri gelir, beni bulursun.

*
**

Ben o kahveye hayli taşındım fakat yalnız değildim. Merhumu sevenler, sohbetten, fazlından müstefîd olmak isteyenler de İstanbul'un en ücra köşelerinden kalkarak -Yunan ma'bûdlarının Olimp Tepesi'ndeki ictimaı gibi- tâ Nuhkuyusu'na kadar şedd-i rahl ederlerdi.

Hicrî Hoca bilmem nedense iki üç ay sonra ders mahallini değiştirmek lüzûmunu hissetti. Bana Üsküdar'ın içeri tarafından bir konak gösterdi. Bir iki defa gittim. Lâkin hocanın mihman olduğu bir haneye tufeylî devam etmek bana pek ağır geliyordu. Husûsiyle ders öyle bir zamana tesadüf ediyordu ki ya bidâyetinde, ya ortasında yemeğe kalkmamak mümkün olamıyordu. Bereket versin ki hayâle gelmeyen bir vak'a zuhûra geldi de artık dershâneyi değiştirmeğe mecbur olduk.

Hane sahibinin sofrada iki üç müsafiri vardı. Esna-yı musâhabede söz Sa'dî'nin külliyatındaki hezel kısmına intikal etti. Ben Sa'dî fıtratta bir hakîmin bu gibi bayağılıklara tenezzül etmeyeceğini, o ağıza alınmaz sözlerin mutlaka birer isnad olması lâzım geleceğini iddia ettim. Herkes bir şey söyledi. Hicrî merhûm «Evet. Ben de o gibi küçüklükleri Sa'dî'ye yakıştırmak istemem. Yalnız insanları yüksek düşünmek isterken büsbütün beşeriyetten tecrîd etmemelidir. Mevzu-ı bahis olan hezeyanlar Sa'dî'den de sudûr etmiş olabilir. Bunları ruhânî

bir hastalığın te'siriyle karîhanın bozulup istifrağ etmesi şeklinde kabul etmelidir.» tarzında bir çok mütalaalar yürüttükten sonra bahse ufak bir latîfe ile hâtime vermiş olmak için dedi ki : «Ne hacet. Dest-i kudretten çıkan âsâra bakmıyor musunuz? İnsanlar, melekler yaratan Hâlık-ı zü'l-Celâl; yılanlar, akrepler de yaratmıştır.»

Sofradaki müsafirlerden biri Hicrî'nin maksadı gayet açık bir latîfe olduğunu anlamamış olmalı ki hocaya derhal imansızlığı giydirdi.

O zamana kadar hiddetini görmediğim Hicrî birdenbire tehevvür kesildi. Nazarları hasmını eritecek kadar âteşlendi. Sözünü geriye al. Ben senin iki yaşın kadar bir ömrü hakayık-ı dîni tahkîk ile geçirdim. Elhamdüli'llah bu gün öyle hâlis bir Müslümanım ki şeri'atın yüksek hikmetlerini bir tarafa bırak, bildiğim necasete müteallik ahkâmını bile senin dedenin çürük imaniyle değişmem.

O günden sonra Hicrî'den okuyamadım. Çünkü bu sefer de beni bilmem hangi paşanın yalısına da'vet ediyordu.

İleride vakit bulursak hem karilerimizi neşelendirmek, hem de merhûmun yâd-ı rahmetine vesile olmak için bazı menkabelerini, fıkralarını hikâye ederiz.

Mehmed Âkif

HASBIHAL *

«Ne gelenden haberim var; ne gidenden haberim;

Serseri kevne gelelden beri sersem gezerim!» diyen, şu hale göre yalnız bizim değil, Cenab-ı Hakkın hesabından bile hariçte kalması lâzım gelen âvâreleri bahse katmayacak olursak memleketimizde iki sınıf halk görürüz :

«Ne varsa şarkta vardır. Garba doğru açılan pencereleri kapamalıyız.» diyenler,

«Ne varsa garpta vardır. Harîm-i ailemizi bile garplılara açık bulundurmalıyız.» iddiasına kadar varanlar.

İyi ama bunun ortası yok mu? diyeceksiniz. Evet var. Lâkin o kadar az ki birbirine neyzen bakışıyle bakan şu iki cemaatın arasında hiçbir mevcûdiyet gösteremeyeceği için bunları da ister istemez der-ceng-i evvel sürünün haricinde bırakılan bîçarelere ilhak edeceğiz.

Bana öyle geliyor ki ne varsa şarkta vardır, diyenler yalnız garbı değil, şarkı da bilmiyorlar; nitekim ne varsa garpta vardır da'vasını ileri sürenler yalnız şarkı değil garbı da tanımıyorlar.

* 16 Haziran 1327, 3 Receb 1329, Sırat-ı Müstakim, C.: 6, Aded: 147, s. 257-259.

Meselâ garb felsefesiyle uğraşıyor görünen bir adama deseniz ki : Yahu! Azıcık da bizim şarka âid felsefemizi tedkik etseniz.

Emin olunuz şu cevabı alacaksınız :

— Aman canım! Hiç şarkta mebâhis-i felsefiyeyi hazm edecek adam gelmiş midir?

— Niçin efendim? Kelâma, tasavvufa âid bu kadar âsâr var. Onların hakkında ne buyuracaksınız?

— Kelâm dediğiniz teoloji olacak ki baştan başa safsatadır. Tasavvufa gelince bu da sırf panteizmdir, başka bir şey değildir. Halbuki panteizm bugün butlanı anlaşılmış bir meslek-i felsefîdir.

— Şu meslek-i feslefî hakkında azıcık izahat lutfeder misiniz?

— Hiç efendim, işte ma'lûm olan vahdet-i vücûd!

— Çok şey! Binlerce mütefekkir dimağı ömürlerce işgal eden mesâil-i gâmıza böyle «vahdet-i vücûd» terkibiyle hulâsa edilince işin içinden çıkılmış mı oluyor? Rica ederim siz tasavvufa dair bir eser okudunuz mu?

— Lüzûm görmedim. Çünki tasavvufun dediğim gibi panteizm olduğunu işitmiş idim.

— Pek âlâ! Tasavvufun panteizme pek benzediğini, hatta onun aynı olduğunu kabûl edelim. Acaba panteizm mesleğinin ihtiva ettiği mesâil içinde hiç hakîkate yaklaşmış olan yok mudur? Onu tedkîk ettiniz mi?

— Hayır efendim onu da tedkîke lüzûm görmedim.

— İnsaf ediniz tasavvuf saçmadır çünki panteizmin aynıdır, demek için her ikisini ayrı ayrı tedkîk etmiş olmanız lâzım gelmez miydi?

— Hacet mi var? Bu kadar adam tedkîk etmiş, benim dediğimi söylüyor.

— Sakın onlar da sizin gibi tedkîk etmiş olmasınlar! Hem siz başkalarının kafasıyla mı düşünüyorsunuz? Ömründe baklava yüzü görmeyen fakat çeribaşının kızını yerken gören dayısından naklen bu tatlının lezzetine iman eden çingene karısı gibi siz de kendi zâikanızı ta'til edecek de ötekinin berikinin zevkine mi dellâl olacaksınız?

***

Geçende şuna yakın bir vak'a benim de başımdan geçti. İki kişi oturmuş konuşuyorduk. Bahis Mesnevî'ye intikal etti. Ben Hazret-i Mevlâna'nın en gâmız, en mücerred mesâili mahsûsat dâiresine indirmekteki kudretine hayran olduğumu; o kitab-ı muazzamın mutlaka baştan başa okunması lâzım geleceğini ileri sürünce arkadaşım dedi ki :

— Hazret-i Mevlâna Hind felsefesinin nâkilidir.

— Mesnevî'yi okudunuz mu?

— Hayır.

— Hind felsefesi nedir, onu biliyor musunuz?

— Hayır.

— O halde böyle bir iddiaya ne cür'etle kıyam ediyorsunuz?

— Öyle işittim.

***

— Görüyorsunuz bizdeki hali ya! Koca bir felsefe, koca bir kitap, koca bir kâinat iki sözle dürülüveriyor!

Deminden beri can sıkacak, âtiden bizi büsbütün nevmîd edecek bir çok sözler söyledik. Biraz da iyi tarafını görelim. Allah'a çok şükürler olsun ki hala içimizde ifrata, tefrite kapılmayarak hakîkate itidal yolundan varmak için uğraşan kafaları eksik etmiyor. İşte Ferid'in dinî, felsefî musahabeleri öyle bir kafa mahsûlüdür. Müellifin dediği gibi «Ka'r-ı nayabı ebediyetlere müntehi olan gayyâ-yı ilhadın kenarında dolaşmak isteyen kulûb-ı mütereddideye âkıbetin vehametini göstermek maksadıyle yazılan bu eser bize birçok hakaik-i âliyeyi en beliğ, en vâzıh bir lisan ile anlatmakta olduğu gibi deminki ifratlara, tefritlere pek güzel bir nihayet veriyor.»

İşte hem şarkı, hem garbı tanıyan; hem Hayyam'ı, hem Schopenhauer'u okuyan; hem Muhiddin'i, hem Sipinoza'yı tedkîk eden, Mevlâna'ya âşık olduğu kadar Hind felsefesindeki hakikatleri de hırz-ı can edinen Hazret-i Ferid imdadımıza yetişmiş olmasaydı kim bilir biz bu bahs-i elîmi daha ne kadar uzatacaktık!

Ferid'i Sırat-ı Müstakim karilerine tanıtmak hâsılı tahsîl olacağı gibi eseri hakkında söz söylemek de benim kudretimin pek fevkindedir. Mamafih ezelden beri edebiyat âvâresi olduğum için şu parçaları bir daha okumadan geçemeyeceğim :

«Matıyye-i hayalimi saha-i lâtenâhîye doğru sevk ettim. Menzil almaya, neşveli neşveli tek ü tâz etmeye başladı. Lâkin merhale-i ûlâda dizlerinde kuvvet kalmadı. Aman bu benim cevelan edeceğim saha değil, döneyim dedi. Biraz daha dedim. Zar zor biraz daha gitti fakat biraz daha gidecek olursam helâk muhakkaktır, diye feryad ediyordu. Yalvarmasına dayanamadım. Öyle ise dön, halini haddini bil de dâiren dahilinde cevelan et dedim. Pürlerze-i haşyet yerine çekildi. Fakat hala tiril tiril

titriyor; hala nâsiyesinden dolu taneleri gibi terler döküyor idi.

Onu orada bıraktım, ufka doğru tevcîh-i nigâh ettim. Kamer dâmen-i ufuktan nazan u hıraman görünmeye başladı. Uçuk ziyası saha-i semaya bir reng-i hüznâgîn veriyor idi. En yakın olan hemsâye-i semâvâmizin çehresinde gird-i küdûret gibi duran küfler gittikçe nazarımda hutût-ı ibtisam şeklini aldı. Kamerin bu ibtisam-ı latîfi gönlüme de sirayet etti.

Hatîb-i nevbahar bedâyi'-i rebîi nağme sûretinde temsîl ile sâmialara hisse çıkarmaya, ruhu o noktadan da müteessir etmeye başladı. Ruhum onun söylediği şeyleri anladı. İkisi birbirine âşinâ çıktı. Arada ben bîgâne kaldım.

Soluma tevcîh-i nigâh ile denize baktım. Tatlı tatlı uyuyor idi. Fakat o sırada esmeye başlayan genç, yaramaz bir rûzgâr, gündüzün ıztırab-ı taab-engîzinden yorgun düşmüş, o yorgunlukla derin bir uykuya dalmış olan o safha-i nur-ı mevvac ile oynaşmak için onu uyandırmaya çalışıyordu. Deniz rûzgârın işve-i şebâbı andıran iz'âcât-ı mütevâliyesine bir fütûr-ı lâkaydî ile mukabele ettikçe o yaramaz çocuk yine rahat durmuyor, yine onun ötesini berisini gıcıklıyor idi. Nihayet uyandırdı, uykusunu kaçırdı. Mülâabeye, mülâtafeye başladılar. Yaramaz çocuk onun yanağına hafifçe dokunup kaçar, o da bir tavr-ı rehâvet-nümâ ile elini kaldırıp arkasından sular serper idi. Latifeler gittikçe şiddet kesbetmeye, sükût ile başlayan bu mülâtafat arasında sesler işitilmeye başladı. Rüzgârın sesi kahkaha-i şebâbı, denizin sadâsı da hafif bir nevha-i istikâyı, iktirâbı andırıyordu. Ne ise sesler pek o kadar yükselmedi, rûzgâr kaldı; deniz de tekrar hâb-ı nûşuna daldı.

Âfâkda tecellî eden bu hâlâtı gördükçe ben de neşvelenmeye başladım. Kendi kendime dedim ki : Oh ne âlâ! Feleğin şu bâd-ı heva safâsından biraz müstefîd olayım. Derhal bir lisan-ı gayb-ı semâvî bana şu sözleri söyledi :

«Bâd-ı hevâ dediğin safâ hangisi? O safânın husûlüne bâdi olan şu levha-i garra silsile-i a'dâdında milyonlar vâhid hükmünde kalan edvâr-ı tekallübatın mahsûl-i mesâîsidir...»

«......Evden çıktığım esnâda hiç kabristana gitmek niyetinde değildim. Meğer niyetin oraya gitmeye te'sîri yok imiş! Beni oraya götüren gayr-ı iradî hatveler gûyâ bana bu hakîkati ihtar ediyor idi. Etrafa baktım hay huy hayat başlamak üzere idi. Fakat mahalle-i emvâtta hüküm-fermâ olan sükûn-ı amîk hâricin dağdağasından kat'an müteessir değil idi. Güneş doğdu. Bütün mevcûdât uyandı. lâkin firaş-ı vâpesîninde yatanların mîâd-ı istîkâzına kim bilir daha ne kadar zaman var idi! Anların yeldâ-yı sâmitleri güneşin tulûundan bîhaber idi. Her yerde gündüz geceyi ta'kîb ediyor. Fakat anların gecesi gündüze müntehî olmaksızın bir siyak üzere gidiyor idi. Âh-ı medîd şeklinde âsumâna ser çeken siyah, kesîf serviler hafif bir rûzgârın temasıyle başlarını ağır ağır iki tarafa sallamakta, gûyâ a'mâk-ı mekabirden aldıkları peyâm-ı âhireti hüzn ü vahşetle memzûc bir edâ ve sadâ ile gûş-ı ibrete îsâl etmekte idi...»

Musahabelerde buna benzer birçok şiirler daha var ki hepsinin altından müellif binlerce hakaik-i felsefiye çıkarıyor. Ben burada onları nakle kalkışmayacağım. Ancak hazret-i Ferid'den bize böyle büyük büyük birçok eserler daha yazmasını niyaz ederek söze nihayet vereceğim.

Mehmed Âkif

EL - HANSA *

El-Hansa Arabın en büyük şâirelerinden, daha doğrusu en büyük şâirlerindendir. Muhadremiyyattandır. Yani hem devr-i Cahiliyeti idrak etmiş, hem de Asr-ı Saadete yetişmiştir. Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Aişe (R. anha) Hansa'ya pek iltifat buyururlar; bu âteşzeban karının kardeşleri hakkındaki müdhiş mersiyelerini kendisine inşad ettirerek dinlerlermiş.

Meşhûr Cerîr muasırlarının, seleflerinin şiirini tenkîd ederken nöbet Hansa'ya gelince susarmış. «Neye sustun?» sualine karşı da «O karının şiirleri hakkında mütalaa yürütmek benim haddimin pek fevkindedir» dermiş.

Sırat-ı Müstakim sahifelerinde sırası düştükçe üdebâ-yı Arabın eserlerini gücümüz yettiği kadar tercüme etmek istiyoruz. İnşaallah o zaman Hansa'nın mersiyelerini de naklederiz. Yalnız bu büyük kadının Sûk-ı Ukâz'da Hazret-i Hassan ile geçirdiği bir vak'ayı şimdiden söyleyeceğiz.

Sevgili karilerimizin ma'lûmudur ki Sûk-ı Ukâz bir belâğat sergisi, bir şiir sergisi idi. Arabın ma'rûf, gayr-ı ma'rûf, erkek, kadın ne kadar şuarâsı, üdebâsı, hutabâsı

---

* 25 Ağustos 1327, 14 Ramazan 1329, Sırat-ı Müstakim, C.: 7, Aded: 157 s. 5-6.

varsa oraya gelerek eserlerini okurlar; hakem intihab olunan bir münekkidin nazar-ı tenkidine arz ederlerdi.

Bir gün el-Hansa Sûk-ı Ukâz'a gelerek şiirlerini okudu. O zaman hakem meşhûr Nabiga Zübyanî idi. Hansa'yı can kulağıyle dinledikten sonra «İkincisin. Eğer senden evvel şu kör şâir gelmiş olmasaydı seni birinci çıkarırdım.» dedi. Nabiga'nın birinci çıkardığı şâir A'şa idi.

O sırada Hassan da orada bulunuyordu. El-Hansa'nın mazhar olduğu mertebeyi kıskandı. Nabiga'ya itiraza kalkıştı. Nabiga «Sana bu cevap versin, Ben uğraşamam.» diye Hansa'yı gösterdi. Hansa Hazret-i Hassan'a bakarak: «En metin şiirin hangisi ise onu oku da dinleyeyim bakayım...» dedi. Hassan derhal

«لنا الجفنات الغر يلمعن بالضحى ،
وأسيافنا من نجدة يقطرن دما »

matlaiyle başlayan neşide-i hamaseti inşad etti. Ma'lûmdur ki Araplar en çok semahatlarıyle bir de şecaatleriyle fahr ederler. Hicvedecekleri adamı da pintilikle, korkaklıkla batırırlar. Hassan da kabilesinin mefahirini ta'dad eden bu şiirine o sûretle başlamıştı. Matla «Bizim sabahleyin parıl parıl parlayan beyaz tancerelerimiz var, kılıçlarımız kemal-i necdetimizden kan damlalarına mîzâb oluyor.» meâlindedir.

Hasan şiiri baştan aşağı dinledi. Evvelâ şu matla' beyitini alarak dedi ki: «Kuzum, kabîleni medhetmek istemişsin fakat bir beyitinde yedi yerde düşmüşsün! Bizim beyaz tencerelerimiz var demek için جفنات الغر di-

yorsun. Bilmiyor musun جفنات kelimesi kıllet gösterir. Demek sizin nihayet üç tencereniz varmış. Sen bunu جفنات demeyecektin. جفـــان diyecektin. Çünki bu şekil kesret gösterir. Sonra beyazlığı da vâzıh bir sûrette gösteremiyorsun: Evet غر kelimesi غره 'den gelir ki nihayet beyaz bir leke demektir. Sen burada غر lafzı yerine بيض kelimesini kullanacaktın. Gelelim يلمعن 'ye. Leme'an nisbetiyle o kadar şiddetli olmayan ziyânın zaman zaman zuhûru demektir. Demek sizin tencereleriniz zaman zaman parlıyor; hem sönük bir nur ile parlıyor. Evet, burada işrak maddesini kullanarak يشرقن diyecektin. O zaman hem tencereleriniz alabildiğine parlayacak, hem mütemadiyen parlayacaktı. Gelelim بالضحى ya. Bir kere gündüzün tencerenin parlaklığı göze çarpmaz; saniyen mihmanperverlik, semahat nokta-i nazarından gece parlayan tencere gündüz kaynayan tencereden daha hoş olur. Onun için sen de tencereleri gece kaynatacak yani بالضحى yerine بالدجى diyecek idin.

واسيافنا 'da tıpkı جفان gibi kıllet gösteriyor. Sizin koca kabilenizin topu topu üç kılıcı mı var! Tabiî değil. O halde اسياف yerine سيوف diyecektin. يقطرن kelimesi de zaif: kılıçların ucundan kan damlaması birşey değil. Burada kan damlamayacak belki seyelan edecekti. O halde يقطرن yerine يسلن diyecektin. دماً kelimesi de birçok kanlar göstermek lâzım geleceği için دماء şeklinde olacaktı...»

Daha matla' beyitine aid tenkidatını dinlemekle zavallı Hassan'da alt tarafını istima'a mecal kalmadı. Oradan çekilip gitti.

Geçenlerde resâil-i mevkutanın birinde «Araplar şiiri kasden mevzûn, mukaffa söylenen kelâm diye ta'rîf ederlermiş.» tarzında bir rivayet gördüm. Râvi bu ma'lûmatı başka birinden aldığını da söylüyordu. Böyle âriyet-i ilm ile bahse karışmak câiz midir bilmem ki! Vakıa münekkidîn-i Arabın vezin kafiye sakatatını ihtar ettiklerini gördük; lâkin mahzâ ahenginden, kafiyenin düzgünlüğünden dolayı bir nazm-ı sarfı şiir derecesine çıkardıklarını hiç görmedik. Hansa'dan naklen yazdığımız şu sözler müddeamızı isbat edebilir sanırız.

Mehmed Âkif

İNŞAD *

İnşad bir şiiri tavr-ı mahsûsıyle okumak demektir; ister o neşîde okuyanın kendi malı olsun, ister başkasının. Bazıları inşad-ı şiir terkibinden şiir yazmak yahud söylemek ma'nâsını çıkarıyorlar ki bu türlü tefsire lugatın müsâadesi yoktur. Hatta Kemal Bey merhûmun :

Ben tuttuğunuz yola gideydim,
Bir müntehabat cem'edeydim;
Şehnameler etmiş olsam inşad,
Bir beytimi eylemezdim irad.

tarzındaki itirazı inşad kelimesinin yanlış kullanılmış olmasından dolayı haklı bir muâhezeye hedef olabilir.

İnşad gayet mühim bir mes'ele olduğu halde biz nedense buna hiç ehemmiyet vermemişiz, hatta vermiyoruz! Bir cemaat-i kübrâ huzûrunda yüksek sesle îrad-ı nutk eden bir hatib tasavvur ediniz ki sözleri serâpâ ma'nâ serâpâ ruh. Lâkin, bu adam esna-yı tebliğde edâ ile müeddâ arasındaki münasebete, ahenge dikkat etmiyor; hutbesini hafızaya istif edilmiş tekerlemeler gibi dümdüz okuyor. Şimdi böyle bir nutkun cumhur-ı sâmiîn üzerinde ne te'siri olur? Tabii hiç! İşte yalnız veznin, kafiyenin akıntısına tâbi olarak okunan şiirler de dinleyenler üzerinde aynı tesiri husûle getirir.

* 26 K. sâni 1327, 19 Safer 1330, Sırat-ı Müstakim, C. : 7, Aded : 179, s. 358-360.

İnşadın fenalığı birçok sebeplerden ileri geliyor ki burada başlıcalarını sayacağız :

1 — Lisanımızda kullanılan vezinleri bilmeyerek tef'ileleri birbirine karıştırmak.

2 — Yine vezin bilmemek belâsı olarak, bazı heceleri çekilmek icab eden kelimatı kısa geçmek; kısaltılacak heceleri de uzun okumak hele pek tabiî yani söylendiği gibi okunmak lâzım gelen kelimata imâle vermek yani uzatmak bir hastalıktır ki nazım ile muârefesi olmayan yahut bu âşinalık pek yeni başlayan ağızlara müstevlidir! Böyleleri mısraın hiç olmazsa iki üç kelimesinin kuyruğu, kulağı çekilmedikçe manzum olmaz vehminde bulunurlar. Bu illetin çaresi çokça şiir okumaktır.

3 — Nazmı nesir gibi dümdüz okuyuvermek yani tefrit.

4 — Nazmı taktî edercesine okumak yani ifrat.

5 — Ma'nâ itibariyle birbirine bağlı olan mısralardan yahut beyitlerden herbirinin sonunda sözün bittiğini zannettirecek sûrette vakfederek sâmiin zihnini karıştırmak.

6 — İstifhamı, teessür, taaccüb, tehekküm hulâsa bir başkalık, bir fevkalâdelik ifade eden cümleleri de diğerleri gibi irad eylemek.

7 — Nesir manzûm tarzında yazıldığı için bazan sözün arkasını almak beş on mısraı bitirmeye mütevakkıf olan yeni şiirleri de eski şiirler gibi müstakil ma'nâlı

mısralardan müteşekkil farz ederek öylece inşada kalkışmak.

8 — Kafiyeleri dinleyenlerin kulağına zorla sokar gibi lüzûmundan ziyade hissettirmek.

9 — İmâleleri, husûsiyle Türkçe kelimelerdeki imâleleri pek belli etmek.

10 — Vezinde, kafiyede, tavırda bir sakatlık yapmamakla beraber şiirin müeddâsına göre edâ ihtiyarı cihetini düşünmeyerek rakîk, şedîd, yüksek, derin ne kadar hisler, hayaller, fikirler varsa hepsini birden aynı ahenge münkad eylemek.

Tabiî bunlardan başka sebepler de vardır; ancak inşadı berbad eden en başlı nakîsalar herhalde saydıklarımız olacaktır. Hele aruz mutaassıblığından ileri gelen takti'cilik en selîs nazımları bile en müstekreh kılığa sokar. Ma'lûmdur ki sâkin harfden evvel gelen hurûf-ı med biraz fazlaca çekilir. Bu çekiliş nazma bir aheng de te'min eder. Bazıları vezni şaşırmamak için o sâkin harfi harekeli okurlar ki bu sûretle hâsıl olan sekalete değme kulak tahammül edemez.

Evet, «Bahardır bahardır bahardır bahardır» mısraındaki «bahardır» kelimelerinin birinci ralarına birer kesre vererek «baharıdır» tarzında okuyanlar çok gördük.

Vakı'a bu mısra taktî' edilmek lâzım gelse her «bahardır» kelimesi mefâilün cüz'üne terfik için ravı harekeli farz etmek icab ederse de inşad ederken bunu düşünmek pek garîb olur.

İmâleler ne kadar mümkün ise o kadar az belli edilmelidir. Hele mısra sonundaki kelimelerin ahir hecelerine rast gelen imâleler hiç hissedilmemelidir. Söylediklerimizi bir misal üzerinde tatbik için Kemal'in şu matla'ını alalım :

İrmemişken kimsenin nûr-ı nigâhı koynuna,
Gizli girmiş dün gice zülf-i siyahı koynuna!

Görüyoruz ki bu beyitte nur, nigâhı, koynuna, gice, zülf, siyahı kelimeleri hep imâlelidir. İki satırda altı imâle dinleyeni sıkar. Lâkin biz oldukça güzel bir inşad sayesinde sıkıntıyı yarı yarıya indirebiliriz. Evet, nurun rasını, ince uzun okuyacağımıza biraz tefhîm yani kabaca telâffuz ederiz. O vakit imâlenin sıkleti gereği gibi azalır. Nigâhı kelimesindeki hı hecesine de ince uzun bir kesre vereceğimize kaba lâkin kısa bir kesre veririz. Bundaki imâle de hafifler. Koynuna redifindeki son heceyi ise imâlesizce okuruz.

İkinci mısradaki zülf, siyahı, koynuna kelimelerinde de aynı sûretle hareket ederiz.

Demek istiyoruz ki inşadda asıl olan ecza-yı beytin bütün hecelerini mukabilindeki tef'ileleri uyduracağım diye imâleleri sâmiin kulağına çarpmak değildir; belki imâlenin gayr-ı tabiî bir şey olduğunu bilerek onu mümkün mertebe az hissettirmektir.

Bununla beraber uzatılması icabeden öyle kelimeler de vardır ki kısa geçilmesi aruzcuların zihaf dedikleri kusuru vücûda getirdikten başka esasen o gibi hecelerin mahdud okunması ma'nâ üzerinde pek güzel te'sir hasıl eder. Onun için böyle kelimeleri hafif geçmek tarafına asla yanaşılmamalıdır.

Döner vâdîde dûr-â-dûr bir ses, rûdlar çağlar.

Hey ne sengin dilsin ey zâlim ki te'sir itmiyor,
Âhlar, feryâdlar, çak-i giribânlar sana!

Feryâd bu gülşendeki âheng-i siyehden!

Eyvâh bu bâzîçede bizler yine yandık!

Ey vefasız dostum senden vefâlıymış gamın!

Neşidelerinde dûr-a-dûr, rûd, âhlar, feryadlar, feryâd, eyvah, dostum kelimeleri mutlaka memdûd okunmalıdır. Hele âh, eyvah, heyhât, oh gibi teessüre, tahassüre tercüman olan kelimeler kısa geçilmemeli, dörder elif mikdarı çekilmelidir!

Letaifdendir ki : Naci merhûm Tercüman-ı Hakikat' de gazeller yazarak heveslileri tanzire davet eder, sonra da o nazireleri birer birer didiklerken talebe-i ulûmdan biri

Dün gice âteş-i sevdâ düşüp âh medreseme
Battı mantıkla meânî vü beyân maksûd!

tarzında veyahut bundan daha hallice bir yâve göndermiş. Naci bu zavallı mollanın gazeline âid sözlerini şu mütalaa ile bitirmiş : «Biz ahların memdûd olmasına tarafdarız. Husûsiyle âteş-i sevda ile bütün mameleki yanıp kül olan senin gibi bir molla böyle kısacık âh demez... Yürekten olmak şartıyle gayet uzun bir ah çeker!»

Kemal'in Cezmi'sinden

Benzetse beni hata değildi,
Bir kimse görüp de ârifâne :
Zencirde inleyen esîrin
Koynundaki tıfl-ı nâtüvâne.

kıt'asını ele alalım da nasıl okuyacağımızı söyleyelim. Görüyoruz ki şu dört mısraın dördü de birbirine merhûn yani bağlı. Şimdi bu şiiri nasıl inşad edeceğiz? Eğer her

mısraın sonunda sözün bittiğini anlatır bir tavır ile vakfedecek olursak ma'nâ askıda kalır. O halde ta son mısraın nihayetine gelinceye kadar geçecek evvelki karar asma karar olmalı; yani sözün tamam olmayıp aşağıda tamam olacağını anlatacak tarzda verilmelidir.

İmâlelere gelince birinci mısradaki beni kelimesinin (ni)si hissolunmayacak gibi çekilecek; zencir alabildiğine uzatılacak; zira kaide bunu icab ettiği gibi aheng de öyle olmasını ister. Nâtüvâne ârifâne gibi imâlesiz okunulacak. Bir farkı varsa bundaki karar tamdır; ârifâne gibi gayet hafif vakıfdan ibaret değildir.

İnşadın daha birçok incelikleri vardır ki onlar ta'rif edilemez; şiiri okuyan adamın zevkine kalmış şeylerdir. Meselâ şiddetli fikirlere, ateşli hislere tercüman olan şiirler yüksek sesle, müheyyic tavır ile okunmalı; rakîk, nâzik meânî de kendisine münasip bir lahn ile teblîğ edilmelidir. Sesi kaldırmak icabeden yerde indirmek; alçaltmak lâzım gelen yerde yükseltmek pek münasebetsiz olur. Bununla beraber bir takım züppelerin yaptığı gibi şiire ruh vereceğim diye acemi oyuncu tavrı takınarak soğuk soğuk ca'liyetler göstermenin yine lüzûmu yoktur. Bu bir tasannu'dur, tasannu' ise her zaman merdûddur.

Eslâfımızın inşada verdikleri ehemmiyetin derecesini bilemiyoruz. Bakıyetü'sselef olmak üzere yetişebildiğimiz şâirler arasında Hersekli Ârif Hikmet merhûmu azametli bir inşad sahibi gördük. Başkalarında öyle vakûr, öyle ma'nîdar bir inşad göremedik.

İhtimal ki inşad bahsini bu kadar uzatmaya mütehammil bulmayacaksınız. Lâkin en rakîk, en hissî bir neşîdeyi alınız; bir mahfel-i edebde evvelâ ehline okutunuz; sâniyen nâehline inşad ettiriniz, sonra da bu iki oku-

yuşun dinleyenler üzerindeki te'sirini birbiriyle mukayese ediniz. O zaman işin ehemmiyetini iyice anlarsınız.

Ne hâcet! Şiiri berbad bir sûrette inşad etmek tıpkı bir beste-i mûsıkîyi usûle bîgâne, çirkin sesli bir herifin gevelemesine benzer.

Şi'r-i kadîmimiz hakkında mühim olan inşad, şi'r-i hâzırımıza gelince büsbütün müdhiş bir ehemmiyet alır. Zîra şi'r-i kadîmde her mısra, her beyit müstakil bir ma'nâyı ihtivâ ederdi. Onun için iyi de okunsa fena da okunsa beyitin sonunda vakfedilince maksadın ne olduğu anlaşılırdı. Halbuki şimdiki şiirler eski nesirler gibi zencirleme gidiyor. Hatta bazan birinci mısra ile başlayan cümlenin arkası tam sekiz on mısra sonra alınabiliyor. Onun için inşadın hakkı verilmezse âhengden vaz geçtik, ma'nâ anlaşılmaz. Bereket versin ki son zamanlarda taammüm eden tenkît işi hayliden hayliye kolaylaştırmıştır. Yoksa yeni şiirleri inşad pek müşkül olurdu.

Mehmed Âkif

Edebiyat Bahisleri

TASVÎR *

Gözümüzle görebildiğimiz mahsûsatı bize gösterebilecek, yahut haricde vücûdu olmayan ihtisâsâtı duyurabilecek melekeye edebiyatta tasvîr derler. Bununla beraber mutlak olarak zikredildiği zaman tasvîr yalnız mahsûsâta münhasır kalır.

Tasvîr üç türlü olur. Birincisinde edîb bir müstensih ressam tavrı takınarak tersîm edeceği levhayı aynen alır; kendisinden hiçbir çizgi ilâve etmez. İkincisinde o levhayı olduğu gibi çizmeyerek gerek ilâve, gerek tayy sûretiyle yer yer ta'dîlât icrâ eder. Üçüncüsünde ise tasvîr edeceği şeyi olduğu gibi göstermek tarafına hiç yanaşmayarak, onu evvelce kendisi bambaşka bir nazarla bambaşka bir şekilde gördükten sonra öylece gösterir; yani başkalarının gördüğü gibi değil, kendisinin görmek istediği gibi göstermeye çalışır.

Şu taksîme göre birinci tasvîr sırf hakîkî, üçüncüsü büsbütün hayalî, ikincisi ise hakîkatle hayalin mümtezic bir şekli oluyor.

* 9 Şubat 1327, 4 R.evvel 1330, Sırat-ı Müstakim, C.: 7, Aded: 181, s. 391-392.

Birçok levhalar vardır ki şiiri içinde olduğundan şâirin bütün san'atı, bütün vazîfesi onları aynen nakletmekten ibaret kalır. Lâkin bu o kadar kolay bir iş değildir.

Zira bir kere o levhaları gayet muhit, gayet nâfiz bir nazarla görmek; sonra da o sûretle gösterebilmek lâzım.

Yine birtakım levhalar vardır ki aynen nakledilirse bir nazar-ı temâşâ ondan çokluk mahzûz olamaz. Çünki hakîkatı üryan görmek her zaman o kadar hoşa gitmez. İşte böyle yerlerde edîb hayale müracaat eyler: tasvîr edeceği o levha-i hakîkatın birçok yerlerini feda ederek yerine hayal getirir; bu noksanı hayal ile telâfi eder.

Yine birtakım levhalar vardır ki bizde uyandıracakları hissiyat-ı ulviyeye nisbetle hey'et-i hakîkiye ve maddiyeleri pek nâçiz kalacağı için o gibi elvâhı tasvîr ederken nazar-ı temaşâmızın önündeki sûreti bırakır; muhayyilemizde çizdiğimiz nukûşu kâğıt üzerine nakletmeye çalışırız.

Tasvirde fazla tafsîlâttan ihtiraz etmelidir, diyorlar. Doğrudur. Ancak ne gibi yerlerde ne gibi tafsîlât zâiddir? Mes'ele burasını kestirip atmaktır. Hele hakîkî tasvîrlerde bazan öyle nevakıs olur ki zevâidden ziyade nazar-ı muâhezeyi celbeder. Bize öyle geliyor ki: tasvîr için tutulacak mikyas eldeki mevzû ile o mevzûdan çıkarılacak neticeye göre değişmek lâzımdır. Evet, mevzûun ne derecelerde tafsîle tahammülü vardır, kezalik istenilen neticeye varmak için karşınızdaki levhanın yahut vak'anın hangi noktaları, hangi çizgileri gösterilmek icabedecektir? Bunu kat'î bir düstur ile bildirmek kabil olamaz.

Eski şâirlerimizin hiç ehemmiyet vermedikleri, âdeta şâirliğe münafi gördükleri bir meslek varsa o da mahsusata aid hakîkî tasvîrlerdir. Eğer ilk devirlerde gelen şâirlerimiz İran edebiyatı ile uğraştıkları kadar Arabın şi'r-i kadîmiyle teveggul etselerdi yahut devr-i mutavassıtta yetişen edîblerimiz garbın âsâr-ı edebiyesine bîgâne kalmasalardı bugün bizim de elimizde tasvîre dair güzel güzel eserler bulunurdu. Vâesefâ ki dîvanlarımızdaki tasvîrler baştan başa hayâlîdir. Bahar, hazan, gurûb, tulû' gibi elvâh-ı kudret bile etraflı bir sûrette tasvîr olunmamıştır. Bir Acem şâiri baharı nasıl görmek istemiş ise biz de öyle görmek istemişiz. Garîbdir ki «bahariye» ünvan-ı acîbi altında gördüğümüz şiirlerde ismi geçen çiçeklerin çoğu İran toprağında yetişir. Burada bulunmaz! Memleketimizde mezarlık haricinde servi ağacı pek nâdir görülürken bahar tasvîr eden şiirlerimiz her çemenden bir ırmak geçirir; her ırmağın iki tarafını da servi ağaçlarıyle doldurur!

Hele birçok şitâiyelerimiz var ki insan onların temmuz ayında yazıldığına hükmeder! Şâirlerimiz bahar oldu mu, bütün kâinata bir hulle-i hadra giydirirler. Kış geldi mi dûş-ı zemîne bir sütre-i beyza geçirirler, olur biter. Varsın şu iki renkli libas örttüğü vücudlara göre nâmütenâhî tenevvü'ler göstersin, onları ne görürler, ne gösterirler.

Edebiyatımızın tasvîr hûsûsunda bu kadar geri kalmasına bizde resimin fıkdanı da sebep gösterilebilir. Evet, eğer vaktiyle bizde de ressamlık olsaydı, belki şâirlerimiz musavvirliğin kıymetini anlayarak biraz da bu türlü, yani gördükleri gibi yazmaya çalışırlardı.

Şimdi, yukarıda söylediğimiz şu üç muhtelif tarz-ı tasvîrin hangisi intihab edilmek lâzımdır, sûret-i kat'iyede ta'yin olunamaz. Orası mevzûun icabına, husûsiyle

şâirin zevkine, daha doğrusu kabiliyetine kalmış bir şeydir. Ancak şiirdeki tasvîrler nesirdekiler kadar tafsîlâta müsâid değildir, sözünü bir kaide-i külliye olarak ileri sürebiliriz.

Zamanımızdaki hikâye yazanlar zemin ittihaz ettikleri vak'anın güzergâhında ne varsa, sağlı sollu tasvîr etmeden geçmezler; geçmeyi yolsuz bulurlar. Lâkin bu usûl şiire tatbîk olunamaz, olunsa da hoşa gitmez. Meselâ şâir karşısındaki binanın tûlünü, arzını santimetresine kadar göstermeye kalkışacak olursa şiirin tadını kaçırır. Evet, bu öyle bir ifrattır ki nihayet otuz, kırk arşın yüksekliğindeki bir yapıyı göklere kadar çıkarmaktan ibaret olan tefrît ile birleşir. Ne âsumana kadar çıkarmalı; ne de eb'adını şerit çekip ölçmelidir.

Şiirdeki hakîkî tasvîrler pek dağınık, pek etraflı olmamalıdır, demiştik. Çünki bu gibi tasvîrlerden maksad birçok hakayıkı eşyaya söyletmektir. Meselâ bir fakîrin sefaletini ta'rîf ederek haline acındırmak için şöyle perişandır, böyle sefildir... demektense o zavallının yuvasında nazar-ı merhamete olanca üryanlığıyle çarpacak ne gibi şeyler varsa onları gösterivermek çok daha belîğ olur. Zira birinde söylüyorsunuz, birinde ise gösteriyorsunuz. Elbette görmek dinlemekten müessirdir.

Maksad-ı tasvîr hakîkatleri eşyaya söyletmektir, hükmünü kabul edersek mevzûa göre mikyas ta'yîn eyleyebiliriz.

Hakîkî tasvirlerde tabiîliğin haricine çıkmak hiç olamaz. Zaten bunu ihtara hacet yoktur. Şayet karşımızdaki levhayı aynen çizmeyeceksek ta'dilâtı öyle bir sûrette icrâ etmeliyiz ki kimse farkına varmasın.

Şu beş on sene içinde çıkan romanların birinde bir yat tasvîri vardı ki müfredatına varıncaya kadar gösteriliyordu. Muharririn ne derecede muvaffak olduğunu tabiî ben anlayamazdım. Bahriyeli arkadaşlarımdan birine gösterdim. O da bize yat olmak üzere tavsiye edilen yâdigârın bir enine, bir boyuna, bir de derinliğine baktıktan sonra kahkahayı salıverdi : «Ayol, bunun neresi yat? Bu senin bildiğin salapurya!» dedi.

Bazan eşya kâfi gelmez yahut îcabeder de eşhas da tasvîr olunur. Hatta o eşhasa söz de söyletilir. İşte tasvîrin pek mühim bir kısmı olan bu söyletmek mes'elesi gayet ince bir iştir. Her seviyedeki, her san'attaki, her memleketteki halkın tarz-ı ihtisası, tarz-ı rü'yeti, tarz-ı muhakemesi, tarz-ı tekellümü birbirine benzemeyeceği, azıcık benzese bile arada gayet büyük farklar olacağı için hayale kapılarak bir adama düşünemeyeceği, söyleyemeyeceği yahut büsbütün başka bir vâdîde söyleyeceği sözleri söyletmemelidir. Bu şerîtaya lüzûmu derecesinde riâyet edilmezse ortaya çıkan eser pek maskara birşey olur.

Mehmed Âkif

TEŞBİH *

Aralarında maddî yahut ma'nevi bir münasebet bulunan iki şeyi birbirine benzetmektir. Teşbih edîblere has bir ma'rifet değildir; hepimiz en âdî, en tabiî muhaverelerimizde bile bir çok teşbihler yaparız. Çünki ta'rif etmek istediğimiz mahiyetin eğer hariçte vücûdu varsa teşbih sayesinde, mücerredattan olan mahiyet, maddiyat sahasına girer. Meselâ soğukluk, sevimsizlik mücerredattan iken «yılan gibi...» deyince bürûdetin pek ma'rûf bir timsali olan o mahlûk derhal gözümüzün önüne gelir; ta'rîf edilmek istenilen şeyin yahut şahsın halini bize olanca vuzûhuyle gösterir.

Ma'lûmdur ki teşbihde müşebbeh, müşebbehün bih, vech-i şebeh bulunur; edat-ı teşbih olsa da olur olmasa da. Hattâ olmazsa teşbih daha belig düşer.

Meselâ Hâmid'in şu :

Duruyorken hareketsiz, sessiz,
Yere inmiş göğe benzerdi deniz.

beytinde deniz durgunluğuyle, mailiğiyle gök yüzüne benzetiliyor. Bu teşbihde deniz müşebbeh, gök müşebbehün

* 16 Şubat 1327, 11 R.evvel 1330, Sırat-ı Müstakim, C.: 7, Aded : 182, s. 407-408.

bih; reng ile rükûdet de vech-i şebeh oluyor. Edat-ı teşbih yoksa da onun yerine benzerdi fiili getirilmiş.

Kemal'in şu :

Geceyi görenler sanırlar : gûyâ,
Kara kan dalgalı bir ulu derya;
Dağları, taşları içine almış,
Kabarmış kabarmış da dona kalmış!

tasviriyle, Nedîm'in bu :

Sînede bir lâhza ârâm ile gel cânım gibi,
Geçme ey rûh-ı revan, ömr-i şitabanım gibi.

matlaında gûyâ, gibi edat-ı teşbihleri var. Yine Hâmid'in

Süfehâ evliyâ, gedâ mürted,
Para ma'bûd, bankalar ma'bed!

beyitinde edat-ı teşbihler takımıyle mahfûz.

Vech-i şebehin şiirde tasrihi icabetmez. Zaten tasrih olunmaz. Çünki bu sûret daha beliğ olur. Yalnız müşebbeh ile müşebbehün bih birbirine pek yabancı durur. Yahut aradaki münasebeti idrak herkesce kolay olmazsa sözü vuzuhsuzluktan, muammalıktan kurtulmak için vech-i şebeh irad olunmalıdır. Meselâ İbni Kemal merhûm Selim-i evvel'e yalnız şems-i asr deseydi şiir o kadar vâzıh olmazdı. Lâkin bakınız vech-i şebehi ne güzel gösteriyor :

Az zaman içre çok iş etmişti,
Sâyesi olmuş idi âlemgir
Şems-i asr idi : asırda şemsin
Zılli memdûd olur, zamanı kasîr.

Kezalik «Leyâl-i seng-ı kâinatı muhit olan kemalindir» cümlesinde gece ile kemal arasında bir teşbih yürü-

tülmüş ki garibdir. Zira ister müşebbeh, ister müşebbehün bih sûretiyle îrad olunsun, leylin siyah rengli maddiyat ile yahut kederi, mâtemi ifade eden ma'neviyat ile münasebet tasavvur edildiği anlaşılamaz. Onun için vech-i şebehin «ihata» olduğu tasrih edilmiştir. Edilmeseydi söz muakkad olurdu.

<Müşebbehün bihin müşebbehden ekmel olması yani vech-i şebeh dediğimiz sıfatta müşebbehe fâik bulunması lâzımdır. Bazan mübalağa kasdıyle teşbihi aks ederler de müşebbehi müşebbehün bih, müşebbehün bihi müşebbeh yaparlar. İşte yukarıki teşbih bu kabildendir. Zira asıl olan kemali leyale benzetmek idi.>

Şurası pek iyi hatırda olmalıdır ki: müşebbeh müşebbehün bihin bütün evsafına iştirak etmek lâzım gelmez. Meselâ bir adam şecaatinden dolayı arslana benzetilivermekle yine o adamın arslandaki vahşet, yırtıcılık gibi diğer vasıflara da iştiraki icab etmez.

Bir de insan teşbihte her zaman serbest değildir. Bir dereceye kadar adete münkad olmalıdır. Meselâ bir Osmanlı şâiri hiçbir vakit memdûhunu sadakati itibariyle köpeğe; büyük büyük manialarıı iktiham ettiğinden dolayı dağ keçisine benzetmez; merdüm-giriz bir adama ayı diyemez. Daha garibi müterâdif elfâzdan birini kullanır da diğerini kullanamaz. «Tosun gibisin» deyince koltukları kabaran bir adama «öküz gibisin» deyin de bakın ne olur! Halbuki tosun da öküz de aynı mahlûktur.

'Ali bin Cehm isminde bir şâir bedevî Abbasîlerden el-Mütevekkil'in huzûruna çıkarak bir şiir okumuş. Şâir halîfeyi hukûkî sıyanet seciyesinde köpeğe; ukubat-ı siyâseti bîpervâ aşmak maharetinde dağ keçisine, îcâbında halîm, selîm olmak hassasında eşeğe; halkın kendi-

sinden intifâı husûsunda büyük su kovalarına benzetmiş! El-Mütevekkil bedevîyi çok takdir etmiş. Lâkin yanındakiler bu şiir medih midir, kadih midir anlamamış. Halîfe onlara demiş ki: «Bu adam bedevî olduğu için birşey görmemiştir. Onun için tabîidir ki teşbîhâtı, hayâlâtı hep kendi muhîtine göre olacaktır. Eğer siz de âlem-i bedaveti bilseydiniz teşbîhlerdeki isabeti anlar, şiirin büyüklüğünü teslîm ederdiniz.»

Hakîkat 'Ali bin Cehm bir sene kadar halîfenin sarayında kaldıktan sonra öyle rakîk, öyle nezîh eserler meydana getirmiş ki Bağdad şâirleri zavallıyı çekemeyerek hapsettirmişler.

Teşbîhin güzelliğine, çirkinliğine hükmedecek meleke zevk-i selîmdir.

Bazan bir nükte gözetilerek maddiyat maneviyata, maneviyat maddiyata teşbîh edilir ki eslâftan Nedîm bu gibi incelikler üzerinde çok tasarruf eder.

Câm-ı lebiyle mest idüp evvel edâların,
Mestâne sonra gönderir âğûşunu câna dek!

beyiti gibi sözleri Nedîm Divanı'nda pek mebzûl görürüz.

Mehmed Âkif

EDEBİYAT *

Edebiyatı nasıl telâkkî ettiğimizi, nasıl bir meslek tutmak istediğimizi şimdiye kadar çıkan yazılarımız elbette göstermiştir. Şiir için, edebiyat için «süs», «çerez» diyenler var. Karnı tok, sırtı pek milletlere göre bu söz belki doğrudur. Lâkin bizim gibi aç, çıplak milletlere süsten, çerezden evvel giyecek, yiyecek lâzım. Onun için ne kadar süslü, ne kadar tatlı olursa olsun, libas hizmetini, gıdâ vazifesini görmeyen edebiyat bize hiç söylemez.

Hele «San'at san'at içindir. San'atta gayet yine san'attır. Edebiyatta edebiyattan başka bir gaye aramak san'atı takyîd etmektir.» gibi yüksek nazariyeler bizim idrakimizin pek fevkindedir. Zaten bu türlü nazariyeler ahlâksızlığa felsefe şekli veren; edebiyat namına milletin namusuna, hayatına, mevcûdiyetine yürüyen bir takım hazelenin eser diye ortaya koydukları bâhnâmelere revac verilmek için ileri sürülüyor.

Bir de biz edebiyatın vatanı olduğuna iman edenlerdeniz. O sebepten hiçbir milletin edebiyatını memleketimize mâl etmek istemeyiz.

---

* 24 Şubat 1327, 19 R.evvel 1330, Sebilü'rreşad, C.: 8-1, Aded: 183, s. 9-10.

Şarklılar herşeyde olduğu gibi edebiyatta pek geri; garplılar herşeyde olduğu gibi edebiyatta pek ileri. Biz onların edebiyatından yalnız san'at cihetiyle istifade etmek isteyeceğiz. Yoksa ecnebi emtiasını yerli metaı yerine satmayacağız. Simsarlığın bu türlüsü dolandırıcılık olduktan başka kendi hissiyatımızın, kendi efkârımızın elhasıl kendi hayatımızın kıyamete kadar işlenmeyerek ham eşya sırasında kalmasına sebep olur ki hem ayıp hem günahtır. Petrolün nasıl çıkarıldığını, nasıl tasfiye edildiğini öğrenen Osmanlı Erzurum'daki, Irak'taki madenlerimizi işletmeye çalışmalıdır. Yoksa Amerika'dan, Rusya'dan Romanya'dan teneke teneke gaz taşıyacak sonra da yerli mahsûlü diye bizi kandıracak olursa biz onun madenciliğinden birşey anlamayız!

Darılmasınlar, gücenmesinler ama san'atkârız diye meydana atılan bir çokları biz âdî birer simsar bulduk! Âdî kaydını da ilâve ediyoruz; çünkü enlerini belli etmeyecek kadar maharet gösteremiyorlar.

Sebilü'rreşad'da görülecek eserler kaba olacak, saba olacak lâkin yerli malı olacak, hiçbir tarafında başka memleket mahsûlü olduğunu gösterir damgası bulunmayacak. Bir de az çok bir ifade te'min edecek. Şayed ahlâkî, ictimâî hiçbir fâide te'min etmezse zararı bari olmayacaktır ki bir nazara göre bu da fâide demektir.

Yazılarımız en namuslu aileler arasında okunabilmek üzere yazılıyor. Zaten bizim ictihadımıza göre edepsizlik başladığı noktada edebiyat biter.

Elverişli bulduğumuz her mevzûu yazacağız. Hele ictimâî derdlerimizi dökmekten, yaralarımızı açıp göstermekten hiç çekinmeyeceğiz. Bundan maksadımız bir takım zavallıların zannettiği gibi milleti ele, düşmana maskara etmek değildir. Meramımız kendimizi değil mas-

karalıklarımızı maskara etmektir. Ta ki ülfet neticesi olarak, her gün yapmaktan hiç sıkılmadığımız hiç azab duymadığımız bir sürü fenalıkları yavaş yavaş bırakalım da elbirliği ile insanlığa doğru bir adım atalım.

Görülüyor ki biz edebiyattan pek çok şeyler bekliyoruz. Evet, memleketin aklı başında olan evlâdı bize yan bakmaz da yardım edecek olursa neden Osmanlıların millî, hakikî, insanî bir edebiyatı vücuda gelmesin?

Yazılarımızın gerek mevzûunda, gerek üslûbunda herşeyden evvel bütün Osmanlıları düşüneceğiz; yani mümkün olduğu kadar halka söyleyecek eserler meydana getireceğiz. Yoksa havas için yazı yazmaya yeltenecek derecede sersem değiliz! Zaten altıyüz bu kadar seneden beri yalnız havassı düşüne düşüne avam olmuş gitmişiz!

Sade yazmak bizim için asıldır. Ne zaman bu asıldan ayrı düşmüşsek, mutlaka muztar kalmışızdır. Yalnız sadelikte «cennet» i beğenmeyip «uçmak», «cehennem» i bırakıp «tamu» diyecek kadar ileri gidecek değiliz.

Hele dilimizin şivesini —ister Napolyon çizmesi çekmiş, ister İngiliz çorabı giymiş olsun— hiçbir ecnebî ayağında çiğnetmeyeceğiz. Bu hususta ne kadar taassub, ne kadar muhafazakârlık kabilse göstereceğiz. Evet, eskiler gibi Arapça, Acemce düşünülüp yahut yeniler gibi Fransızca, Almanca tertip eyleyip Türkçeye ondan sonra naklolunan yazılara karşı gücümüz yettiği kadar hücûm edeceğiz. Zira şu hakikate iyice inanmışız ki : dil-

siz millet gibi şivesiz dil de yaşamaz; her memleket nasıl kendi tabiî hudûdu dahilinde ilerlerse, her dil de kendi fıtrî şivesi dâiresinde terakkî eder.

Lisanın şivesine uymayan eserler mahdûd bir kısım halk arasında bir müddet yaşar; lâkin sonra da ölür gider.

Altında Mehmed Âkif imzası bulunmayan bu makale Eşref Edîb'in «Mehmed Âkif...» isimli kitabının 30'ncu sayfasında Mehmed Âkif'e atfedilmektedir.

İNTİKAD *

İntikad muâheze demek değildir. Bir eser-i edebîyi dikkatle okuyarak iyi yerlerini, fena yerlerini ayırmak demektir. Bunu tenkîd sûretinde kullanmak yanlıştır. Çünkü Arapçada öyle bir kelime yoktur.

İntikad nakd maddesinden geliyor. Nakkad yani sarraf meskûkatın kalplarını, siliklerini, eksiklerini hulâsa bir sûretle tedavül hassasından mahrûm olanlarını iyice seçerek «Şunlar geçmez; ötekiler geçer.» dediği gibi kendisinde intikad selâhiyetini gören edîb de eline aldığı eserin her parçasını, hatta her kelimesini ayrı ayrı tartıp, şunların revacı vardır, şunların yoktur, hükmünü verir.

Doğru bir intikad için herşeyden evvel sağlam bir kafa ile sağlam bir yürek lâzımdır. Bunların ikisini birden kendisinde cem' edebilmiş olan müntekidin vereceği hükümler bir dereceye kadar hakîkate yaklaşabilir. Çünki taraftarlık etmez; hissiyatına kapılmaz.

Şimdi, sağlam kafanın nasıl olacağını biraz söylemeliyiz. Bir eseri hakkıyle anlamak, hele bir şiirin zevkine varmak yalnız terbiye-i ilmiye sâyesinde büyümüş

* 1 Mart 1328, 25 R.evvel 1330, Sebilü'rreşad, C.: 8-1, Aded: 184, s. 21-22.

her beyinin kârı değildir. Şiir ile ayrıca meşgûl olmuş, yani birçok manzûm parçalar okumuş olmak lâzımdır.

Fünûn-ı hâzıra arasında edebiyat gibi hiçbiri yoktur ki dâire-i feyzi bu kadar geniş olsun; umûmu bu derecelerde müstefîd etsin de sonra hakkıyle takdîri, temyîzi pek mahdûd şahıslara münhasır kalsın.

Bizde şimdiye kadar sözüne itimad olunur bir müntekid çıkmamıştır, diyecek olursak intikadın ne ehemmiyetli, ne azametli bir iş olduğu anlaşılır.

Edebiyatta intikadın zorluğu en ziyâde şundan ileri geliyor ki âsâr-ı edebiyenin muhtelif nokta-i nazarlara göre meziyetlerini yahut noksanlarını ta'yîn için her ne kadar bir çok nazariye, bir sürü kaide ileri sürülmüş ise de her zaman o kaidelerle, o nazariyelerle bir eserin iyiliğine yahut fenalığına hükmolunamaz. Hüküm nihayet zevk-i selîmden ibaret kalır. Pek âlâ! Kendisini zevk-i selîm sahibi görmeyen kaç kişi tasavvur edebilirsiniz?

Sâir fenler böyle değildir. Evet, meselâ riyâziyâta yahut tabiîyata aid bir eserin doğru olup olmadığı o fenlere aid esaslarla kat'î sûrette isbat edilebilir. Edebî eserlerde ise hasmınızı susturacak deliller, kat'î deliller getiremezsiniz. Sizin sehl-i mümteni' bulduğunuz bir şiire başkası çıkar, âdî söz der; ötekinin gayet tabiî gördüğü bir tasvîri karşısındaki bayağılıkla itham eder. Meselâ işitilmemiş bir hayal, bir fikir halkın bir kısmı tarafından hayretlerle takdirlerle karşılanırken diğer kısmı nazarında garabetle mahkûm olur. Hele, insan insafı bırakır, müşkül-pesendliği ele alırsa hiçbir sözü beğenmemek onun için işten bile değildir.

Bizde evvelce intikadın kendi şöyle dursun, ismi bile yoktu. Nef'î'nin Veysî hakkındaki kıt'aları Sürûrî ile Vehbî arasında geçen ağız dalaşları gibidir; Şeyh Galib tarafından Nâbî'nin Hayrâbâd'ına aid olarak yürütülen mülâhazalar da intikaddan ziyade hücûmdur. Kânî iyi bir müntekid olacakmış, yapmamış. İlk intikadî te'lîf olarak Kemal'in (Tahrîb)i ile (Ta'kîb)'ini kabûl etmek zarûrîdir. Yalnız şurasını söylemeliyiz ki Ziya Paşa merhûmun Harâbât'ını intikad maksadıyle yazılan bu iki eser pek çok sağlam mülâhazatı hâvi olmakla beraber asla bîtarafâne yazılmış değildir. Kemal Bey infiâline mağlûb olarak birçok haksızlıklar da yapmıştır. Bununla beraber nazım ile şiirin henüz ayrılamayıp bir zannedildiği; hangi söze şiir denebilecek, çokları tarafından kestirilemediği bir zamanda yazılan o iki eseri muâhezede ileri gitmek doğru olamaz. Bizde Kemal Bey kadar ma'lûmat-ı edebiyesi geniş bir edîb yoktur. Arab, Acem, Türk edebiyatını hakkıyle bildiği gibi Garp edebiyatına da lüzûmu kadar vakıf idi. Lâkin ne merhûmun bu derecelerdeki ihata-i edebiyesi, ne de —üç beş garazkâr ile beş on kopuk istisna edildiği takdirde— herkesin müsellemi olan deha-yı fıtrîsi onun iyi bir müntekid olmasına elvermezdi. Zira son derecede hissiyatçı, son derecede infiâlâtına mahkûm idi.

Vâkıa Nâci merhûm da müntekidlik ederdi. Lâkin Nâci'nin mütâlaat-ı intikadiyesi sırf lisana, nazma aiddi denilebilir. Merhûmun mesleğine göre vezni düzgün, elfazı ahengli, hey'et-i umûmiyesi lisanın şivesine uygun bir nazım en birinci şiir idi. Şunu da söyleyelim ki Nâci'nin intikadlarından lisan istifade etmiştir, hala etmektedir. Merhûma söğenler, lâkin düzgün bir ağızla söğenler dillerini Nâci sayesinde o kadar kıvrak bir hale getirebilmişlerdir!

Üstad Ekrem'in intikad yollu eserlerinden şiirimiz cidden büyük büyük istifadelere mazhar olmuştur. Yazık ki o yazıların devamını göremedik. Evet, Nâci lafza, nazma; Üstad ise ma'nâya, şiire çok hizmetler etmiştir.

Bir zamanlar Servet-i Fünûn risalesinde de intikadlar görülürdü. Lâkin medh-i mütekabil esası üzerine yürütülen o mütâlaalar tabiî tarafgîrlikten âzâde değildi.

Bir şâir her eserinde şâir olamaz; yani insanın her yazdığı eser şiir derecesine çıkamaz. En büyük şâirlerin öyle yâveleri olur ki en küçük şâirden sudûr edemez. Bunun gibi herze söylemekle iştihar edenlerin arasıra öyle sözleri görülür ki şahıslarına verilemez. Onun için hakkında hüküm vereceğiniz eseri sahibine aid olmak üzere taşıdığınız fikirden tecerrüd etmeden okursanız daima yanılırsınız.

Şarkın iki büyük, iki hakîm şâiri olan Sa'dî ile Mütenebbî'den evvelkisi : «Ayıp arayan göz hüner görmez.» diyor; ikincisi de : «Rıza gözü bütün kusurlara karşı kör olur; nasıl ki gazap gözü olanca fenalıkları bulur bulur çıkarır.» hükmünü veriyor. Bunlar pek doğru sözlerdir. İnsan bir eseri herçi bâd-âbâd beğenmek niyetiyle okursa daima iyi taraflarını görür; bil'akis beğenmemek için mütâlaa ederse nazarına hiç güzel yerleri isabet etmez, yalnız nakîsaları rastgelir. Onun için müntekide herşeyden evvel hissiyat-ı husûsiyeye kapılmayacak sağlam yürek lâzım.

Her eser kendi vâdisinde tedkîk edilir; hepsi de mevzûuna, sonra o mevzûdan çıkarılmak istenen neticeye göre intikad olunur. Muhtelif eserler hakkında aynı nokta-i nazar muhafaza olunamaz. Ayrı ayrı mevzûların belâğati ayrı ayrı olmak pek tabiî olduğu gibi çok def'alar

fasahatleri bile başka başkadır. Bunlar kavâid-i edebiyeyi şaşırtacak, hükümden sakıt bir hale getirecek noktalardır. Daha doğrusu edebiyattaki düsturların pek çoğu hukûk-ı düvel kaideleri gibidir: Yalnız, zavallı yazıcılar hakkında tatbik olunur. Yoksa kalemine güvenen o kaideyi yırtıp öte tarafına geçer de kimse sesini bile çıkaramaz! Bahis uzun gidecek. Birazını da gelecek haftaya bırakalım.

Mehmed Âkif

MEDENİYET-İ İSLAMİYE TARİHİ'NİN HATALARI *

(El-Hilâl) sahibi Curci Zeydan Efendinin (Tarihu't-temeddüni'l-İslâmî) si (Medeniyet-i İslamiye Tarihi) ismiyle Türkçeye nakl olundu. Aslını okumayanlar tercümesini okumuşlar yahud işitmişlerdir.

Mısır'da, Rusya'da bir hayli intikada ma'rûz olan bu eser, memleketimizde pek büyük bir mevki' tuttu. İşittiğime göre tarih yazanlarımız Curci Zeydan Efendinin kitabını en zengin, en bîtaraf me'haz bilirlermiş de sahifelerini aynıyle nakl ediyorlarmış.

Müellif vaktiyle eserini mekteplere kabûl ettirmek için Mısır Maarif Nezareti'ne müracaat eylemiş lâkin müsâade alamamış idi. Çünki mündericatını tedkîk eden erbab-ı ihtisas Nezaret'e verdikleri takrîrde kitabın birçok yanlışı olduğunu ileri sürerek okunmaz, okutulamaz demişlerdi.

El-Müeyyed gazetesinde de aynı kitaba dair birçok intikadlar görüldü ki kitabın sahibi bunların bir kısmına mukabele, bir kısmını kabûl etti.

---

* 22 Mart 1328, 16 R.âhir 1330, Sebilü'rreşad, C.: 8-1, Aded: 187, s. 92.

El-Menar sahibi Muhammed Reşid Rıza'ya göre eserdeki hatalar bile bile değilmiş; müellifin bir takım mesâilini anlayamamasından imiş; vakayi-i cüz'iyeyi kavâid-i külliye sûretinde kabûlüne gelince bu da Curci Zeydan'ın bütün müellefatında tuttuğu bir usûl imiş; yalnız, sonraları yazdığı yazılardan, söylediği sözlerden kendisinin Şuûbiyeden (sâir milletleri Araplara tercih edenler) olduğu hissolunuyormuş; zaten eserin Türkçeye tercüme edilmesi de bundan ileri geliyormuş.

Zannetmeyiz ki El-Menar sahib-i muhteremi şu son sözle Türklere hücûm etmek istemiş olsunlar. Zira pek iyi bilmeleri lâzım gelir ki Tarihu't-temeddüni'l-İslâmî mütercimi Türk değildir, müellifi gibi Hristiyan Araplardandır.

Şimdiye kadar bizde bu kitaba dair kimse tarafından bir söz söylenmemesi cidden şâyân-ı teessüftür. Hele Tarih-i İslâm yazmaya kalkışanlar, dedikleri gibi, me'haz olmak üzere yalnız bu eserin tercümesini intihab etmişlerse pek garib olur.

Bizim tarihçiliğimiz yok ama, öyle zannediyoruz ki bu iş masal yazmak nev'inden bir şey olmayacak. Onun için az zaman zarfında cildlerle tarih meydana getiren müverrihlerimize hayran olmamak elimizden gelmiyor.

Haydi diyelim ki garptaki milletlerin tarihi son zamanlarda mümkün olduğu kadar bîtaraf adamlar tarafından yazılmıştır. Onun için o eserleri tercüme edivermekle bir iş görmüş olalım. Lâkin tarihin şarka, husûsiyle İslâma aid kısmı için de aynı vasıtaya müracaat etmek pek saf-derûnluk olmaz mı?

Tarih-i İslâm doğrudan doğruya Müslüman müverrihlerinin eserlerinden alınmalıdır; ancak bunların hiç

olmazsa en mevsûk tanınmış olanları iyice tedkik edildikten, uzun uzadıya muhakeme olunduktan sonra nakl olunmalıdır.

Tarih yazmak için tabiî birçok şerâiti câmi olmak icab edecek. Lâkin Tarih-i İslâm için herşeyden evvel lisan-ı Arabı edebiyatıyle beraber bilmek elzemdir. Zira müracaat edilecek me'hazlar arasında herkese söylemeyenleri pek çoktur.

Bu hafta gelen (El-Menar) da Curci Zeydan'ın tarihine dair bir makale gördük. Muharriri Hind ulemâsından Şeyh Şiblî en-Nu'manîdir. İnşallah gelecek nüshamızdan başlayarak tercüme edeceğiz. Eserin ne kadar süreceğini bilemiyoruz. Çünki El-Menar'da da mâba'dli olarak devam ediyor.

Mehmed Âkif

PLÂN *

— 1 —

Osmanlı üdebâsını garplılardan bu kadar geride bırakan esbâbın en birincisi, şüphe yoktur ki plân mes'elesidir.

Evet, evvelce enine boyuna düşünüp tasarlanmış; bidâyeti, gâyeti kestirilmiş, muntazam, muayyen bir tertib dahilinde çalışmakla ale'l-amyâ nâzımlık yahut nâsirlik etmek arasındaki farkı teslim için uzun uzadıya murakabeye varmak istemez!

Eski şâirlerimiz böyle muntazam plân dahilinde hareket etmeyi hatıra getirmiş olmadıklarından başka; bizim tarz-ı kadîm şiirimiz de doğrusu pek öyle plân dinler takımdan değildi.

Yeni şâirlerimiz plâna lüzûmu kadar değilse de, az çok ehemmiyet veriyorlar. Ma'mafih nâsirlerimiz oldukça muntazam, oldukça ma'kûl bir tertib dahilinde yazı yazmağa başladılar.

Garplılar eskiden beri «resimsiz, plânsız hiçbir eser-i san'at meydana gelemez.» iddia-yı muhakkındadırlar.

* 12 Temmuz 1328, 11 Şaban 1330, Sebilü'rreşad, C.: 8-1, Aded: 203, s. 397.

Hatta Almanların en büyük edîbi olan meşhur Goethe «Ne çıkarsa plândan çıkar.» düstûrunu dâima tekrar ederdi.

Ne hacet! Dest-i kudretten çıkan âsârı bile nazar-ı im'an ile tedkik edecek olursak bir tertib-i ezelînin bütün hutût-ı müdhişesini kemal-i hayretle görürüz.

İmam-ı Gazalî levh-i mahfûz için kâinatın plânıdır deyip çıkıyor.

Evet, güzel bir plân metin bir eser-i edebînin temeli mesabesindedir. Vakıa şu sözler birden bire pek kaide-perestâne telakkî olunabilirse de iyi düşünülünce bundan daha sağlam bir düstûr bulunamayacağı anlaşılır.

Meydana getirilecek eser ne olursa olsun, insan öyle bir plân dahilinde harekete mecbûr olmalıdır ki o plân ne kadar mümkün ise o kadar işlenmiş olsun; onun haricine çıkmak kabil olmasın. Şimdi böyle müfredatlı bir plân tasarlandıktan sonra bir kere işe başlanıldı mı, artık önce kabûl edilen nisbetler gözetilmelidir. Çünki o nisbetler birçok düşünülerek kabul edilmiş idi; çünki plândan maksad taşkınlıklara meydan vermemek idi. İnsan ne kadar çok yazar, ne kadar çok tetebbu' ederse, şu hakikate o nisbette kuvvetli bir kanaat hasıl eder; iyi bir plân bir eserin metanetine, kıymetine üslûb kadar hâdimdir.

Evet, iyi bir plân metin bir üslûb ile birleşince artık o eser cihan-ı edebde bekaya namzettir. Büyük edîblerin muhalled eserleri hep bu tarzda yazılmış olanlardır.

Pek meşhur bir tiyatro müellifi, eserinin plânını çizdikten sonra «Tiyatromu bitirdim.» demiş. Bu sözde biraz ifrat olsa bile plânın ehemmiyetini pek vâzıh bir sû-

rette gösterir. Semahat-ı karîhaya mağrur olarak işe başlayıvermek, ben plâna tâbi' olacağıma, plân bana tâbi' olsun demek doğru bir hareket değildir. En büyük kabiliyetler nizama ittiba ederler.

Eczası arasında nisbet gözetilmemiş, kaide-i i'tidale riayet olunmayarak gâh ifrâta, gâh tefrîte gidilmiş, elhasıl gelişi güzel yazılmış ne kadar âsâr-ı edebiye görüyoruz ki eğer biraz plân, biraz intizam dahilinde hareket edilmiş olsaymış bugün bütün o eserler kûşe-i nisyana atılmayacak, muhafaza-i mevcûdiyet edecek imiş. Öyle ya, büyük kabiliyette yaratılmış olduğu halde eserlerini sırf karîhasının sevkine tâbi olarak rastgele yazan edîbler unutulup gidiyor da nisbetle o kadar yüksek fıtratta olmayan diğer birtakım muharrirler ibka-yı nâm ediyorlar. Çünki bu sonrakiler hemen kalemi ele almıyor; muvzûunu iyi seçiyor; sonra, iyi düşünüyor; plânı ile adam akıllı uğraşıyor; icabeden yerini tavzîh, lâzım gelen tarafını tenkîh ediyor.

Evvelce plânını güzelce tertîb etmeyen bir edîb için eserinde sukut muhakkaktır. Kim plânını iyi çizmiş; ne söyleyeceğini, ne yapacağını kestirmiş ise muvaffakiyet onundur.

Bazı gençler böyle bir mecbûriyete kolay kail olmuyorlar. Evet, karîhanın sevkine, hayalin servetine mütevekkilen işe başlayıvermek çok zamanlar tabiata daha mülâyim gelir. Hiçbir inkişâf yapılmaksızın, hiçbir rehber almaksızın maksada varılır zannolunur. Yazmak, bir an evvel yazıp bitirmek hırsı bu gibi ihtiyatlara meydan bırakmaz. Öyle ya! Tabiat-ı şâirane galeyana gelmiş; nükteler, mazmunlar saha-i hayalde dolaşıp duruyor. Artık neye beklemeli?

Hayır, hiç de öyle değil! O sânihalar, o ma'nâlar, o fikirler biraz sıkışmakla, biraz tazyîk görmekle hiç bir şey gaib etmez. Görmez misiniz ihtimara terk edilen mâyi daha kuvvetli olur; şişenin ağzını vaktinden evvel açarsanız dışarıya fışkıran köpükten başka birşey değildir.

Mehmed Âkif

PLÂN *

— 2 —

Müfredatıyle düşünülmüş, iyi çizilmiş bir plân olmazsa eserinizin başa çıkacağı pek şüphelidir, çıksa da karmakarışık bir şey olur. Çünki sevk-i tesadüfe kalmış olacağı için eserin değersiz, ehemmiyetsiz bir kısmı lüzûmundan fazla itinalı olur da, bil'akis çok uğraşılmak icab eden en mühim ciheti lâkaydâne geçiliverir.

Büyük bir adamın şu sözleri hiç bir zaman nazar-ı dikkaten dûr tutulmamalıdır :

Sırf evvelce plânını çizmemek, mevzûu lüzûmu kadar düşünmemek seyyiesidir ki büyük kabiliyetler bile müşkilât içinde kalarak işin içinden nasıl çıkacaklarını ta'yîn edemezler. Vakıa ortada birçok maânî, birçok efkâr görülür lâkin onları ne birbirleriyle mukayese ettikleri, ne de aralarında bir tertîb gözettikleri olmadığından hangisi hangisine tercih etmek lâzım gelecek, birden bire kestiremezler. Tereddüd-i mahz içinde saplanıp kalırlar. Lâkin ne zaman bir plân çizer, ne zaman mevzûa doğrudan doğruya irtibatlı olan bütün efkârı

* 19 Temmuz 1328, 18 Şaban 1330, Sebilü'rreşad, C. : 8-1, Aded : 204, s. 416-417.

toplar, sonra da onları bir tertîbe, bir nizâma koyarlar ise o vakit hangisini en önce kâğıt üzerine nakl edecekler, işe nereden başlayacaklar, derhal kestirirler; eserlerinin en canlı yeri neresi olacağını hissederek o ruhlu noktayı ihsasa uğraşırlar. Artık bunlar için yazmak, işkence değil, âdeta eğlence olur.

Demek iyi yazmak için evvelâ mevzûu tamamiyle temsil etmiş olmak, saniyen maânînin, efkârın sırasın iyice görerek onlara muntazam, mantıkî bir silsile-i cereyan verebilmek için o mevzûu etrafıyle düşünmek lâzımdır.

Bir kere de kalem ele alındı mı, artık o çizilmiş olan dâire dahilinde cevelânına ruhsat verilmeli; yalnız harice çıkmasına yahut bazı yerlerde pek çok, bazı yerlerde pek az, elhasıl nisbetsiz bir tarzda dolaşmasına müsâade olunmamalıdır. Yani devr edeceği sahanın ta'yîn eyleyeceği hareketten başka bir hareket verilmemelidir.

Mademki bugün plân bu kadar mühimdir, gayet mutaassıb davranarak bidayette iyice kesip biçmelidir. Mevzû' henüz mevadd-ı ibtidâiye halinde, henüz ecza-i müteferrika şeklinde iken kabil-i islâhtır. Yoksa, bir kere kisve-i nazma yahut nesre girdi mi artık fedâ edilemez. Çünkü o kadar uğraştıktan sonra bu fedakârlık insana pek zor gelir.

Bir de herkesin bazı maânîye hatta bazı elfaza karşı husûsî bir temayülü vardır; onları lüzûmlu lüzûmsuz kullanmak, sarf etmek ister. Onun için plân çizilirken o fikirler, o kelimeler şâyed mevzûa uzaktan temas ediyor, daha doğrusu bir güzellik vermiyorsa hemen atılıvermelidir.

Meşhur Pascal'ın dediği gibi «Bir şeyin yalnız güzel olması kâfî değildir, mevzûa bîgâne olmaması da şarttır. Mevzû' öyle ister ki : ne bir şey eksik olsun, ne bir şey fazla.»

Plân hakkında söylediğimiz şu sözleri bir Fransız edîbinden naklettik. Çünki garplıların bu mes'eleye ne kadar itina ettiklerini göstermek istiyorduk.

Evet, bizim divanlarımızda, mecmualarımızda yer yer öyle kıymetli beyitler, öyle cem'iyetli mısralar bulunur ki bir garp şâirinin karîhasından nadiren sünûh eder. Lâkin maatteessüf onların tertibine hiç riayet edilmemiş hatta böyle bir tertîb akla bile getirilmemiş olduğu için hey'et-i mecmûaları pâyidar bir güzellik gösteremiyor. Meselâ Fuzûlî elbette pek büyük bir şâirdir; Leylânâme'sinde elbette pek yüksek şiirler vardır. Lâkin hazret efsanesini nazma kalkışmazdan evvel eserine nasıl başlayacağını, nelerden bahsedeceğini, nasıl bir netice vereceğini düşünmemiş; yani hiç bir plân, hiç bir taslak yapmadan sia-i karîhasına, servet-i hayaline, semahat-i hüsne güvenerek işe başlayıvermiş, onun için bu kadar emeği heder olmuş gitmiş!

Leylânâme-i Fuzûlî için, hâşâ, kıymet-i edebiyeden mahrûmdur, demek istemiyoruz; demek istiyoruz ki Fuzûlî daha az şâir, lâkin daha çok san'atkâr olsaydı, o eseri vücûda getiren ecza-yı edebiyeden daha az kıymetli mevadd ile daha güzel bir bedîa telîf edebilirdi.

Fuzûlî için söylenen bu sözler Nâbîler, Yahyalar, Şeyh Galibler hakkında da variddir. Bizim garp edebiyatından ettiğimiz, daha doğrusu edeceğimiz istifade onların bütün hissiyatına, hatta bütün âdâtına tercüman

olarak bu millet-i merhûmeye anlayamayacağı, anladığı sûrette de zevk alamayacağı birtakım u'cûbeler okutmak yahut halkın zevk-i behîmîsini okşayacak, zaten sallanıp duran ahlâk-ı umûmiyeyi temelinden yıkacak nümûneler göstermek değildir. Gözümüzü açmalı, aklımızı başımıza almalıyız da edebiyatı insaniyete hâdim bir fenn-i müstakil telakkî ederek te'âlîsine onlar gibi çalışmalıyız; şerâitini câmi' bir eser-i edebî nasıl oluyor, ne gibi hazırlıklar istiyor, buralarını onlardan öğrenerek muntazam, muayyen plânlar, metîn, muhkem usuller ta'kîb etmeliyiz.

Mehmed Âkif

ÎCAD, MEVZÛ *

Îcad fikrin bir mücahedesidir ki gerek mevzû, gerek mevzûa âid tevsîât hep o sâyede bulunabilir.

Bir mevzûa zafer-yâb olabilmek yani o mevzûda mündemic meânîyi, nikâtı keşfedebilmek için en birinci şart iyice, etraflıca düşünerek mevzûu hamlıktan kurtarmak, olgun bir hâle getirmektir. Meşâhîrden birinin dediği gibi «Mahzâ mevzû üzerinde lüzûmu kadar i'mâl-i fikir etmediği için bir mü'ellif eserini yazarken müşkilât içinde kalır.»

Edîb için herşeyden evvel mevzûunu, kelimenin bütün ma'nâsıyle hissetmiş olmak lâzımdır. Evet, işin güçlüğü yazmakta değil, yazmaya başlamazdan evvel hissetmektedir. «Ancak iyi hissolunan zeminler iyi tasvîr edilebilir.» sözü pek kıymetli bir düstûr-ı edebîdir.

Vaktıyle bir felâket geçirmiş, bir acı görmüş olursunuz; mâzî-i hayatınızın elîm bir safhası gözünüzün önünden geçer. İşte sizin için bu gibi mevzûları hissetmek kadar kolay bir şey olamaz. Binaenaleyh bunları

* 23 Ağustos 1328, 23 Ramazan 1330, Sebilü'rreşad, C.: 9-2, Aded: 209, s. 6-8.

tasvîr etmek isterseniz fevkalâde bir sûrette muvaffak olursunuz. Lâkin hüner böyle yâd-âşina bir mevzûu değil, insan yabancı bir mevzûu intihab ederek onu kendisine doğru çekip getirmek, temsîl etmek ısındırmaktır; bir halde ki o mevzû bütün safahatıyle görülebilsin, hissolunabilsin.

Eğer yazmaya başladıktan sonra ma'nâlar, fikirler birbirini velyetmek sûretiyle kayd-ı tertîbe girmiyorsa, demek, mevzûnuz henüz size râm olmamış, daha kemâle gelmemiş. O halde aynı mevzû üzerinde tekrar i'mâl-i fikir etmek, uzun uzadıya düşünmek iktiza eder; o zamana kadarki karîhanızda bir cûş u hurûş başlasın da kendinizde bir an evvel yazıp kurtulmak için âdeta bir ihtiyaç hissedesiniz. Evet, hakîkî talâkat, hakîkî ilham-ı san'at ancak o vakit gelebilir.

Mevzûu meşîme-i karîhada uzun müddet taşımak, cenîn-i sâkıt gibi vaktinden evvel meydana çıkarmağa özenmemek, iyi yazmanın en birinci şartıdır. Ma'mafih işe başlamazdan evvel bu kadar şerâ'ite inkıyad herkes için kat'î değildir. Öyle edîbler vardır ki saatlerce hatta günlerce düşünmeden bir şey yazamazlar; sonra öyleleri de vardır ki hurûşa gelmek için mutlaka kaleme sarılırlar. Meselâ meşhûr Rousseau birinci, Chateabriant ikinci zümreye dahildir.

Bir sa'y-ı edebînin kıymeti mevzûu intihab ettikten sonra bir nevzâd-ı kâmil sûretinde vücûda getirebilmek için karîhada iyice beslemekle kaimdir.

Îcad mevzûu hissetmekten, o mevzûun hissiyatınız, hayaliniz üzerinde husûle getirdiği teessüratı tamamiyle teblîğ eylemekten ibârettir.

Mevzû dediğimiz mahiyet bir fikirden ibaret basit bir şeydir; eğer hayal ile his yetişip o fikrin ihtiva edebileceği menâzırı, alabileceği eşkâli tasvîr ederek besâtetten kurtarmaz, bir kaç kat büyültmezse, söylenecek söz zaten söylenmiş demektir.

Bilfarz yirmidört saatten beri kuyuya düşmüş bir adamın halini, ihtisasatını tasvîr etmek lâzım geliyor. Ne yapacaksınız : Evet, kendinizi o adamın yerinde farz edeceksiniz. Lâkin hiç başınıza böyle bir şey gelmemiş.. Şimdi öyle bir adamın ihtisasatını nasıl keşfetmeli? Öyle ya! Meleke-i îcad bu gibi yerlerde kendini gösterecek. San'at dediğimiz de bundan başka bir şey değil. Ta'bîr-i ma'rûfu vechile başkasının bedenine temessül lâzım.

Şimdi kuyuya düşen adamın halini tasvîrden evvel tasavvur için uzun uzadıya düşününüz; o vaziyeti iâne-i hayal ile gözünüzün önüne getirip o hayalin etrafında dolaşınız. Zihninize tevârüd edecek me'ânîyi zabt ediniz. Meselâ : soğuk, su, karanlık tedrîcî fakat müterakkî bir sûrette dibe gitme, saatin uzunluğu, bağırdıkça sesin çınlaması, aks-i nida, muhîtin sükûn-ı mehîbi, kuyunun aşağıdan yukarıya kocaman bir huni gibi görünüşü, me'yûsâne istimdâdlar, tâb ü tüvanın kesilmesi, acz-i mütezâyid, suyun yüzünde kalmak için uğraşan fakat çabaladıkça dibe doğru giden zavallının bîhûde harekâtı, yukarıda saf bir sema, zaman zaman kuş sesleri, haricde velvele-dâr, lâkayd bir hayat, sonra onların su bîçâre felâketlerin haliyle husûle getireceği tezad.. Daha buna benzer şeyler.

İşte bunların hepsi düşünülerek, sıraya konularak herifin hali tasvîr edilecek.

Mes'elenin mühim ciheti bir vak'anın bütün müfredâtını inceden inceye tasvîr etmek değil, o tasvîrde canlı, husûsî bir te'sîr hâsıl edebilmektir.

Görülüyor ki san'at-ı tahrîr musırrâne, müstemirrâne bir sa'y ile elde edilen melekeden ibârettir. Büyük dehalar, yüksek kabiliyetler bu mecbûriyetten âzâde olsalar bile emin olunuz ki onlar da pek çok çalışmışlardır.

Mevzûun intihâbıyle dest-gâh-ı tahrîre vaz'ı arasında mikdârı eşhasa göre değişen bir zaman geçer ki, ihtimâl, bir teşebbüs-i edebînin en sevilmez, en çekilmez devresi budur. Bu devrede tahammülü nâkabil bir intizar, bir üzüntü vardır. Bakarsınız hiç bir şey doğmuyor. Artık müfekkire de henüz vücûdu olmayan meânîyi çıkarmak, dimağın bu duygusuzluğuna, bu ataletine galebe çalmak lâzım gelir ki bu mücahede-i azîm için tenhâgüzîn olmak, bütün kuva-yı fikriyeyi bir noktada cem' etmek elzemdir.

Düşündünüz, düşündünüz.. Lâkin ruh-ı mevzûu temsîl edecek hayâl-ı cemîl bir türlü karşınızda tecellî etmiyor! Sakın metanetinizi, ümidinizi gaib ederek ye'se düşmeyiniz : Bugün sizden kaçan o hayal yarın âgûş-ı müfekkirenize gelir, hem de bir gün evvelki mücâhedât-ı fikriye neticesi olarak pek saf, pek açık bir sûrette mütecellî olur. Siz de o zaman hemen kaleme sarılarak not almaya başlarsınız.

Mevzûunuz i'tiyadatınızdan, muhîtinizden, tarz-ı tefekkürünüzden ne kadar uzak ise azminiz, mücahedeniz de o bu'd nisbetinde fazla olmalıdır. Mevzûunuzu kafanızda taşıyınız; hem uzun zaman taşıyınız; daima beraber gezdiriniz. Göreceksiniz ki nihayet onu kendinize râm edeceksiniz.

Karîhanın vüs'ati, semâhati bermu'tad mücahede ile, kuva-yı fikriye üzerinde tasarrufla istihsal edilebilir; yoksa rast gele bir şey olmaz. Hulâsa, his ile hayâli kendine mâl etmek, bunların üzerinde nüfûzunu yürütebilmek icabeder. Vakıa kuvve-i muhayyileden hepimiz az çok nasîbedârız; ancak o kuvvetten alabileceğimiz hisseyi büyültmek bize âiddir.

Baktınız ki muhayyileniz hararetten mahrûm.. O zaman münebbihata müracaat ediniz; yani mevzûunuzla münasebeti olan âsârı okuyunuz. Meselâ tiyatro yazmak, sahneler tertîb etmek, eşhası birbiriyle konuşturmak istiyorsunuz değil mi? Meşâhîr-i hâile-nüvîsanın âsâr-ı güzîdesini tetebbua dalınız. Yahut bir orman tasvîr edeceksiniz fakat karşınızda öyle bir manzara yok. Ne yapacaksınız? İşte böyle bir teşebbüsü başa çıkarmak için kalemi ele almazdan evvel orman tasvîri yolunda yazılmış âsâr-ı muhalledeyi gözden geçiriniz; uyuşmuş olan muhayyilenizi tetebbu sayesinde intibâha getiriniz. Bu usûl dâima muvaffakiyeti te'mîn eder.

Kim bilir kaç kere başınıza gelmiştir : hararet-i hisden, şetaret-i hayâlden mahrûm dimağınızda en basît bir ma'nâyı, en nâçiz bir fikri bulmaktan âciz kaldınız da artık bundan sonra hiç bir şey yazamayacağım diyerek bir ye's-i amîka düştünüz; âtî-i edebînizden büsbütün ümîdi kestiniz, öyle değil mi? Halbuki biraz sonra, civarınızda yükselen bir terâne, bir âheng yahut pîş-i nazarınızda açılan şâirane bir levha-i temâşa birden bire sizde bir çok hayaller, bir çok hisler, bir çok fikirler uyandırıyor; muhayyilenizin deminki uyuşukluğu faaliyete inkılâb eder.

Öyledir; bizim mevcûdiyet-i ma'nevîyemizi ta'dîl için çok zamanlar en ufak bir şey bile kâfîdir. Lâkin hissimizi tehyîc edecek, hayalimizi uyandıracak münebbihat arasında hiçbiri mütâlaa kadar müessir olamaz. Çünki mütâlaa bizim ihtiyacatımıza tamamiyle tekabül edebileceği gibi okuyacağımız âsâr içinde rehberimiz olacak, elimizden tutacak sahifeler buluruz.

Mütercimi
Mehmed Âkif

MUHAYYİLEYİ İŞLETMEK *

Muhayyileyi işletmek edebiyatta en mühim bir iştir; çünki her şey ona tâbidir. Evet, edebiyat nokta-i nazarından muhakeme olunursa, o kadar ehemmiyeti olan, his bile, edib-i iâne-i hayal ile kendisini müteheyyic etmekten başka bir şey değildir.

Hayal nedir? Eşyayı safha safha bütün müfredatıyle göz önüne getirebilmek melekesidir. Tahayyülât-ı edebiyede hafızanın pek büyük, âdeta yarı yarıya hizmeti vardır. Meselâ ağustos ayında karlı bir hava tasvîr etmek için ne yapacaksınız? Tabiî hafızanıza müracaata mecbûr kalacaksınız; vaktiyle görmüş olduğunuz o âlemi yazmak için hatıratınızdan, mahfûzâtınızdan istimdâd edeceksiniz. Zaten bizim dimağımız evvelce manzûrumuz olan eşbâhın az çok devam etmek yahut ebediyyen kalmak üzere intikaş ettiği bir fotoğraf makinesidir. Dimağ dâima serveti artan bir hazînedir ki biz sermâyemizi oradan çekeceğiz. O halde bu hazîneyi mümkün olduğu kadar zenginleştirmelidir.

Bir mevzû ne kadar suûbetle kabil-i temsil ise o mevzûu hissetmek yani kendine mâletmek için o nisbette

* 30 Ağustos 1328, 30 Ramazan 1330, Sebilü'rreşad, C.: 9-2, Aded: 210, s. 23-24.

fazla bir mücâhede ister. Binâenaleyh öyle mevzûlar intihabına çalışmalısınız ki ya vaktiyle kendi başınızdan geçmiş yahud iyice nazar-ı dikkatinizi celbetmiş olsun. Böyle yaparsanız o mevzûu gözünüzün önüne getirmek sizin için pek kolay olur; pek kolay hissedersiniz; tevsî ve ikmâli için müracaat edeceğiniz, kullanacağınız mevadd kendiliğinden gelir.

Husûsıyle bu kadar âşina bir mevzûu nazar-ı müşahede önüne getirmek sizde ona karşı bir incizab hâsıl eder ki o sizi teşcî eder.

Demek, mevzû intihabı mes'elesi hayli mühimdir. Her zemin size gelmez. Tevsî edeceğiniz madde kabiliyet-i edebiyenizle, kuva-yı edebiyenizle mütenâsib olmalı. İnsan başa çıkarabileceği işi bilmeli. Faraza, bir zemin hoşumuza gider; onu tevsî etmek, tasvîr etmek hevesine düşeriz. Fakat işe başlayınca bakarız ki: yürümüyor, ümid ettiğimiz netice çıkmıyor! Vâkıa bu mahrûmiyet mevzûu etraflıca düşünmeksizin işe başlamaktan ileri gelirse de, çok zamanlar esasen o mevzûun bizim seviye-i kabiliyetimizden çok yüksek olmasından neş'et eder. Onun için haddimizi bilmeli, aczimizi nazar-ı insafdan uzak tutmamalıyız. O halde, hakîkati, başımızdan geçmiş yahut hiç olmazsa müşâhede altına alabileceğimiz zeminlerde aramalıyız.

Hakîkat, hayat, müşâhede her eser-i edebînin şerâit-i esâsiyesindendir. Bu şerâiti ararsak her zaman bulabiliriz. Hattâ hiç yoktan bir mevzû îcad edeceğimiz zaman bile işe tabiîlik vermek için hakîkat istinadgâhımız olmalıdır. Yani hayat-ı hakîkiyeden alınmış olup mevzûmuzu tevsîa imdâd edebilecek vakayîa, ahvâle müracaat etmeliyiz. Sonra, görmüş olduğumuz muhitlerden, tedkik ettiğimiz şahıslardan istiâne etmeli, onlarla eşhâs ve mu-

hîtat-ı muhayyilemiz arasında bir tetabuk husûlüne çalışmalıyız.

Meselâ bir halet-i rûhiye, bir şahsiyet arıyorsunuz, değil mi? Yakından tanıdığımız adamları alınız; oldukları gibi gösteriniz; yahut birinden bir çizgi, diğerinden bir çizgi alarak bu cüzlerden bir kül teşkil ediniz. Garpta yetişen meşâhîr hep bu sûretle muvaffak olmuşlardır.

Hayat-ı hakikiye arasında bulunup alınmış bir halet-i rûhiye edib için öyle metin bir esastır ki mevzûunu o sâyede pek kolay başa çıkarabilir. Bir sahneyi tasvir etmek, yahut birtakım eşhası muhavere ettirmek husûsunda suûbete düştüğünüz zaman o hâlet-i rûhiye imdâda yetişerek güçlüğü bertaraf eder. Öyle ya! Madem ki meydanda şöyle bir adam var, madem ki siz de onu iyice biliyorsunuz; artık tasvirine çalıştığımız mevkide o adamın ne yapabileceğini, ne düşünebileceğini, ne söyleyebileceğini tahmin için zorluk çekmezsiniz. Bu pek mühim bir şarttır ki daima dikkat ister.

Sâhrâvî bir manzara tasvir edeceksiniz öyle mi? Bir köşeye çekilip ezber çalışacağınıza kıra çıkınız; kaleminizi hazırlayınız; meşhûdâtınızı not sûretiyle zabta başlayınız. Yok, hafızanıza güvenirseniz not almayarak yalnız muhîtinizi nâfiz bir nazarla temâşâya dalınız.

Dessas, hilekâr bir adam göstermek istiyorsunuz, değil mi? Kıtlığı mı var? Gözünüzü etrafa gezdirerek beğendiğinizi alınız!

Avam arasında muhavereler yürütmek arzu ediyorsunuz. Halkın arasına karışınız; bir taraftan çenesi düşük adamları, bilhassa kocakarıları dinleyiniz; bir taraftan da söylenen sözleri edâsıyle, telâffuzuyle beraber zabt edebilirsiniz.

Size etrâfıyle ma'lûm olan bir muhît intihâbı mes'elesi de kat'î, sağlam neticeler verir. Meselâ elinizde bir hikâye plânı var. Lâkin vak'anın güzar ettiği muhit size mechûl olduğu için o plânı tatbik husûsunda müşkilât çekiyorsunuz. O zaman vak'ayı öyle muhayyel değil, lâkin sizce ma'lûm olan hakîkî bir muhite nakilediniz; görürsünüz ki plânınız derhal muvaffakiyetle tatbîk olunmaya başlar.

Madem ki edebiyatta her şeyden evvel iyi hissetmek lâzım; şayet en iyi hissedebileceğiniz mevzû kendi şahsınız ise çekinmeyip kendi şahsınızdan da bahsediniz. İşte birçok müellefât-ı edebiye meydana getiren Rahip Prevost'nün Manon Lescaut'su en muhalled eseridir. Çünki müellif o eserde kendi sergüzeşt-i garamını yazmıştır. Meşhur Daudet'nin sırr-ı san'atı, muhitini gayet nâfiz bir nazarla şedîd bir müşâhede altında bulundurmasındadır.

Hakîkat, hayat, müşâhede; işte san'at-ı edebiyeye hâkim olan üç esas. Bütün mücahedat-ı fikriye bunlar üzerine istinad etmek icabeder.

Eğer bir eser sırf tatlı tatlı okunmak için yazılıyorsa, hakîkat cerîhadar edildiği yahut tecârible müşâhedat-ı hayatiyeye mugâyir bir şey yazıldığı gibi maksad fevt edilmiş demektir. Meselâ eşhâs-ı ma'rûfe-i tarihiyeden birinin hayatını zemin ittihaz etmek istediniz; artık o adamı sağlığında hiç bulunmadığı muhîtlerde, memleketlerde gezdirip durmamalısınız. Sonra, vak'anın güzâr ettiği zamanın, mekânın ahvâliyle şerâit-i husûsiyesini de hiç nazar-ı dikkatten dûr tutmamalısınız.

Mütercimi
Mehmed Âkif

HASBIHAL *

Evet, yâr-ı cânım Fahreddin gibi, Kemal'in o düstûr-ı hikmetini ben de ihtar edeceğim; ben de tekrar edeceğim :

Felekten intikam almak demektir ehl-i idrâke,
Edip tezyîd-i gayret müstefîd olmak nedâmetten.

Ey cemaat-i Müslimîn! Şu son İslâm yurdunu çepçevre kuşatan kanlı felâketler yok mu? İşte onlar bizim kendi yüzümüzden, evet, hiç kimsenin değil, hep bizim kendi yüzümüzden meydana geldi. Zannederim ki bu hakîkati düşünemeyecek kadar sersem; daha doğrusu ortadaki fecîaların karşımıza geçip mel'ûn mel'ûn sırıtan sebeplerini göremeyecek derecede kör değiliz. Öyle ise her birimiz yalnız yüreğinin yandığını değil, vicdanının da nedamet azabıyle kıvrandığını hissediyor demektir.

Eğer bütün Müslümanların vicdanındaki bu nedamet duygusu diğer hissiyatın hepsine galebe etmiş ise istikbâli olsun kurtarmak kabildir. Yok, hâlâ şunu bunu mahkûm edivermekle işin içinden sıyrıldık zannına kapılarak eski inadımızdan, eski şikakımızdan, eski nifakımızdan vaz geçmezsek bugünü daha yarından arayacağımıza hiç şüphe etmemeliyiz.

* 22 T. sâni 1328, 26 Z. hicce 1330, Sebilü'rreşad, C.: 9-2, Aded: 221, s. 232-233.

Tutulan yolun bugünkü uçuruma çıkacağını bundan senelerce evvel bize söyleyenler, hem pek kat'î söyleyenler oldu. Lâkin biz onlara inanmadık; nasihatlerine kulak vermedik. Hattâ bîçarelerin herbirini birer sûretle itham ettik! Ne ise, mâzîyi bir tarafa bırakalım. Çünki olan oldu. «Kırk nasihatten bir musîbet yeğdir.» derler. Biz bir değil, binlerce musîbet gördük; hâlâ da görüyoruz. Bâri bundan sonra olsun gözlerimizi açalım; bundan böyle olsun aklımızı başımıza alalım.

Ey cemaat-ı Müslimîn! Dökülen kanlar, yakılan canlar, söndürülen hânümânlar, kül olan sâmânlar, pâymâl edilen ırzlar, ayaklar altında kalan nâmuslar, düşman ayağıyle çiğnenen yurtlar, sefâletlerin en müdhişi içinde ölümünü bekleyen dullar, yetimler, kadınlar o kadar çok, o kadar çok ki hepsini şöyle dursun, binde birini düşünebilecek beyin için çıldırmamak kabil değil!

Artık Allah için olsun birbirimizle uğraşmaktan vaz geçelim. Artık bu fıkralara, bu mel'ûn tefrikalara nihayet verelim. Biliyorsunuz ki şarkta, garpta, şimalde, cenupta ne kadar Müslüman varsa hepsi mahkûm; hem de mahkûmiyetlerin en zelîli, en sefîli ile mahkûm! İşte o zavallıların şimdilik dinlerini olsun muhafaza edebilmeleri de şu hükûmet sâyesindedir. Maazallah bu hükûmet, bu son Müslüman hükûmeti de yıkılacak olursa Rusya'daki, Çin'deki, Hind'deki, Cava'daki elhasıl dünyanın her yerindeki yüzlerce milyon Müslüman artık dinine sahip olamayacak. O zaman biz yalnız kendi vebalimizi değil, dörtyüzmilyon ibâdullahın vebalini de yükleneceğiz! Ne dünyayı görecek gözümüz, ne huzûr-ı Rabbü'lâlemîn'e çıkacak yüzümüz kalmayacak!

Bakınız birbirimizle uğraşa uğraşa ne hâle geldik! Bakınız dâhilî muharebat ile askerimizi ne hâle getirdik! Öyle ya, Allah'dan sonra yegâne istinadgâhımız olan o koca orduyu senelerden beridir isyan bastırmaya; memlekette kol kol olmuş tefrika yangınlarını söndürmeye mecbûr etmek ıztırarında kalmasaydık, hiç askerimiz için böyle bir muvaffakiyetsizlik tasavvur olunabilir miydi?

Ey cemaat-i Müslimîn! Bizi düşmanlarımızın kuvve-i külliyesi perîşan etmedi; belki onların talîaları başımıza bu felâketi getirdi. O talîa ne idi biliyor musunuz? Ordularından —senelerce— evvel hudûdumuzun dahiline soktukları tefrîka idi. Biz gözümüzü açıp onu tepelemedikten başka bil'akis bütün kuvvetimizle ona zahîr olduk. Kendi süngümüzü kendimize çevirdik! Bugün biz kendimizin, kendi seyyiatımızın mağlûbuyuz.

Ey cemaat-ı Müslimîn! Hükûmeti kendi hâline bırakınız, harp mi edecek, sulh mü yapacak, hangisi hayırlı ise ona karar versin. Yalnız, gelin bizler kendi aramızda ebedî bir sulh akdedelim. Yoksa bu hal ile yaşamanın imkânı kalmadı. Birbirimizle barışmazsak; harb-i hâricî biter bitmez dahilî muhârebata —bermu'tad— devam edersek; şu felâketlerden de ibret alarak el birliğiyle çalışmazsak; Allah'ın dest-i intikamı esaret-i ebediye damgasını alnımıza vuracaktır. Bugünkü nedâmetimiz bize pek âlâ müfîd olabilir. Lâkin bundan sonraki, maazallah son pişmanlık olur ki hiç fâide etmez.

ربنـــا آتنـــا في الدنيـــا حسنـــة وفي الآخرة حسنـة .

Mehmed Âkif

Makalât

YA HASRETEN BA'DE HASRETİN ALE'L MÜSLİMÎN *

Aman yâ Rabbî! Müslümanların çilesi dolmak bilmeyecek mi? Âlem-i İslâm'ın başından musîbet hiç eksilmeyecek mi? Bir yandan vatanın en kıymetli parçaları birer birer elimizden çıkıyor; öbür taraftan milletin en güzîde evlâdı aramızdan çekilip çekilip gidiyor!

Hangi derdimize ağlayalım? Hangi felâketimizin mâtemini tutalım? Manastır'dan üç beş gün sonra Manastırlıyı gâib eden vatan-ı Osmânî bugün de Ahmed Midhat'ın arkasından ağlıyor. Ya hasreten ale'l Müslimîn! Ya hasreten ba'de hasretin ale'l Müslimîn!

Manastırlı kim idi? Müteahhirîn-i ulemânın en büyüklerinden idi. Şu son zamanlarda Şeyh Muhammed Abduh diyâr-ı Mısır'ın; Mevlâna Hüseyin Cisr Suriye'nin; Şeyh Emin Kürdistan'ın en büyük hakîmi, en meşhûr ulemâsı olduğu gibi Manastırlı da bu diyarın en mütebahhir bir âlim-i tahrîri idi.

Manastırlı altmışbeş sene imtidad edebilen hayatının elli senesini ulûm-ı İslâmiyeye vakfetmiş; bütün öm-

* 20 K.evvel 1328, 23 Muharrem 1331, Sebilü'rreşad, C.: 9-2, Aded: 225, s. 300-302.

rünü okumakla, okutmakla geçirmiş bir vücûd-ı muhterem idi.

Manastırlı irfanındaki azamet, hafızasındaki kudret, muhakematındaki isabet, mesâîsindeki ciddiyet, zekâsındaki faaliyet itibarıyle pek nâdir yetişen fıtratlardandır. Manastırlı kadar muntazam çalışmış; Manastırlı kadar çok okumuş; Manastırlı kadar çok okutmuş; Manastırlı kadar zamanını az israf etmiş ekâbiri, biz, İslâmın, zaman-ı cahiliyeti olan bu devirde değil, edvâr-ı mâziye-i ma'rifetimizde bile o kadar mebzûl göremiyoruz.

Manastırlının hücre-i mesâîsi pek zengin bir kütüphane idi. Gecelerini hep orada okumakla, yazmakla geçirir; gündüzlerinin yarısını şehir kütüphanelerinde, yarısını da mekteplerde, tatil günlerini ise cami kürsilerinde imrar ederdi.

Manastırlı ulûm-ı İslâmiyenin herbirine ayrı ayrı çalışmış, hem senelerce çalışmış idi. Kemal-i im'an ile mütalaa ettiği, kenarlarına kendi mütalaalarını ilâve eylediği nefâis-i ma'rifetin yalnız isimlerini saymak bile akıllara hayret verir!

Manastırlı mütalaa yahut münakaşa ettiği mebâhis-i ilmiyeyi o mebâhisin mütehammil olduğu lâkin hiçbir bâhisin mütehammil olamayacağı derecelerde ta'mîk ederdi. Onun için derslerinden mübtedî talebe pek o kadar müstefîd olamazdı. Lâkin müntehî talebe de Manastırlı gibi bir üstâd-ı muhakkik bulamazdı. Mevâizine gelince, onlardan hem havas, hem avam büyük büyük istifadeler ederdi.

Meclisi ise pek latif idi. Ancak bilemem, okumaktan, okutmaktan yorgun düştüğü için midir, nedir, husûsî mahafilde söylemekten ziyâde söyletmeyi isterdi. Her

meslek erbâbını hürmetle kabûl eder; hepsini de istiskal etmeksizin dinlerdi.

Manastırlı garp lisanlarına vâkıf değil idi. Lâkin Mısır'da basılan âsârı birer birer ta'kîb ettiği için, cihan-ı medeniyetteki terakkiyat-ı ilmiyeyi, edebiyeyi, inkılâbat-ı fikriyeyi o vasıta ile günü gününe haber alırdı.

Manastırlı ulûm-ı İslâmiyenin herbirinde ihata-i külliye sahibi olmakla beraber kendisinin zevk aldığı, en ziyade uğraştığı fen, fenn-i celîl-i tefsir idi. Ta İbn-i Abbas'dan zamanımıza gelinceye kadar kaç ma'rûf müfessir yetişmiş ise, Manastırlı onların hepsini bilir, hepsini pek yakından tanır idi.

Manastırlı'nın ulemâ arasındaki iştiharı bundan otuz sene evvel başlar : Felsefe-i İslâmiyedeki ihtisasıyle bihakkın iştihar etmiş olan Mevlâna Hâfız Şâkir Efendi merhûm ile Manastırlı arasında bir mes'ele-i ilmiye bir «amd, kasd» mes'elesi hâdis olmuştur. Da'vânın nasıl bittiğini, hakkın hangi tarafta kaldığını hala bilmiyorum. Yalnız şurası hatırımdadır ki : o sırada biz rüşdiye mektebi sıralarında oturuyorduk. Hâfız Şâkir Efendi merhûmu o vakitler yedi yaşından yetmişine kadar bilmeyen yoktu. Henüz o kadar iştihar etmemiş bir İsmail Efendi'nin çıkıp da Şâkir Efendi Hoca ile münakaşaya girişmesi biz çocukların bile hayretini hatta hiddetini mûcib olmuş idi!

Biz tabiî evvelâ mes'eleyi anlamak icab edeceğini ufacık beynimize uğratmadan Şâkir Efendi Hoca'yı haklı çıkarıverdik. Akşam eve gider gitmez merhûm pederimle de aynı mes'ele üzerine konuştuk. Babam benim İsmail Efendi merhûma olan hücûmumu görünce : «Oğlum, daha sen bu gibi mesâili anlayamazsın. Vâkıa Şâ-

kir Efendi yetişmiş bir büyük hocadır. Lâkin İsmail Efendi de yetişiyor, çünki alabildiğine çalışıyor.» demişti.

Manastırlı'nın umûm arasında iştiharına ise «Risâle-i Hamîdiye» tercümesi sebeb olmuştur. Bu tercüme de Ahmed Midhat Efendi'nin sâyesindedir. Zira Manastırlı merhûmu bu hayırlı işe sevkeden o zattır...

***

Zavallı Midhat! Sen ne kadar hayırlı işler vücûda getirdin! Ne kadar hayırlı işlere delâlet ettin! Senin ellibeş yıl süren hayat-ı faaliyetin milletin hayrına âid meşkûr, mebrûr hizmetlerle doludur.

Varsın, o hizmetlerin şükrânesi olarak bu kadar nâşinas millet seni tahkîr etsin, terzîl etsin, tekfîr etsin! Havas senin o büyük nâmına timsâl-i cehâletler diksin; avam senin o açık nâsiye-i îmanına doğru küfürler savursun!

Sen bu millete hocalık ettin; sen bu millete okuyup yazmayı öğrettin; sen bu millete kütüphaneler dolusu nâfi eser yazdın. İçimizde senin eserini okumamış, senden birçok şey öğrenmemiş kimse yoktur.

Seni nasıl techîl ediyorlar ki, ömrün çalışmakla geçti? Seni nasıl tekfîre kalkışıyorlar ki müdafaalarını bütün cihan okudu?

Yaşın yetmişbeşi bulmuş, vücûdun alabildiğine yıpranmış iken, milletin salâhı için, yirmibeşlik delikanlılardan ziyade çalışıyordun. Nihayet gittin, Darü'şşafaka'daki öksüzlerin kucağında can verdin. Bezl ettiğin mesâî Allah indinde ne derecelerde meşkûr imiş ki : böyle evliyâullaha bile nâdir nasîb olur bir hâtime ile huzûr-ı Rabbü'lâlemîn'e gittin!

***

Midhat'ın Darü'şşafaka avlusuna çıkarılan cenazesini üç dörtyüz yetim ihata etmiş idi. Tezkiye vazîfesini fahru'lulemâ Hâlis Efendi hazretlerine tevdî ettiler. Bir taraftan ihtiyarlığı, diğer taraftan geçende geçirdiği hastalıktan kalan dermansızlığı sebebiyle ayakta durmaya mecali olmayan o nihrîr-i muhterem de asâsına dayanarak cenazenin önüne geldi; göz yaşları arasında boğulan bir sesle : «Ey cemaat-i Müslimîn! Bu adam şehîddir. Şehâdetine huzûr-ı Rabbü'l-âlemîn'de ben şâhidim.» dedi. Kısa lâkin müessir bir duâdan sonra çekildi. Ben ömrümde o kadar hazîn, o kadar samîmî bir tezkiye görmemiştim.

لعمرى ما الرزية فقد مال ،
ولا فرس يموت ولا بعير ،
ولكن الرزية فقد حر ؟
يموت لموته خلق كثير .

Mehmed Âkif

Makalât

HASBIHAL *

Ramazan mollasının biri köylüye, geceleri

هم فيها خالدون

duraklı ayetlerle teravih kıldırmış; gündüzleri de Mızraklı, Kırk Sual, Kara Davud gibi yaşını başını çoktan almış eserlerden va'z etmiş.

Lâkin bayram gelince heybesini işlemeli çamaşırlarla, kesesini fıtralarla, zekâtlarla doldurmak şöyle dursun, cemaatin fukara-yı şâkirîn kısmı yalnız adamcağızın selâmetine dua, ağniya-yı sâbirin zümresi ise sadece kendilerini duadan unutmamasını ricada bulunmuş! Belânın büyüğüne bakın ki: bîçâre molla o aralık heybesini de çaldırmış!

Şu bir ay süren geceli gündüzlü ibâdatın nezd-i Bârî'de teraküm etmiş ecrini alabilmek için kıyameti beklemeye değil a, gelecek üç ayların vürûduna kadar pineklemeye bile tahammülü olmayan mollacağız bu saygı yoksulu cemaaten öfkesini almak istemiş:

«Ey köylü dayılar! Beni bütün ramazan çalıştırdınız; bu gün on para vermedikten başka heybemi de çaldınız. Lâkin ettiğiniz yanınıza kaldı zannetmeyiniz. Ben

* 3 K. sani 1328, 8 Safer 1331, Sebilü'rreşad, C.: 9-2, Aded: 227, s. 336-337.

Kadir gecesi teravih kıldırırken size âyeti mahsûs yanlış okudum.» demiş.

Köylüler hep bir ağızdan: «Hoca düşündüğün şeye bak! Sen bize âyeti yanlış okudunsa, biz de namaza abdestsiz durduk!» cevabını vermiş.

***

Fransızların ne iyi gün dostu, ne Müslüman düşmanı olduklarını yeni öğrenen Osmanlı ulemâsı: «Artık mekteplerimizden Fransızcayı nefyetmeliyiz; artık Paris'deki talebelerimizi geri almalıyız. Böyle yaparsak intikamımızı almış, herifleri kahretmiş oluruz.» demeye başladılar. Şimdi, şu kuruntularımıza karşı Fransızlar da kalksalar da tıpkı demin söylediğimiz köylüler gibi biz zavallılara deseler ki:

«Yaptığınız işe bakınız! Biz lisanımızla sizin hayrınıza değil, mahvınıza çalıştık; memleketimize gönderdiğiniz gençlerinize ise hiç bir şey öğretmedik! Evet, fesini, heybesini bırakan pek çok oldu. Lâkin buradan işe yarar bir meta' götürebilen hiç denecek kadar az!»

Acaba yine bizim ukalâmız şöyle bir cevaba karşı ne diyebilecekler? İşte ben bunu merak ediyorum.

Mehmed Âkif

HASBIHAL *

Vaktiyle Kemal'e demişler ki :

«Hayatını kurtarmak ümidiyle çarpınıp duran, gâh sağına, gâh soluna başvuran şu zavallı millet için ilerde bir felâket muhakkak görünüyor. Fakat acaba o devre-i felâket ne vakit gelip çatacaktır?»

Bu suale karşı Kemal şu hikâyeyi söylemiş :

«Kır serdarının biri karışık bir rüya görmüş. Gecelediği yer de köy odası imiş. Sabahleyin uyanmış, ocak başında tabanlarını kızdıran köy kodamanlarına, «İçinizde düş yoracak adam var mı?» demiş. Onlar da Halil Emmi'yi sağlık vermişler.

— Ha bakalım Halil Emmi, şu benim düşümü yoruver.

— Hayırdır İnşallah.

— Rabbim hayırlar versin. Bu gece altıma bir hayvan çektiler, bindim. Lâkin ne idi bilmiyorum. At mı desem, eşek mi desem, katır mı desem..... Sürdüm gittim, vâkıa bir yerlerden geçtim. Ama farkında değilim : tarla mı desem, çayır mı desem, bağ mı desem, bahçe mi desem... Derken karşıma iki üç kişi çıktı. Bunlar kimdi? Pek tanıyamadım : Bildik mi desem, yabancı mı desem, hayırlı mı desem, hayırsız mı desem, dost mu desem, düşman mı desem... Uzaktan bir karaltı belirdi. Sanırım büyücek bir yapı idi. Fakat iyi seçemedim : Han mı desem, hamam mı desem, kışla mı desem, mescid mi desem.

Halil Emmi zımmî gibi ümmî olmakla beraber gayet zekî bir adam imiş. Bu «desem»lerin daha pek çok uzayacağını görünce takatı kalmamış : «Anladım oğlum anladım. Allah senin belânı verecek. Çünki bu gidiş onu gösteriyor! Ama bugün mü desem, yarın mı desem, yoksa öbür gün mü desem.. orasını kestiremeyeceğim!» demiş.

*
* *

Hikâye o kadar açık ki : hiç izaha tahammülü yok; bizim halimize o derecede uygun ki : daha iyisi bulunamaz. Evet mesleksizliğin, basîretsizliğin bu mertebesi insanı felâket uçurumundan başka bir yere götürmez. Kullandığı vasıtayı, geçtiği yolu, karşısına çıkan adamı tanımayan, hatta tanımak lüzûmunu duymayan; rast gelen yolu tutmakta, rast gelen gâyeye doğru yürümekte tereddüd etmeyen kır serdarı kafalı bir millet için âkıbet hayırlı çıksaydı, yanlış bir iş olurdu.

Mehmed Âkif

---

* 10 K. sani 1328, 15 Safer 1331, Sebilü'rreşad, C. : 9-2, Aded : 228, s. 346-347.

Tenkîd ve Takrîz

ZULMETTEN NURA *

Yakın zamanlara kadar dünyanın üç büyük kıt'asına hâkim olan altıyüzotuz senelik koca bir saltanat evvela Afrika'dan, sonra Avrupa'dan çekilmiş; bugün Asya'da bile büyük, hem pek büyük fedakârlıklarla yaşayabilecek kadar küçülmüş iken bizim hâlâ uyumamız, hâlâ ibret gözünü açmak taraflarına yanaşmayışımız ne ağlanacak felâkettir!

Ecdadımız bol bol tarih okurlarmış. Hamd olsun, bizim ona ihtiyacımız kalmadı! Zira yaşamak isteyen, lâkin insanca yaşamak isteyen bir milletin nasıl olması lâzım geleceğini etrafımıza bakınca görüyor; sonra, Allahu Zü'lcelâl'in bu âlem-i hilkatte cârî olan ezelî kanunlarını çiğnemek gibi, çılgınlara bile yakışmaz bir cür'ette bulunan sefalet, mahkûmiyet namzedi cemaatlerin nasıl perişan olduklarını da kendi vücûdumuzda duyuyoruz.

Öyle zannederim ki: hiç bir tarih bu kadar açık görgü, bu kadar acıklı duygu te'mîn edemez!

İyi ama, bu görgülerin karşısında, bu duyguların altında hâlâ bu körlük, hâlâ bu duygusuzluk nasıl olabilir?

* 9 Mayıs 1329, 16 C.ahir 1331, Sebilü'rreşad, C.: 10, Aded: 245, s. 187-188.

İşte bir sual ki: herkes tarafından ileri sürüldü. İşte bir sual ki: kimse çıkıp da cevabını veremedi!

En yaman acı... milletin âkıl tanınan evlâdını ye'se düşüren acı, şu altında ezildiğimiz musîbetlerden ziyâde, o musîbetlerden müteessir olamamak felâketidir.

Evet, okur yazar gençlerimiz hala nefsanî hevesler arkasında koşarken, mütefekkirlerimiz şebabın bu dalâlini reşad şeklinde göstermeye sıkılmazken; mütefenninlerimiz hücre-i mesâîlerini siyaset ocağına çevirirken; edîblerimiz şâirlerimiz kendilerini Nedîm devrinde sanırken; hatîblerimizin, vâizlerimizin ağzından çıkan sözler hiç bir kulağın hudûdunu aşamamak, hiç bir kalbe girememek mahiyetini hırz-ı can gibi saklar dururken; kalblerimiz ma'sûm beyinlere rezâ'il mâyesi atılan, meâlî hissine karşı ebedi muâfiyet hasîsası kazandıran birer mel'ûn şırınga kesilmekte devam ederken... yine me'yûs olmamak, yine hayırlı bir âtî beklemek en nikbin, en metin adamların bile kârı olmasa gerektir.

Lâkin aşkolsun o kahraman yüreklere ki: bu kadar musîbet, bu kadar hüsran, bu kadar hirman, bu kadar felâket karşısında yine sarsılmaz, yine yılmaz da her taraftan kuşattığı muhît-ı nâimi uyandırmak, milleti «Zulmetten Nura» çıkarmak için zaman zaman samîmî feryadlar koparır!

İşte benim Şemseddin'im o kahraman yüreklerin biri; işte benim Şemseddin'imin şu te'lifi o feryadların en müessiridir.

Evvela şarkı adam akıllı öğrenen; sonra garbı hakkıyle tanıyan, her iki cihanın ulûmunu, fünûnunu, âdâtını, ictimâiyatını yıllarca tedkik eden Şemseddin şu eseriyle bize neler gösteriyor, neler öğretiyor!

O, bir tabîb-i ictimâîdir, lâkin diğer bir takım sersemler gibi arazı maraza, marazı araza karıştırmaz, a'râzî müdavat ile uğraşmaz. Hastalığın mahiyetini anlamaya, esbabını bulmaya çalışır. Şu sa'yinde muvaffak olabilmesi için îcab eden ma'lûmata sahibdir; hem san'atına, hem hastasının fıtratına hakkıyle vakıftır.

Zaten bizim fıtratımız, bizim bünye-i kavmiyetimiz, bizim mâzî-i maîşetimiz bilinmedikçe ne hastalığımızın mahiyeti anlaşılabilir; ne de ma'kûl bir usûl-i müdâvat ittihazı kabil olur. Yalnız emrâz-ı dahiliye kitapları okumakla hekimlik edilemeyecği gibi beş on ictimâî eserin sayıp döktüğü nazariyelerle de bir millete rehberlik edilemez.. Nitekim edilemedi.. Hâlâ da edilemiyor!

Şemseddin'in şu te'lîfî hakkında —husûsiyle benim tarafımdan— söylenecek sözler ancak birer söz olur. İşte o kadar! Başka türlü hareket etmek istesem eserin her hangi bahsine aid olmak üzere bir mütalaa yürütmek için yine o bahsin altındaki hakîkatleri tekrar etmek, lâkin oradan öğrenerek tekrar etmek ıztırarında kalacağım.

Ey sevgili kari, bu eseri kemal-i im'ân ile oku; okuyacaklara tavsiye et; okumayacaklara da mündericatını bildir, iyi bilmeliyiz ki şu ölüm uykusundan silkinip kalkmamız için hatta birkaç Şemseddin, hatta birkaç böyle eser yetişmez! Evet, hepimiz, her birimiz ayrı ayrı fedakârlık etmeliyiz. Ye'se düşmek hiç doğru değil. Çünki ye's atalete meşrûiyet şekli vermekten başka bir ma'nâyı müfîd olamaz. Nasıl ki sa'ye, azme, mücahedeye makrûn olmayan ümidler de aynı ma'nâyı ifade eder!

Allahu Zü'lcelal Nebiyy-i muhteremi Ya'kub aleyhisselâmın lisanından «Oğullarım, gidiniz Yusuf'la kardeşini araştırınız, hem sakın Allah'ın inâyetinden ümidinizi kesmeyiniz...» buyuruyor. Görüyorsun ya biz Müslümanlar evvelâ gitmek, aramak, araştırmakla sonra da ye'se düşmemekle memuruz. Ye's haramdır, ye's küfürdür. Çalışalım.. Çalışalım.. Çalışalım..

والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا

Mehmed Âkif

HASBIHAL *

Müslümanların en büyük hakîmi İmam-ı Ali radiyallahü anh : « لا تعرف الحق بالرجال ، اعرف الحق تعرف اهله Hakkı, hakîkati bir takım adamlarla kaim bilme. Evvelâ hakkın ne olduğunu öğren ki ehlini de tanıyabilesin.» buyuruyor.

Dünyada bunun kadar kat'î, bunun kadar açık bir düstûr-ı hikmet olamaz. Biz Müslümanlar hak ile bâtılı birbirinden ayırmak için söyleyene değil söylenene baktığımız; şahsı değil sözü tarttığımız devirlerde cihanın en yüksek milleti imişiz. Sonraları ortaya sürülen fikirdeki istikamete yahut sakamete kendi mücahedemizle, kendi ictihadımızla hükmedebilmeyi uzun bir iş görmüşüz de onun için bütün kanaatlerimiz, bütün hareketlerimiz mukallidlikten ibaret kalmış; İslâmın ilk devirlerinden zaman itibariyle ne kadar uzak düşmüşsek tahkîk denilen feyz-i ilâhî de bizden o nisbette yüz çevirmiş.

İster yüzünü şarka, omuzunu garba vermiş; ister bu vaziyetin aksını adet edinmiş olsun... Kimi yoklasanız mutlak ehl-i hak tanıdığı mahdûd bir iki adamın fikrine mümaşat eder, bulursunuz. «Şu söz pek doğrudur. Yanlış olmak ihtimali yoktur. Zîra filandan sudûr etmiştir.» tarzındaki hükm-i garîb hepimiz için şi'ar-ı hikmet olmuş gitmiş!

* 30 Mayıs 1329, 7 Receb 1331, Sebilü'rreşad, C.: 10, Aded: 248, s. 221.

Taklidin bu derecesi demin söylediğimiz vaziyetin devamına en büyük bir sebep oluyor ki biz bu sebebi kaldıramazsak kıyamete kadar yüz yüze gelip de milletin, memleketin hayrı için hasbıhal edemeyeceğiz!

Pek sevdiğim muhterem bir arkadaşım sekiz on sene evvel şöyle bir hikâye söylemiş idi : «Daha İstanbul'a gelmemiştim. Bir gün memleketimizin âlim tanınan ricali arasında fıkhın muâmelât kısmına âid oldukça mühim bir bahis münakaşa ediliyordu. Fikirler, daha doğrusu me'hazlar te'âruz edince kendi reyini yani kendi okuduğu kitabın musannifini haklı çıkarmak için sesini diğerlerinden ziyade yükselten bir zat karşısındakine : «Sen bu sözleri yazma kitaptan mı söylüyorsun yoksa basma kitaptan mı?» dedi. Bu sual üzerine başka başka musanniflere aid iki kitabın biri basma, diğeri yazma olursa hangisiyle amel olunmak, hangisinin sözü tercih edilmek îcab edeceği de rûznâme-i münakaşata idhal olundu!»

Geçenlerde fuzaladan biri gayet mühim bir mes'ele-i usûliye meydana çıkardı ki bu da bir ictihadın mahsûlü değil, ancak sürekli bir mücahedenin semeresi idi. Dine, dünyaya hiç yaramayan yahut ehemmiyeti üçüncü, dördüncü derecelerde kalan mesâil ile zamanını öldürmeyip de böyle doğrudan doğruya hayat-ı ümmete taalluk eden bir mes'eleyi nazar-ı ıttılâımızın önüne çıkaran fâzıl-ı mücahide an samîmi'l kalb teşekkürler ederken bakınız ne işittim :

Bu mes'ele me'hazlarıyle, delilleriyle beraber salâhiyetdâr olması lâzım gelen zevata izah edilmiş : Bir kıs-

mı dinlemek zahmetini ihtiyar etmemiş; bir kısmı da son zamanda gelen musanniflerin kitaplarında böyle bir mes'ele var mı yok mu bilemediği için kabûlünden i'tizar etmiş!

Tarih tekerrürdür derler. Pek doğru. İşte arkadaşımın on sene evvelki hikâyesi aynen zuhûr etti. Esef olunacak bir cihet var ki o da: tarihin tekerrürü sözü bize gelince musîbetin tekerrürü, daha doğrusu temâdîsi gibi bir ma'nâ ifade ediyor. Başka bir şey değil!

Mehmed Âkif

BİR MEKTUB VE BİR CEVAB *

Edîb-i Muhterem Âkif Bey'e

Mülkiye Baytar Mektebi üçüncü sınıf talebesinden Edirne baytar müfettiş-i sabıkı Hasan Efendi'nin mahdûmu Cevdet Efendi'nin vukû-ı irtihalinden dolayı pek ziyade müteessif oldum. Merhûmun fünûn-ı baytariye meyanında en ziyade sevip çalıştığı ilm-i hayvanatta az zaman zarfında gösterdiği iktidar-ı fevkalâdeden nâşi ileride kendisinden pek büyük hizmetler beklerken böyle henüz genç yaşında vefat etmesi fen ve gençlik için büyük bir ziya'dır. Cenab-ı Hak merhûmu garîk-i rahmet ve sizlere sabır ve âfiyet ihsan eyleye.

1 Mart 1330

Mülkiye Baytar Mektebi İlm-i Hayvanat Muallimi İsmail Hakkı

Müntesibîn-i tıbdan Ahmed Cevdet imzasıyle ara sıra Sebîlü'r-Reşad'a fennî, sıhhî makaleler yazan bu çocuğu muhterem karilerimiz elbette tahattur buyurmuşlardır. Meslek-i ilmîsindeki kudretinden, mesâîsinden dolayı, henüz onyedi yaşlarında iken hey'et-i tahrîriyemiz arasına giren; risâlemize pek kıymetli hizmetlerde, muâvenetlerde bulunan zavallı Cevdet'i, vâesefâ ki, pek ça-

* 6 Mart 1330, 21 R.âhir 1332, Sebilü'rreşad, C.: 11, Aded: 288, s. 39-40.

buk elimizden kaçırdık. O bize pek çok yazılar yazacaktı; o çocuk âlem-i İslâm'a pek çok hizmetlerde bulunacaktı. Ulûm-ı sahîhaya, fünûn-ı tabîiyeye karşı pek yabancı pek soğuk bir vaziyet gösteren; garbın terekkiyat-ı fenniyesine meddah olmakla kendisine vazifesini görmüş nazarıyle bakan gençlerimiz arasında Cevdet merhûmun emsaline, ma'alesef, tesadüf edilemez.

Babası dört sene evvel rahmet-i Hakk'a irtihal ederken oğlunu bana emanet etmişti. Onun için bu çocuğun ne büyük bir sebat ile çalıştığını gözümle görüyor; bir kaç sene sonra nasıl yüksek bir ihataya mâlik olacağını da pek emîn olarak tahmin ediyordum. Heyhat; vakitsiz bir ölüm çocuğun o kadar emeklerini, benim o kadar ümidlerimi târ mâr etti, gitti!

Şu ta'ziyetnâmeyi göndermek kadirşinaslığında bulunan İsmail Hakkı Bey Efendi, hem merhûmun muallimi; hem memleketimizin yegâne ilm-i hayvanat mütehassısıdır. Cevdet'in kıymet-i ilmiyesini öyle selâhiyetdar, öyle büyük bir ağızdan işittiğim için, bu kadar hakîkî bir mateme karşı ne kadar mütesellî olabilmek mümkün ise ben de o kadar tesellî hissediyorum. Cenab-ı Hak Ahmed Cevdet'e rahmetler, mağfiretler; İsmail Hakkı Bey Efendi'ye de uzun ömürlü bir çok Cevdet yetiştirmek için muvaffakiyetler versin âmin.

Mehmed Âkif

MERHUM KÂMİL

Kalpakçılarbaşından geçilerek, çarşının Nûr-ı Osmaniye Cami-i Şerifine karşı açılan kapısından çıkılınca, sol tarafa doğru inen sokağın başında yine sol kolda sıra ile dört dükkân görülür ki bunlar on seneden beri fevkalade anılmış; mukîm, müsafir bütün İstanbul halkı tarafından tanınmıştı. Bu dükkânların evvelâ ikisini işletmekte olan Kâmil isminde yirmi yirmiiki yaşlarında gayet gürbüz bir delikanlı vardı ki namusu, faaliyeti, kadirşinaslığı, nezafeti, insafı, istikameti, terbiyesi, ulüvv-i cenabı sayesinde iki üç sene zarfında umûmun iltifatını, daha doğrusu hürmetini kazanmış; pek az denecek kadar mu'tedil bir para ile yemeklerin en nefisini, en temizini yiyen müşterileri artık o iki dükkân, kabil değil, istîab edemez olmuştu.

Bu gürbüz delikanlı ikişer üçer sene ara ile alt taraftaki iki dükkân ile karşı sıradaki diğer bir dükkânı da eskilerine ilhak ederek işini büyüttü. Lâkin asla şımarıklık göstermeyerek, nasıl başladıysa öyle devam etti. Şu galâ devirlerinde bile insafdan zerre kadar ayrılmadı.

Kâmil yalnız gündüz yemeğini verir, akşamdan evvel dükkânları kapardı. İkindiden sonra kapalı duran bu

* 17 T. evvel 1334, 10 Muharrem 1337, Sebilü'rreşad, C. : 15, Aded : 374, s. 196.

dükkânlar ramazanlarda, bayramlarda yine kapalı bulunurdu. Yemekte bira, şarap, şampanya gibi şeyler içecek, ramazanda oruçlu Müslümanlardan kalan boşluğu dolduracak yüzlerce züppe ile bir o kadar firenk demirbaş müşteri yazılmak için pek çok uğraştılarsa da o gürbüz delikanlı ne dükkânına müskirat nâmına bir şey soktu; ne de ramazanları kapısını açık bulundurdu. Birinci teklife karşı «Bir Müslüman için meyhanecilik ne ayıp şeydir!» dedi; ikinci talebi de «Yılın onbir ayı dünya için çalışıyorum; bir ay da Allah için camileri dolaşmalıyım.» cevabıyle reddetti.

Ticaret, san'at âlemine atılmış bütün Müslüman gençleri için pek büyük bir nümûne olmak liyakatini gösteren Kâmil müşterilerinin çoğuna karşı evlâd yahut kardeş tavrını takınırdı. Dükkânını kapar kapamaz hem kendi işleriyle, hem onların işleriyle uğraşır; bu uğurda hiç bir emekten, hiç bir fedakârlıktan geri durmazdı.

Yazıklar olsun ki ancak beş altı gün süren mel'ûn bir hastalık hiç olmazsa yüz yıl yaşamaya namzed olan o gürbüz vücûdu topraklara seriverdi! İrtihali o kadar âni, o kadar nâgehânî oldu ki cenaze namazında bulunmayı farz-ı ayn bilen âşinalarının pekçoğu bu son vazifelerini îfâ edemedikleri için başkaca müteessir oldular.

Artık Kâmil aramızdan çekildi gitti. Arkasında dört beş yetimiyle refikası, bir de zavallı anacığı kaldı. Hayır merhûmun ziya'ından musab olan yalnız ailesinden ibaret kalsaydı belki felâketin tehvînine çalışılabilirdi. Lâkin Kâmil'in irtihaliyle memleket en kıymetli, en müfîd bir evlâdını daha gâib etmiş oldu.

O ne hayırhâh, ne cömerd, ne büyük fıtratlı bir çocuk idi. Rüşdiye derecesini geçmeyen bir tahsîl ile in-

saniyetin, ahlâkın bütün inceliklerini nasıl ihata edebilmişti?

Şu satırları karalarken, Huda bilir, ciğerimin sızladığını duyuyorum. O, çünki beni samîmî bir dost değil, hakîkî bir baba tanır da o kadar fedakârlıklar gösterirdi ki, ileride kendi evlâdımdan görebilirsem dünyada insanların en bahtiyarı olurum.

Evet, o lütûflar, o yararlıklar kimseye söylenmeyecek, ikimizin arasında kalacaktı. Beynimizde böyle bir muâhede vardı. Onun büyüklüğü nakz-i ahid gibi rezilelerden pek münezzeh idi. Öldü, gitti; kimseye sır vermedi. Lâkin bugün o ahdi, kısmen olsun, nakz etmek sûretiyle ben de biraz büyümek istiyorum. Eminim ki rûh-ı mağfûru beni afvedecektir. Li'llahi'l fâtiha.

Mehmed Âkif

KÖY HOCASI *

Avrupa'da bir hayli müsteşrikle görüştüm lâkin, doğrusunu söylemek lâzım gelirse, bir tanesinden başkasını ne gözüm tuttu, ne de ruhum sevdi.

Gözüm tutmadı : çünki şarkın ulûmuna, elsinesine, âdâtına, ahlâkına aid ma'lûmatları pek sathî.

Ruhum sevmedi : zira bizi —velev tanıyabildikleri kadar olsun— memleketlerine tanıtmıyorlar da, bilakis muhitlerindeki efkâr-ı umûmiyeyi aleyhimize çevirmek için en çirkin yalanlara kadar tenezzül ediyorlar. Bunun niçin böyle olduğunu tahlile kalkışmak sadedden inhirafı icab edecek. Binaenaleyh onu başka bir zamana bırakalım da hoşumuza giden müsteşrikten işitip pek şâyân-ı dikkat bulduğumuz sözleri hatırlayabildiğimiz kadar nakledelim :

«Memleketinizde senelerce dolaştım. Osmanlı edebiyatını uzun uzadıya tetebbu' ettim. Yarım asır evveline gelinceye kadar, sırf havas için yazıldığı için, karileri pek mahdûd olan âsâr-ı edebiyenizin son kırk elli sene zarfında mühim bir inkilâb geçirerek daha geniş bir saha-i intişara mazhar olduğunu gördüm.

Lâkin milletin terakkîsi hesabına bu kadarı hiç bir zaman kâfî değildir. Memleketinizdeki muharrirler bin farz üç iken üçyüze, karîler yüz iken birkaç bine çıkmakla herşey olmuş bitmiş sayılamaz.

Mütefekkir geçinenlerinizi, ulemâdan, üdebâdan, addolunanlarınızı görüyorum. Bunların bir kısmı oldukça çalışıyor ve muhitine nisbetle hayli yükseliyor. Ancak ekalliyetin bu te'âlîsi ekseriyete hiç bir faide temin etmiyor. Çünki içinizde halk ile meşgûl olan, o zavallı kitlenin ne halde bulunduğunu düşünen kimseye rast gelmedim.

Sizler «avam» dediğiniz halk tabakasının idrakini yükseltmedikçe, köylülerinizi bugünkü hallerinde bıraktıkça, farz-ı muhal olarak dünyanın en büyük adamlarını yetiştirseniz yine boştur yine boş!»

İnsaf ile düşünecek olursak dünyada bundan doğru mütalaa olamayacağını derhal teslîm ederiz. Evet, bizim, adedi yüze bile varamayan, erbab-ı fikir ve nazarımız hayalen göklerde uçarlar da, nasîb-i nurunu maddeten bağlı bulunduğu topraktan bekleyen şu milyonlarca halkı bir kere olsun hatırlarına getirmezler!

Şebab-ı münevver dediğimiz sınıf-ı müstehliki cihan-ı medeniyetin şu'ûn-ı edebiye ve 'ilmiyesinden günü gününe haberdar etmek havas için bir vazîfe imiş. Pek âlâ! Buna bir şey demiyoruz. Ancak hepimiz gibi o münevver şebabın da velînî'meti bulunan köylü dediğimiz sınıf-ı müstahsili hiç düşünmemek, zavallıya hâlâ Aşık Garibler, Aşık Keremler okutmak en büyük bir vazifesizlik olmuyor mu?

Hem bugün köylüyü düşünmek mes'elesi bir hamiyet mes'elesi değil, doğrudan doğruya hayat mes'elesi, menfaat mes'elesidir. İyi bilmeliyiz ki : asırlardan beri muttasıl sağmak istediğimiz o zavallıda artık ne can kalmış-

* 12 K.evvel 1334, 8 R.evvel 1337, Sebilü'rreşad, C.: 15, Aded : 382, s. 331-332.

tır, ne kan. Yanına sokulursanız ayakta duracak mecali olmadığını görürsünüz. İhmâl-i hâzırın biraz daha devamı bîçâreyi hâk-i helâke serecek!

Bu âlemde hayr-ı mahz olmadığı gibi şerr-i mahz da yoktur, derler. Ne olurdu, kavmiyet denilen o mel'ûn cereyan derhal siyâsî bir şekil almasaydı; yahut mademki aldı, yurtlarıyle, ocaklarıyle, risâleleriyle, gazeteleriyle, konferanslariyle, nutuklarıyle anasır-ı İslâmiyeyi birbirine düşürürken aynı vesâitle biraz da parçaladığı kitlelerle lisanına, irfanına hizmet edeydi de bugün o büyük şerrin bâri şu kadarcık bir hayrını gördük diyebileydik!

Arnavutluk, Araplık, Türklük, Kürtlük namına ortaya çıkan sanâdîd-i kavmiyeti bundan altı yedi sene evvel bir yere çağırmış, kendilerine demiştik ki :

«Kavmiyet cereyanı en medenî, en müterakkî cem'iyetleri birbirine düşürür. Bizim gibi anasır-ı mürekkebesi bilâistisna cahil bulunan bir cemaati ise târ ü mâr eder. Geliniz, bu cereyanı körüklemeyiniz. Mensûb olduğunuz kavimlere hizmet etmek istiyorsanız bunun yolu başka olmak îcab eder. Evet hepimiz biliyoruz ki anasır-ı İslâmiye'nin kâffesi irşada, ikaza muhtacdır. Bunlardan meselâ Arapları irşad vazifesini Arap ukalâsına bırakırız. Çünki irşadına çalışacağı unsurun lisanını, âdâtını, mizacını, ruhunu diğer anâsırın ukalâsından iyi bildiği için muvaffakiyeti nisbetle son derecede kolay olur. Türk'ün, Arnavud'un, Kürd'ün husûl-i intibahı için de aynı usûle riâyet ederiz.

O halde bu anâsırın bütün ileri gelenleri merkez-i hilâfette aynı çatı altında birleşirler, hatt-ı hareketlerini ta'yîn ederek müttehiden işe başlarlar. Aradaki râbıta-i İslâmiyeyi te'yid etmek şartıyla mensûb oldukları akvamı okutmak, yazdırmak, ilim ve irfan sahibi etmek, servet, san'at, ticaret husûsunda terakkî ettirmek için geceli gündüzlü uğraşırlar. Sonunda bu müteferrik cüz'lerin hey'et-i mecmûasından bir küll-i müterakkî husûle gelir ki Hilâfet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmaniye'nin baka-yı azametine ebediyen hâdim olur, durur.

Böyle bir meslek ta'kîb etmeye karar verirseniz biz de sizinle beraber çalışırız, elimizden geleni kat'iyyen esirgemeyiz...»

Heyhat! Bu teklif hiçbirinin işine gelmedi. Çünki siyâsî teklifler gibi kavliyat ile yürüyecek takımdan değildi, fi'liyata muhtac idi, mücahedeye muhtac idi, fedakârlığa muhtac idi. Çünki burada îzah edemeyeceğimiz bir çok esbab-ı hafiye daha mevcûd idi.

Ah ne olurdu şu «Köy Hocası» o zamanlar çıkaydı da sesini Anadolu'nun en ıssız köşelerine kadar duyuraydı! Ne olurdu bu kadar açık bir üslûb ile Arapça, Kürtçe risâleler, cerîdeler yazılarak Kürdistan'ın, Arabistan'ın her tarafına dağıtılaydı!

Lâkin geçmişe teessüfün hiç faidesi yoktur; ye'se düşmek ise nazar-i İslâm'da intiharın aynıdır. İşte kemâl-i şükran ve hürmetle elimizde tuttuğumuz şu mübarek eser, şu Köy Hocası gösteriyor ki bu ümmetten henüz hayır münkatı' olmuş değildir. Hâlâ vatanın selâmetini, saadetini düşünenler ve bu maksad-ı mukaddesin husûlü için fîsebili'llah uğraşanlar bulunuyor.

Öyleyse biz de bu nûrânî izi ta'kib edelim; biz de bu yolda çalışalım. Halkın, köylünün ihtiyacat-ı maneviyesini düşünerek gücümüz yettiği kadar tehvîne gayret edelim. Şayed doğrudan doğruya böyle bir teşebbüsde bulunacak kadar cesur ve fedâkâr olamayacaksak hiç

olmazsa gerek şu risâleciğin, gerek bundan böyle aynı meslekte olarak çıkacak resâilin devamını, taammümünü te'min için ne yapmak lâzımsa yapalım.

Vahîd Beyefendi kardeşimize samîm-i kalbimizden şükranlar, minnetdarlıklar arz ederiz ki vatanın en büyük bir ihtiyacına vefâ etmek üzere fedâkârane ortaya çıkıyorlar da bu kadar mükemmel bir eser meydana koyuyorlar. Evet, her eserin kıymeti kendisinden beklenilen maksada edeceği hizmetin derecesiyle ölçülmek lâzım geleceğine nazaran «Köy Hocası» için en mükemmel eser demekte hiç tereddüt etmeyiz.

Köy Hocası'nın ilk sayısını okuduğumuz zaman lisanın güzelliğine, fikirlerin temizliğine, üslûbun sadeliğine, mevzûların hüsn-i intibahına hayran olduk. Yakînen anladık ki köylülerimizce bilinmesi elzem olan hakaik bu lisan ile pek güzel anlatılabilecek ve ancak bu lisan ile anlatılabilecek. Köylü Köy Hocası'nı can kulağıyle dinleyecek, dinledikçe zevk duyacak, müstefîd olacak. Bir kere de bunu dinlemeye alıştı mı, artık Aşık Keremleri dinleyemez olacak.

Vahîd Beyefendi tevâzu gösteriyor da «Halime bakmam. Hasan dağına oduna giderim...» diyor. Hayır efendim hayır, Cenab-ı Hak sizi sırf bu hizmet için yaratmış. Belki siz maksad-ı hilkatinizi geç anlamış yahut vazifenize erken başlayamamış olabilirsiniz. Bunu kabûl ederiz. Lâkin «Halime bakmam...» gibi sözleri mahviyete haml etmekten başka sûrette kabûl edemeyiz. Eseriniz pek vâzıh bir tarzda gösteriyor ki kudretiniz de himmetiniz kadar âlîdir. Sakın bu kudreti istihfaf etmeyiniz, sakın bu himmete fütûr kondurmayınız. Mesleğinizde sebat ediniz, devam ediniz, yılmayınız. Bilirsiniz ki :

Eder tedvîr-i âlem bir mekînin kudret-i azmi,
Cihan titrer sebat-ı pây-ı erbâb-ı metanetten

Arabın şâir-i hakîmi ne diyordu, unuttunuz mu?

ولم أر في عيوب الناس شيئا

كنقص القادرين على التمام

Cenab-ı Hak sa'yınızı meşkûr etsin.

Mehmed Âkif

İSLÂMLAŞMAK *

«Taassub», «Buhran-ı Fikrîmiz», «Buhran-ı İctimâîmiz», «İnhitat-ı İslâmın Esbabı» ünvanları altında intişar eden gayet mühim dört eserin beşincisi olmak üzere «İslâmlaşmak» ismiyle aynı ehemmiyette, belki onlardan kıymetli bir kitabın daha çıktığını kemâl-i mübahat ile görüyoruz.

Prens Said Halim Paşa Hazretleri'nin bu son eserini vâkıa Sebilü'rreşad sahifelerinde ta'kîb etmiş idik. Ma'mafih aynı eseri topluca bir risâlede tetebbu etmekle evrâk-ı perişan hükmünde bulunan cerâid-i yevmiye yahut resâil-i mevkûta sütûnlarında parça parça okumak arasında çok fark oluyor.

Evet, müellif mevzûunu etrafıyle ihata edebilmiş midir? Serd eylediği mukaddemat ile çıkarmak istediği netâic arasında muvafakat var mıdır? Maksadını vuzûh ile anlatmaya muvaffak olmuş mudur? Eserin plânı güzel çizilmiş midir? Mebâhisin tenevvüüyle beraber sa-ded tamamiyle ta'kîb olunabilmiş midir? Bunlara dâir

* Bizzat Dahiliye Nazır-ı sabıkı Cemal Bey «Müslümanların muhabbetini celbeder.» diye pek tuhaf ve nâşenîde esbab-ı mûcibe beyanıyle geçen hafta bu makaleyi tayy etmişti; bilâhere matbûat müdîr-i muhtereminin himmetiyle intişârına müsâade olunmuştur.

10 Nisan 1335, 9 Receb 1337, Sebilü'rreşad, C.: 16, Aded: 404 s. 132-133

kat'î birer hüküm verebilmek için meğerse te'lîfin perâkende sahifeler üzerinde kalmış olmayarak toplu bir kitap halinde bulunması, cidden pek ehemmiyetli bir şeymiş. Ben Said Halim Paşa Hazretleri'nin bu son eserlerini ayrıca kitap şeklinde olarak okuduğum zaman arz ettiğim ehemmiyeti hakkıyle takdîr ettim.

Şu mukaddimeciği serd eylemekten maksadım «İslâmlaşmak» mes'elesini Sebîlü'r-reşad sahifelerinden ta'kib etmiş olan muhterem karilerimize ikinci defa olarak bir de kitaptan mütalaa buyurmalarını tavsiye eylemektir. Bu kadar ehemmiyetli bir mevzû üzerine bu derecede vâkıfâne yazılmış bir eser, emînim ki, iki değil on kere okunsa azdır.

Said Halim Paşa Hazretleri de şu son te'lîflerinde ise muhtelif tarzlarda tefsire müsâid bulunan «İslâmlaşmak» ta'birinden ne gibi bir ma'nâ anlaşılmak icabedeceğini izah buyuruyorlar. İslâmiyet'i «kendisine has i'tikadiyatı, o i'tikadiyat üzerine müesses ahlâkiyatı, o ahlâkiyattan mütevellid ictimâiyatı, elhasıl o ictimâiyattan doğan siyâsiyatı ihtiva etmek i'tibariyle en mükemmel ve en nihâî kemâli hâiz bir dîn-i insanî» sûretinde tasvîr ettikten sonra «kendisinin Müslüman olduğunu söyleyen bir adam kabûl etmiş olduğu dinin mebâdi-i esâsiyesine göre hissetmedikçe, ona göre hareket eylemedikçe; yani İslâmın ahlâkiyatına, ictimâiyatına, siyâsiyatına tamamiyle kendini uydurmadıkça yalnız Müslümanlığını i'tiraf etmekle bir şey kazanamaz, hiç bir saadet elde edemez.» diyorlar. Ve bu husûsta gayet kıymetli izahatta bulunarak müteâkiben bu i'tikadiyat ile ahlâkiyat, ictimâiyat ve siyâsiyatın neden ibaret olduğunu beyan için birer fasl-ı mahsûs açıyorlar ve daha sonra bunların akvâm-ı İslâmiye tarafından nasıl tefsir olunup ne yolda tatbik edildiğini söylüyorlar.

Gayet etraflı, bununla beraber gayet veciz bu sûrette kaleme bu mebâhisi mütalaa edenler Müslümanların o müdhiş teâlîden bu mehîb sukûta nasıl olup da uğradıklarını anlamakta asla sıkıntı çekmiyor. İslâmı kabûl eden akvamdan bilhassa Osmanlı Türklerinin bidayetteki azametleriyle sonradan düştükleri zaafın esbâbı gayet müdellel bir sûrette îzah ediliyor.

Bidayette garbın terakkiyatından bîhaber yaşamak bizim için o kadar muzır olduğu halde sonraları Avrupa medeniyetiyle temasımızın neden dolayı hakkımızda daha mühlik olduğu kemal-i vuzûh ile gösteriliyor.

Kavmiyetin İslâm nazarındaki mevkiiyle Müslüman beyne'l-mileliyeti gayet açık bir sûrette anlatıldıktan sonra «Ebnâ-yı beşer arasında mevcûd ırk ve menşe' tefâvütünü kabûl etmemekle insanı ırka bağlı bir unsur değil, içtimâî, siyasî bir unsur telakkî eden» İslâmı kavmiyete ale'lıtlak muhalif görmek en büyük bir hatadır, deniliyor.

Nihayet yegâne çâre-i necat olan İslâmlaşmak için hangi tarîka sülûk edileceği temhîd olunuyor...

***

Yüzlerce sahifeyi bihakkın işgal edecek kadar vâsi bir mevzûun kemal-i maharetle otuz sahifeye sığdırılmış olduğunu söylersek bu te'lîf-i muazzamda mevki tutan mebâhis-i azîmeyi telhis kabil olamayacağı teslîm olunur kanaatindeyiz.

Avrupalılaşmak, asrîleşmek, Türkleşmek, Osmanlılaşmak gibi birçok masâdır-ı mec'ûle gördük; lâkin mahâfil-i sohbette muhaverelere, matbûatta makalelere, risalelere zemin ve unvan ittihaz edilen bu ta'birlerin hakkıyle îzah edildiğini görmedik; binaenaleyh bunları ileri sürmek isteyenlerin ne demek istediklerini bir türlü anlayamadık.

Bazıları bu hali bizim noksan idrâkimize atfediyordu. Şimdi yakînen görüyoruz ki ortada anlayamamaktan ziyade anlatamamak felâketi varmış. İşte Said Halim Paşa Hazretleri tarafından «İslâmlaşmak» mevzûuna dâir serd edilen mütalaatı pek güzel anlıyoruz. Çünki bu mütalaalar metîn, sâbit, hakîkî bir kanaatı müdafaa için kemal-i samîmiyetle serd ediliyor. Müellif başkasının kanaatlerini değil, kendi kanaatini ortaya sürüyor. Duyguları, düşünceleri tamamiyle kendisinin. Ortada âriyet, sahte bir şey yok.

Halbuki yukarıda saydığımız diğer ta'bîrlerin altındaki mülâhazaları bu mâhiyette görmüyorduk. Zira sahibinde bile kanaat şeklini almamış bir fikir başkaları tarafından hakîkî bir kanaat sûretinde müdafaa edilmek isteniyordu. Artık böyle bir müdafaayı başa çıkarabilmek için ileri sürülecek mütalaaların vuzûhdan ne dereceye kadar nasîbedâr olabileceği pek kolay tahmin edilir.

Son senelerde bir nazîrını göremediğimiz bu eserleriyle Said Halim Paşa Hazretleri İslâm mütefekkirlerinin enzâr-ı tedkîk ve tetebbuuna gayet mühim birçok hakaik arz etmiş oluyorlar. Binaenaleyh kendilerine an samîmi'rruh teşekkürler ederiz.

Mehmed Âkif

BOLŞEVİKLİK MÜSLÜMANLIĞIN AYNI MIDIR? *

Sebilü'r-reşad ceride-i İslâmiyesi başmuharriri faziletli

Mehmed Âkif Efendi'ye

Faziletli efendim hazretleri,

Size mühim bir şey soracağım. Bazıları diyorlar ki : bolşeviklik Müslümanlığın aynı imiş. Hakikaten böyle midir? Bir de öyle diyenler var ki Müslümanlar mutlaka bolşevik olmalı imiş. Çünki böyle olursa pek ziyade terakkî ederlermiş. Lutfen bu husûstaki fikrinizi cerídenizle neşredecek olursanız fikirlerdeki tereddüdü izale ederek memlekete büyük hizmette bulunmuş olursunuz. Bâkî cevabınızı dört gözle bekliyorum efendim.

Trabzon, Ahmed Hilmi

CEVAB

Efendim, sizi bekletmemek için suallerinize bugün kestirme bir cevab vereceğim. İnşaallah gelecek hafta daha ziyade tafsilat veririz. Evvela iyice bilinmelidir ki Müslümanlık başka bolşeviklik başkadır. İkisinin bir olduğunu iddia edenler ya esasat-ı İslâmiyeyi anlamamışlar yahut bolşevikliği tedkike lüzûm görmemişlerdir. Müslümanların bolşevik olmasına gelince bir kere buna asla lüzûm yoktur. Çünki bu mezhebi Rusya'da vücûda getiren hayatî, ictimâî, iktisâdî, siyâsî, zirâî, sınâî el hasıl daha birçok esbab ve avâmil var ki hiç biri Müslüman memleketlerinde yok. Saniyen bunların vücûdu farz-ı muhal olarak kabûl edilse bile Kur'an ile Hadis meydana dururken bolşevikliğin esasat-ı hâzırasını kabûle Müslümanlar için imkân tasavvur olunamaz. Bu yeni mezhebin âtîde alacağı şekle gelince onun için hiç bir şey söyleyemeyiz. Zira istikbal öyle bir muammadır ki Allah'dan başkası hall edemez.

Mehmed Âkif

* 21 Mayıs 1337, 12 Ramazan 1339, Sebilü'rreşad, C.: 19, Aded : 481, s. 131.

SA'Y VE AMELİN NAZAR-I İSLÂMDAKİ MEVKİİ *

Dünya denilen bu cedelgâh-ı maişette te'mîn-i mevcûdiyet için uğraşan cem'iyat-ı beşeriyenin haline in'itaf eden en ufak bir nazar ayanen gösterir ki hangi cem'iyet ataletten müteneffir, sa'y ve ictihada mâil efraddan terekküb etmiş ise bütün milletleri geride bırakarak gâye-i mecd ü şerefi idrak eden o olur. Şu halde sa'y ve amel efrad-ı insaniyeyi medeniyete îsal edecek, bütün akvâmın hayatını, istiklâlini kâfil olacak esasların en mühimi sûretinde telakkî olunmak zarûrîdir.

Hatta ulûm-ı ictimâiye erbabı, nazarlarında sa'y ve amelin mevkii bu kadar yüksek olduğu için, edyânı, insanları atalete sevk eder, hazîz-i meskenete düşürür zannıyle, muâhezede bulunuyorlar.

Biz bu makalemizde evvelâ İslâmiyet'i şu büyük töhmetten tenzîh edeceğiz; saniyen insanları ataletten tahlîs ile sa'y ve ictihada teşvîk için onun kadar kavî bir müessir olamayacağını delâiliyle göstereceğiz.

Evet, İslâmiyet hayat-ı bâkiye için çalışmaya ne kadar sevk ediyorsa aynı teşviki hayat-ı fâniye hakkında da diriğ etmiyor: Cenab-ı Peygamber «Dünya için hiç ölmeyecekmiş gibi, ahiret için de yarın ölecekmiş gibi çalışın.» diyor. Diğer bir hadisinde de bizi «Din ile dünyayı birlikte ıslaha davet» ediyor. Şu iki hadis bedahaten gösteriyor ki dünyayı imâr etmek rızayı İlâhî'ye muhaliftir vehm-i batılıyle sa'y ve amele vedâ ederek ibadet namına vücûdu riyazet altında ezmek, müfekkireyi atalete mahkûm bırakmak şer'an merdûddur. Bu gibi harekatın meşrûiyetine zâhib olanlar bilmiyorlar ki dünya bir meydan-ı heycâdır; burada saldıran elleri kolları bağlı durana daima galebe çalar; galib mağlûbu kendine esir eder. Bütün hukûk-ı hayatiyesinden mahrûm bırakır; kanûn-ı tabîat umûr-ı dünyayı ihmal edenleri âkıbet mahveder. Artık onların şu mevhûm ibadetleri vebal, kûşe-i miskin-i inzivada besledikleri âmâl ise bütün pâymâl olur. Bu bir emr-i bedîhîdir ki dini yanlış anlayarak dünyaya aid mesâlihi istihfafta ifrata varan, hâcât-ı hayatı istihsal husûsunda tefrîte düşen milletlerin tarihi gösterip duruyor.

Lâkin diyanet-i İslâmiye ki edvâr-ı ahîre-i insaniyet için nâzil olmuş bir dindir; taş kovuklarında yaşayan akvâm-ı ibtidâiyenin kulûb-ı kâsiyesini telyîne medar olacak bir takım ibâdatı teşrî' etmemiştir. Belki kavanîn-i hayata muvafık gelen, şan-ı beşeriyeti i'lâ eden, ruhu temâyülât-ı nefsaniyeden âzâde bulunduran ne kadar harekat varsa cümlesini halisen livechi'llah edâ edilmiş birer ibâdet sûretinde telakkî etmiştir; bir şart ile ki o harekâtı îfâdaki maksad rahmânî olsun şeytânî olmasın.

Efrâdın, ailelerin, cem'iyetlerin elhasıl bütün insaniyetin en mübrem havâicini te'min husûsunda bu kadar te'sîri olan iktisab-ı servet ve mal insanı Cenab-ı Hakk'ın şu nev-i mükerrem için ta'yin eylediği gâye-i kemâle îsal için en başlı bir kuvvet değil midir? İşte İslâmiyet bunu efdal-i ibâdet olmak üzere tanıtmıştır:

* 23 T. evvel 1324, 10 Şevval 1326, Sırat-ı Müstakim, C.: 1, Aded: 11, s. 170-172.

Cenab-ı Peygamber «Efdal-i a'mâl iktisab-ı helâldir. İyalini mal-ı helâl ile infak için uğraşanlar fîsebili'llah cihad edenler gibidir. Afâf-ı nefs içinde tâlib-i dünya olanlar şüheda derecesindedir.» buyuruyor.

Hem zannetmeyin ki İslâmiyet bizi sa'y ve iktisaba tergîb ile iktifa ediyor; bakın onu üzerimize farz kılıyor. Terk edenleri vâcibat-ı diniyeden birini terk etmiş gibi muâhezede bulunuyor: «Taleb-i helâl her bir Müslim üzerine farzdır.» Hadis.

Bilir misiniz servetin nazar-ı İslâmdaki mevkii nedir? Hayat-ı ümmetin en büyük rüknü, terakkî-i milletin en kavî medarıdır. «Ümmetim öyle bir zaman görecek ki hem dinini hem dünyasını te'min için insan paraya muhtac olacak.» Hadis. Ne hacet! Ashab-ı Kiram arasında Hazret-i Osman gibi servetiyle bir harbi idare edecek ağniya vardı. Namuskârâne kazanılmış mal hakkında «Bir merd-i salih için mal-i sâlih ne iyi bir şeydir!» gibi medayih-i Nebeviye meydanda iken İslâmiyet iktisab-ı servete mânidir denebilir mi? Husûsiyle Cenab-ı Peygamber'in bize, geleceğini onüç asır evvel haber verdiği böyle bir zamanda...

Evet biz öyle bir devirdeyiz ki dinimizin sa'y ve ictihad hakkındaki evâmirini tekrar tekrar söylemek üzerimize farzdır. Biz bu farîzayı edâ etmezsek nüfusu bağlayan zencir ataleti kıramaz. Nası irşad iddiasında bulunanların telkin eyledikleri zunûn-ı batılayı zihinlerden çıkaramayız. Halk, irşadat-ı diniye namına kendilerini çalışıp kazanmaktan tenfir eden, fakr u ihtiyac içinde yaşamayı hayat-ı mes'ûdane sûretinde gösteren miskinâne sözlerden başka bir şey duymuyor. Allah'ı severseniz söyleyin: Bu gibi sözlerin, kulûbu en muvafık ilâc

ile müdavat etmek sûretinde hulâsa edebilen, hikmet-i Nebeviye ile imkân-ı te'lîfi var mıdır?

İlmin o muazzam namına yemin ederim ki Cenab-ı Peygamber nâsa —bugün ulemâ arasına sokulan bazı cühelânın yaptığı kadar değil, onun yüzdebiri kadar olsun— serveti, sa'yi ve ameli istihkar ile emr etmiş olaydı ashab arasında ağniya şöyle dursun, habbeye mâlik olan bile bulunmazdı. Zira Ashab-ı Kiram kadar evâmir-i nebeviyyeye mutî kimse tasavvur edilemez. Bununla beraber görüyoruz ki emir büsbütün bir akisdir. İşte Kur'an-ı Kerim'de sa'y ve amele teşvik yolundaki evâmir-i İlâhî, işte sünen-i Nebeviye! Acaba asr-ı hâzır-ı medeniyette yazılan ictimâî eserler bunlar kadar sa'ye tergîb edebilir mi?

Kur'an (ولا تنس نصيبك من الدنيا فانتشروا في الارض وابتغوا من فضل الله) buyuruyor. Hazret-i Peygamber (Dünya ne güzel matiyedir ona râkib olun ki sizi âhirete yetiştirsin. —İçinizden hayırlısı dünyasını âhiretine âhiretini dünyasına fedâ eden değildir, belki her ikisi için de çalışandır.— Mal-ı helâl talebinde bulunmak cihaddır.) diyor.

Cenab-ı Peygamber bir gün ashabıyle otururken bakmışlar ki bir genç babayiğit erkenden kalkmış çalışıyor. Ashab-ı Kiram, ne olurdu şu delikanlının mesâîsi Allah yolunda olsaydı... demişler. Cenab-ı Peygamber «Bu sözü söylemeyin. Eğer bu genc âhare arz-ı ihtiyac zilletinden vâreste kalmak için çalışıyorsa Allah yolunda çalışıyor demektir; sa'y ve amelden kalmış ebeveyni için çalışarak onları infak ediyorsa yine Allah için çalışıyor demektir; yok, iktisab-ı servet ederek ötekine berikine kurulmak için uğraşıyorsa fî-sebîli'şşeytan çalışıyor demektir.» buyurmuştur.

Şu hâdîs-i şerîften gayet celî bir sûrette anlaşılıyor ki servet kazanmak kazanan adamın niyetine bağlıdır. Eğer niyeti hayır ise me'cûr olur; nameşrû mahallere sarf etmek ise meşrû sûrette kazandığı takdirde bile hakikatte mal değil vebal kazanmış olur. (İbadu'llaha azamet satmak için servet isteyenler gazab-ı ilâhîye giriftar olurlar; nefsi zillet-i tese'ülden ve zarûretten sıyanet maksadıyle mal talebinde bulunanların yüzü ferdâ-yı kıyamette mehtab gibi nurânî olur.) Hadis.

Bazı muhalifîn «Rızk ezelde taksim edilmiştir. Binaenaleyh çalışmanın zerre kadar faidesi yoktur.» sözüyle istişhad ediyorlar. Değil mi? Biz buna en evvel iman edenlerdeniz. Şu var ki bizim ne ilm-i İlâhî'nin künhünü tedkîke cür'etimiz, ne de âlem-i gaybı tahkika kudretimiz yoktur. Onun için bi'lfarz benim şu sa'yimin ilm-i sabık-ı İlâhî'den dolayı pâmâl-i hırman olacağını nereden bilirim! O halde bir sû-i tefehhüm neticesi olarak beni çalışmaktan men edecek minhac-ı sedâddan çevirecek bu gibi efkâra neden kapılayım? Hayır hayır! Tedkik olunursa ıyanen görülür ki diyanet-i beyza-yı İslâmiye hayatın meşhûd ve mahsûs olan bir takım kavânîn-i sâbitesini teşrî' etmiştir. Rızkın Cenab-ı Hak tarafından insanlar arasında sa'y ile mütenasib olmak üzere taksîm edilmiş bulunması; kimin emeği çok ise nasîbi de çok; kimin emeği az ise nasîbi de o nisbette az olması mukarrerat-ı İslâmiyedendir. İşte size bir düstûr-ı hikmet ki dünya denilen heycâ-ı maişette herkesin iktiham edeceği şedâid nisbetinde nâil-i meram olacağına itmînan hâsıl ederek çalışması için bundan büyük sâ'ik olamaz: «Cenab-ı Hak kuluna himmeti ve hırs u talebi nisbetinde verir.» Hadis.

Her işte ikdam ve himmetin vesîle-i fevz ü necah olacağını, dûn himmetlik, meskenet ise fakr u hırman-

dan başka netice vermeyeceğini İslâmiyet en vâzıh bir lisan ile anlatıyor: «Cesûr tâcir merzûk, korkak tâcir mahrûm olur.» Hadis.

İslâmiyet ahkâm-ı celîlesine ittibâ edenlere bülend bir sada ile nida ederek diyor ki: «Hayatın sabit, lâyetegayyer bir takım kavâidi, muayyen bir takım kavânîni vardır. O kavânîne muhalefette bulunanlar ferman-ı İlâhî'ye karşı gelmiş olurlar; muktezasınca hareket edenler ise ihraz-ı emel ederler. Rızk ile kesb de o kavânîn-i sâbitenin taht-ı hükmündedir. Binaenaleyh o kavânîni rehber ittihaz edenler merzûk olurlar, muhalefette bulunanlar mahrûm kalırlar. İşte kavânîn-i kesbin en başlıcalarından biri de erkenden işe başlayarak takat müsâid olduğu kadar çalışmaktır «Çalışan bulur. Her müctehidin bir nasîbi vardır. Sabah uykusu mâni-i rızıktır.» Hadis.

Hazret-i Ömer ki evâmirine imtisal vâcib olan eâzım-ı sahabedendir, bakınız ne diyor: «Hiçbiriniz taharri-i rızıktan geri durarak Yarabbi beni merzuk et demeyiniz. Zira bilirsiniz ki gökten ne altun yağar ne gümüş!» Ne hacet! İktisab-ı mal-i hale sa'y ve ictihad husûsunda bütün mu'ârızlarımızı iskât ve ilzâm için Cenab-ı Peygamber'in şu hadîs-i şeriflerini îrad etmemiz kâfîdir: «Çalışınız zira çalışmak üzerinize farzdır.»

Böyle olduğu gibi Hazret-i Peygamber tarafından, kemal-i şiddeti (كاد الفقر ان يكون كفرا) sûretinde tasvîr buyurulan belâ-yı zarûretten kurtulmak, ebnâ-yı cinsine bâr olmaktan nefsini sıyanet etmek için vatanlarında kazanamayanların diyar-ı âhara hicret etmeleri de dinen pek memdûh bir harekettir. Evet, İslâmiyet şedâid-i seyr ü seferi iktiham ederek, dağları aşarak, denizleri geçerek istihlâs nasîb etmeye bütün Müslümanları

teşvîk etmektedir. «Kazanmaktan âciz kalanlar Mısır'a gitsinler. Ticarette suûbet çekenler Amman'a sefer etsinler. Seyr ü sefer ediniz; hem iktisab-ı sıhhat ve âfiyet eder hem de kazanırsınız.» Hadis.

İşte Ashab-ı Kiram hep bu yolu tutmuşlardı. İmamı Ahmed diyor ki : Ashab-ı Kiram berren, bahren ticaret ederler; hurmalıklarında bağçelerinde çalışırlardı. Sahabe ve Tâbiîn'in tarihini mütâlaa edenler bütün insaniyet için medar-ı mefharet olacak meâlî azm ü ikdama nâmütenahî misaller görürler. Evet bir rîksitan-ı bî-pâyâna çekilmiş hizb-i kalîl görürler ki fakr u ihtiyac husûsunda bütün akvâma fâik iken birdenbire davranmışlar. Kur'an-ı Hakîm'in sa'y ve amele tergîb eden âyâtını, Cenab-ı Peygamber'in de bunu müeyyed bulunan ehâdîsini düstûr-ı hareket ittihaz etmişler de seksen sene için de Romalıların sekizyüz sene zarfında nâil olamadığı vâsi bir dâire-i nüfûz ve saltanata sahib olmuşlar. Evet bu kadar vâsi memâliki almışlar, ahalisini de öyle Romalılar gibi gûnagûn şiddetler, vahşetler göstermek umûr-ı diniyelerine müdahale etmek sûretiyle kerhen değil, belki tav'en kendilerine münkad etmişler. İslâm'ın karn-ı ûlâ tarihini okursanız o kadar hâriku'lâde himmetler, azimler görürsünüz ki kıyas eylediği sûrette asr-ı hâzırdaki erbab-ı medeniyetin ikdâmatını pek nâçiz bırakacak olan o fevka'l-beşer mesâîyi velev mücmelen olsun burada zikretmek istitâatımızın haricindedir.

Madem ki o zamanlar hal böyle idi ya bugün o şehamet-i kalbiye, o himmet-i İslâmiye nereye gitti? Eslâfımızın hatta kadınlarında görüldüğü mütevatir olan mekârim-i ahlâktan, fazâil-i himmetten bile bizi kasır bırakan bu acz ü meskenet nereden geldi?

İslâmiyetin düşmüş olduğu zillet ve meskenet elvermiyormuş gibi kisve-i irşada bürünen birtakım cühelâ

da kalkışmışlar da, bu hal Müslümanlığa pek muvafıktır çünki Müslümanlar ahiret adamıdırlar, dünya onlara gerekmez diyorlar. Hayır, bin kere hayır! Cenab-ı Hak

(وقيل للذين اتقوا ماذا انزل ربكم قالوا خيرا
للذين احسنوا في هذه الدنيا حسنة ولدار الآخرة
خير ولنعم دار المتقين •
ربنا آتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة
وقنا عذاب النار)

buyuruyor. İşte bu sözler Allah'ın sözüdür. Pek âlâ

(ومن اصدق من الله حديثاً)

Artık Müslümanların dinlerine ettikleri cinayetler elverdi. Dine nazar-ı akıl ve rü'yet ile baksınlar da anlasınlar ki bir çokları dinin muktezasınca hareket ettiğini tevehhümle beraber sırf kendi hevesat ve efkâr-ı batılası peşinde koşuyor! İslâmiyete an-cehl reva gördükleri zulm ile âlem-i medeniyetteki hükemayı bu din-i mübînin celâil-i ahkâmını tedkîkten men' etmesinler. Hem bilsinler ki pek yakın olan bir âtî gelecek, Müslümanlık Avrupa'da asr-ı mes'ûd-ı risalet-penâhîdeki revnakını andırır bir revnakla zâhir olacaktır.

(سنريهم آياتنا في الآفاق وفي انفسهم حتى يتبين
لهم الحق •
انه كان وعده مفعولاً) •

Sa'dî

ESKİ MÜSLÜMANLARIN İLME HÜRMETİ *

İslâm'ın akvâm-ı gayr-i müslime arasında yetişen hükemâya göstermiş olduğu ta'zîm pek büyüktür. Biz bu makalemizde hiç bir Müslüman muharririnin sözünü delil getirecek değiliz. Müverrihînden ve kibar-ı felâsifeden (Draper) diyor ki : «Hulefa devrindeki Müslümanlar Nasturî, Yahudi ulemâsına karşı yalnız hürmet göstermekle kalmadılar; onlara büyük büyük memûriyetler verdiler; menasıb-ı devlette terakkî ettirdiler. Hatta Harunü'rreşid bütün mektepleri Hanna Masniye'nin nezaretine tevdî etmiş idi. (Meşhur Yuhanna b. Masuveyh).

Müverrih bir başka yerde diyor ki : «Mekteplerin idaresi halîfeler tarafından bir re'y-i sedîde bir fikr-i sâibe ittibâ ile gâh Nasturîlere, gâh Yahudîlere tevdî olunurdu. Erbab-ı ilmin yaşadıkları memleket, doğdukları din asla nazar-ı i'tibara alınmazdı; yalnız derece-i ma'rifetlerine bakılırdı. Hulefa-yı Abbasiye'nin en büyüğü olan el-Me'mûn demiştir ki : «Hükemâ Cenab-ı Hakk'ın ibâdı arasından intihab eylediği su'adâ-yı ümmettir. Zira bunlar olanca kudretlerini ruhun fezâili idrâke sarf ederek iktisâb eyledikleri kuvvet sâyesinde mülevvesat-ı tabîatten teâlî etmişlerdir. Âlemin ziyâ-yı hidâyeti, vâzı-ı kavânîni bunlardır. Bunlar olmasaydı kâinat hazîz-i vahşet ve cehâlete düşerdi.»

* 29 K. sani 1324, 20 Muharrem 1327, Sırat-ı Müstakim, C.: 1, Aded: 25, s. 391-393.

Müverrih diğer bir mevkîde de şöyle söylüyor : «Araplar kendilerinin tayyibleri olan Yahudîler ile evlâdlarının mürebbileri bulunan Nasturîlerden mürekkeb bir ordu sâyesinde bilâd-ı ilim ve felsefeyi kâmilen feth ederek müntehâ-yı hudûduna —Roma mülkünün bir başından öbür başına varmak için sarf ettikleri zaman-ı kalîlden daha az bir müddette vardılar.»

Bu makalemizde hulefa, mülûk tarafından te'sîs olunan mektepleri, medreseleri, rasadhaneleri, kütüphaneleri, o kütüphanelerdeki kitapları sayacak değiliz, onları ileride tafsîl edeceğiz.

Halîfelerin Nezdinde Hürmet Gören Hükema ve Ulema :

Evvela Circis bin Bahtyeşû'yu zikredelim. Bu zat el-Mansûr'ün tabîb-i husûsîsi ve pek büyük bir feylesof idi. Zevcesi gayet ihtiyar olduğu için halîfe kendisine acıyarak üç güzel cariye gönderdi. Fakat Bahtyeşû' «Karım berhayat oldukça başkasını almaya dinimin müsaadesi yoktur.» diyerek cariyeleri reddetti. Bunun üzerine el-Mansûr tabîbinin mevkiini bir o kadar daha yükseltti hatta vüzerasının bile fevkine çıkardı. Sonra Bahtyeşû' hastalandı. Halîfe istifsâr-ı hâtıra gitti. O zaman Bahtyeşû ölünce ecdadının yanına gömülmesi için memleketine gitmeye müsâade istedi. Halîfe cennete girmesi için kendisine kabûl-i İslâm teklîfinde bulundu. Bahtyeşû' ister cennette olsun, ister cehennemde olsun, her halde ecdadıyle beraber bulunmak istediğini söyleyince el-Mansûr güldü; tabîbini muazzezen memleketine götürmelerini, onbin de altın vermelerini emretti. (Halbuki el-Mansûr son derecede pinti olduğu için Devânikî labakıyle anılmış idi.) Şayed Bahtyeşû yolda vefat ederse cenazesini ailesinin yanına götürerek orada defn ettirmelerini

başkaca tenbîh etti. Vedâ edip giderken yerine kimi bırakacağını tabîbe sorunca o da en seçme sakirdlerinden İsa bin Şehlâsâ'yı tavsiye etti.

El-Mansûr İsâ'yı onun yerine getirdi. Lâkin İsâ el-Mansûr'un teveccühüne güvenerek papasları hedâyâ i'tâsına icbar etmek gibi münasebetsizliklere kalkışınca huzûr-ı halîfeden tard olundu.

El-Mansûr'un teveccühü olanlardan Acem müneccim Nevbaht ile oğlu Ebû Sehl vardır ki ikisi de mezheb-i Fürs'e tâbi idiler. Sonra Ebû Sehl'in zürriyeti kabûl-i İslâm etti, cümlesi de müneccim olarak ilm-i nücûmda fevkalâde şöhret kazandı.

Halîfe el-Mehdî'nin mazhar-ı inâyâtı olanlardan müneccim Nasrânî Toma'nın oğlu Teofil Lübnan'da sâkin Mârûnîlerin mezhebinde idi. Bu zatın tarihe aid gayet kıymetdâr kitapları olduktan başka Homeros'un kitabını gayet fasîh bir ibare ile Süryanice'ye tercüme etmiştir.

Harûnü'rreşîd tarafından kadri, mevkii i'lâ edilen tabîb Bahtyeşû ile Cibril, oğlu Yuhanna bin Masuveyh de bunlar meyanındadır. Harûnü'rreşîd Yuhanna'ya tıbbî vesâir eski kitapların tercümesini tevdî etmiş idi. Bu zat hem halîfe-i müşaru'n-ileyhe hem de el-Mütevekkil'e hizmet etti. Ulûm ve fünûn-ı mütenevvia üzerine mübahasâtta bulunmak üzere Yuhanna'nın evinde toplanan cem'iyet-i ilim gibi hiç bir yerde hiç bir cem'iyetin in'ikadı görülmemiştir.

El-Me'mûn'un zamanında kesb-i rif'at ve şan eden hükemadan halîfe-i müşaru'n-ileyhin sadîki Patrik Yohanna vardır ki ulûm-ı tıbba, felsefeye âid ne kadar âsâr varsa cümlesinin tercümesine nâzır ta'yin olunmuştu.

Kezalik Sehl bin Sâbur ile oğlu Sâbur pek parlamışlardı ki ikisi de Hristiyan idi. Sâbur sonraları Cündisabur hastahanesine müdir olmuş idi.

Selmuveyh bin Benan en-Nasrânî de el-Mu'tasım'ın tabibi idi. Hatta vefat ettiği zaman halîfe ziyadesiyle müteessir olmuş, tabibinin Hristiyan âyini üzerine buhurlar, mumlar yakılarak defnedilmesini emr eylemiş idi.

Bahtyeşû bin Cibril bir gün el-Mütevekkil'in huzûrunda imiş, halîfe müşaru'n-ileyhi yanında oturtmuş, hem konuşur, hem de parmağını tabibin arkasındaki ipliği entarinin üzerinde bulunan bir ufak deliğe sokmuş, oynarmış. Söz bir aralık mecnûnlara intikal etmiş. Halbuki delik de haylice açılmış imiş. El-Mütevekkil «Siz deliyi ne zaman bağlamaya lüzûm görürsünüz?» demiş. Bahtyeşû da bîperva «Tabîbin entarisindeki deliği kol girecek kadar açınca!» cevabını vermiş. Bunun üzerine halîfe o kadar gülmüş ki oturduğu yerde duramamış da arkası üstüne devrilmiş.

El-Mütevekkil'in zamanı hilâfetinde iştihar edenlerden biri de Huneyn bin İshak Nasrânîdir ki Aristo vesâir hükema-yı Yunânîye'nin âsârını tercüme edenlerin en meşhurlarındandır. Halîfe bunun sadakatını imtihan ederek cidden metin bir azim sahibi olduğunu anlayınca kendisine gayet vâsi çiftlikler ihsan etmiştir. Huneyn beyanındaki vuzûh, tercümelerindeki letafet ile ma'rûf olduğu için daha çocukluğunda el-Me'mun tarafından tercüme-i âsâra memur edilmiştir ki her tercüme ettiği eserin ağırlığınca altın alırdı.

Lâkin sonraları Tayfûrî-i Nasrâniyle aralarında meydan alan dâiye-i istirkab kilise tarafından Huneyn'in aforoz edilmesini intac etti. Nezd-i halîfedeki mevkiinin rif'

atine rağmen mezhebdaşlarından gördüğü bu gadr üzerine bîçare Huneyn kederinden vefat etti. Tayfûrî de hulefanın mukarrebîninden idi. Er-Râzî Billah'ın zaman-ı hilâfetinde Nasturîlerden Metta bin Yunus Nasrânî de hem halîfe nezdinde hem avam, havas indinde mazhar-ı ihtiram olmuş idi. Bütün ulûm-ı akliyede sâhib-i rüsûh olan bu hakîm Ebû Nasr Fârâbî'ye hocalık etmiş, Bağdad'da riyaset-i ilmiyeye geçmişti.

Ahd-i İslâm'da zuhûr eden felâsifeden Baalbekli Kusta da mukarrebîn-i hulefadan idi. Kendisi Nasrânî olarak tercüme-i âsâr için halîfeler tarafından Bağdad'a getirilmişti. Yahya b. Adiyy bin Hamid bin Zekeriya el-Mantikî de bu meyandadır ki ulûm-ı hikemiyede zamanının reisi olan bu zat Metta bin Yunus ile Ebû Nasr Fârâbî'den okumuş idi.

Felâsife-i ulemadan Ebü'l-Ferec bin Tabîb de bunlardandır ki Caslika kâtib ve Bağdad'daki Hristiyanlar arasında mütemeyyiz olarak bîmaristan-ı Adûdî'de san'at-ı tıb ta'lîm ettiğini söylüyorlar. Şeyhü'rreîs İbni Sînâ'nın muâsırı idi. İbni Sîna bu zatın tebâbetteki rüsûhunu takdîr eder lâkin felsefesini beğenmezdi.

Sâbiîlerden Sâbit bin Kurretü'l-Harranî bu meyandadır ki Sâbiî olmakla beraber hulefa, havas, avam indinde pek muhterem idi. Hey'et-şinas-ı şehîr Muhammed bin Musa bin Şakir'in hane-i terbiyetinde yetişmiş; ulûm-ı felsefiyede ka'bına kimsenin varamayacağı bir makama i'tilâ etmiş idi. Mantıktan, riyaziyattan, tıbdan pek çok âsârı vardır. Sâbit halife el-Mu'tazıd'ın vüzerasına bile tekaddüm ederdi. Oğulları İbrahîm ile Sinan da babalarının yerini tutmuştu. Ahfadından Ebu'l-Hasan Sâbit bin Kurre de böyle idi. Şuarâ-yı İslâm'dan bir çoğu Sâbiî olan bu üç zat hakkında medhiyeler söylemişti.

Başka milletlere mensûb oldukları halde İslâm tarafından lâyık oldukları hürmeti maaziyadetin görmüş olan felâsifeyi, hükemâyı birer birer saymaya bilmem lüzûm var mı? Yoksa hülefâ-i mülûk nezdinde en yüksek makamata i'tilâ eden bir çok felâsife-i Müslimîni de sayarak mı bahse hâtime verelim?

Feylesof-ı İslâmî Ebû Yusuf Ya'kub Kindî'yi yahud el-Mehdî ve Harunü'rreşîd devirlerinde Kûfe valisi bulunan Emîr İshak'ı zikretmeye lüzûm var mı? Ebû İshak Sahabe-i Peygamber'den Eş'as'ın neslindendir ki tıb, felsefe, hey'et, hesab, musıkî fenlerinde mütebahhir idi. Diğerleri gibi bu da tercüme ile iştigal ederek kütüb-i felsefiyeden pek çoklarını Arapçaya nakl etmiş, müşkil-i mebahisini îzâh eylemiş idi. El-Me'mûn ile el-Mu'tasım ve oğlu Ahmed nezdindeki mevkii pek yüksek idi.

Bunlardan başka Musa bin Şâkir'in oğulları Muhammed, Ahmed, Hasan'ın hulefâ ve ümerâ nezdindeki mevkilerini söylemeye hacet görülür mü ki üçü de kürre-i arzın mesahasıyle, muhît ve kutrunu tetebbu ile iştigal etmişlerdi.

Artık Şemsü'ddevle'nin zamanında vezarete kadar yükselmiş olan İbni Sîna'nın kendi kavmi arasındaki mertebesiyle Fârâbî'nin nezd-i Seyfü'ddevle'deki mevkiini anlatmaya hiç lüzûm yoktur zannederiz.

Sa'di

HASBIHAL *

— 1 —

Sivastopol mağlûbiyetinin ertesi gün, Rusya'da büyük bir faaliyet-i teceddüd-perverâne hüküm-fermâdır. Otuz senedir, memleketi demir yumruğu altında ezip tutan Çar Nikola, muharebe esnasında ölmüş, yerine hürriyet ve ıslahat tarafdarı sayılan oğlu Aleksandır geçmişti. Nikola idaresinin örtüp tuttuğu pek çok su-i isti'mâlâtı, mağlûbiyet açmış, meydana dökmüştü.

Islahat devrelerinde iş adamları fiilen uğraşıp dururken, ehl-i kalem muttasıl yazı ile meşgûl olurlar: Matbûat artar, kesb-i ehemmiyet eder ve çok neşrolunur. Yazıcıların piyasası yükselir. Ruslarda da böyle olmuştu. Rusların en meşhûr muharrirlerinden Leon Tolstoy, «İkrar-ı Zünûb» adlı risâlesinde, o devri şöyle anlatıyor:

«Hepimiz kani idik ki bize söylemek, daima söylemek, mümkün olduğu kadar çok, mümkün olduğu kadar acele yazmak, bastırmak lâzımdır ve bunların hepsi beşeriyetin hayrı için lâzımdır. Ve binlercelerimiz birbirimizle kavga ederek, birbirimizi yalancı çıkararak, diğer kimselere öğretmek için, hiç durmadan yazıyorduk, bastırıyorduk. Ve hiç bir şeyi bilmediğimizin, hayır nedir, şer nedir diye hayatın koyduğu en sade bir sualin cevabını bile bilemediğimizin farkına varmayarak ve birbirimizi asla dinlemeyerek, yalnız arada sırada bana da müsamaha etsinler, beni de medhetsinler diye müsamahakârlık ve meddahlık ederek, bazan ise, bilakis karşımızdakileri kızdırarak tıpkı tımarhanedeki deliler gibi hepimiz birden bağırıp çağırıyorduk.

«Binlerce işçiler, bütün kuvvetlerini sarf ederek, geceyi gündüze katarak, vire çalışıyorlar, milyonlarca kelimeleri diziyorlar, basıyorlardı; posta bu basılmış kağıtları Rusya'nın her tarafına dağıtıyordu; biz daha ziyade öğretmeye çalışıyorduk; fakat bütün bildiklerimizi herkese bir türlü öğretip bitiremiyorduk ve bunun üzerine bizi az dinliyorlar diye de kızıyorduk.

«Bu pek garibdi lâkin şimdi anlıyorum. Bizim hakîkî ve samîmî maksadımız ancak mümkün olduğu kadar çok para ve alkış kazanmaktı. Bu maksada erişebilmek için kitap ve ceride yazmaktan başka bir iş bilmiyorduk. Ve binaenaleyh bunu yapıyorduk. Lâkin bu derece fâidesiz bir iş işlediğimiz halde, gayet ehemmiyetli adamlar olduğumuza emniyet hâsıl etmekliğimiz icin, faaliyetimizi haklı gösterecek muhakemata muhtacdık. Ve işte bunun için, şöyle bir şey uydurmuştuk: Ne ki mevcûddur, ma'kûldür; mevcûd olan her şey tekemmül eder. Ve her şeyin tekemmülü maarif vasıtasıyle olur. Maarif ise kitapların, gazetelerin intişarıyle ölçülür. Bize para veriyorlar, bize hürmet ediyorlar, çünki biz o kitapları, o cerideleri yazıyoruz. Ve binaenaleyh biz en faideli ve en iyi adamlarız.»

Biz de şimdi bir devr-i ıslahat geçiriyoruz. Biz de muttasıl söylüyor, yazıyor, kavga ediyor, alkışlaşıyoruz.

* 26 Ağustos 1326, 4 Ramazan 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 5, Aded: 105, s. 6-8.

Lâkin söylediklerimizden, yazdıklarımızdan kime ne fâide oluyor?

Ben, hayır ve şer nedir? mes'elesiyle uğraşacak kadar yükseklerden uçmam; Tolstoy'un en sâde bir sual dediği bu mes'ele yanılmıyorsam, mesâil-i ahlâkiyenin temelidir; dinlerin, felsefelerin en büyük meşgalesi bunun hallidir : şâri'ler emir ve nehy ile hayır ve şerri ta'yîn eder. Hükemâ uzun uzadıya muhakeme yürüterek hayır ve şerri ta'rîfe çalışır.

Hayır ve şerden bahse iktidar ve cesaretim olmadığından, maarif ve terakkîyi inkâra da kalkışamam. Bununla beraber, bana —belki sırf kendimi avutmak için— Tolstoy ifrata kaçıyor, mübalağa ediyor gibi gelir. Böyle gelir ama, onun şiddetli tenkidlerine karşı, vicdanıma tamamen itmi'nan-bahş olacak cevaplar da bulup koyamam. «İkrar-ı Zünûb»u okudukça sükûn ve istirahat-ı kalbim bozulur, çok muazzeb olurum : Hakîkaten biz, söz ve yazı ile geçinenler, acaba sırf para ve şöhret için çalışmıyor muyuz? Kendimizin de iyice bilemediğimiz bir sürü mesâil üzerine, bitmez tükenmez lâflar ederek, elâlemin beynini karıştırmıyor muyuz, vicdanlarının safvet-i asliyelerini bozmuyor muyuz?.. derim.

Şimdi İstanbul'da yazılan, basılan, okunan evrak-ı matbûa, göz önüme geldikçe bu sıkıntım daha ziyade artıyor. Kitap pazarında nelerimiz var? Şarlok Holmesler, Güzel Dostlar, Karagözler, Gevezeler.. Sonra daha ciddileri : İkdamlar, Sabahlar, Taninler, İspirtizmalar, Servet-i Fünûnlar, Şehballer... daha sonra kitaplar : tarih kitapları, türlü nam ve ünvanlı çıkmış Fransızcadan tercüme tarih kitapları.

Haydi farz edelim ki bunların muhteviyatı kâmilen iyi ve faideli şeyler olsun, bu gazete ve kitaplar sırf hayıra hâdim olsunlar. Lâkin bunları kim okuyor, kim o hayırı öğrenip faide ediyor? Osmanlı Türklerinin mecmûuna nisbetle ekall-i kalil olan bir avuç İstanbul okumuşları değil mi?

Anadolu ve Rumeli köylerinde, kasabalarında okur yazar hocalar, dayılar, amcalar niçin ne İkdam ve Tanin'e, ne de Tarih-i Medeniyet ile Güzel Dost'a atf-ı nigâh-ı iltifat etmezler? Eğer vakayi-i âlemi öğrenmek ve bâhusûs kendi vatanına müteallık şuûndan haberdâr olmak, mukteza-yı tabiat ve hamiyyet ise bu aldırmamazlık, bu duygusuzluk nedir? Nedendir? Eğer insanlarda hakayık-ı hayatın acılıklarını unutmak için şiir ve hayalin kucağına sığınmak bir hâl-i fıtrî ise, bizim hemşehrilerimizin o şâirâne nazım ve nesirlerimizi okumamalarına ne sebep gösterilebilir?

Anadolu ve Rumeli hiç okumuyor, desek, doğru olmaz; okuyor fakat bizim asla bilmediğimiz, bilmek de istemediğimiz duygusuna, ihtiyacına uygun şeyleri okuyor; bulamazsa dinliyor : Yolcular, misafirler, sûhteler, dervişler Anadolu ve Rumeli köylerimizin seyyar gazeteleridir.

Biz milletten, milletin nef'ine çalışmaktan, milleti maarifle ilerletmekten bir düziye bahsedip duruyoruz. Gürültülerle i'lan ettiğimiz bu maksad-ı âlîye hâdim, şimdi değin, ne yazdık ve ne yazıyoruz? Yine, işte fennî ve ilmî kitaplarımız : Ganon'un fizikini, Senyobüs'ün tarihini, Lebon'un sosyolojisini tercüme ettik mi, diyorsunuz? İşte sırf ilmî ve ilmin son tecelliyatıyle müzeyyen mecmûa-i iktisadiye ve ictimâiyemiz mi diyorsunuz?...

Yok efendim, yok! Bunları okuyabilecek Türkler aslından yani Fransızcalarından da okuyabilen adamlardır.

Milletin onbinde dokuzbindokuzyüzdoksandokuzu bunları okumuyor, okursa da bir şey anlamıyor. Bu kitaplarınız, bu ceride ve mecmualarınız mektep çocuklarının sınıfta kendileri için pelte ile basıp dağıttıkları gazete ve kitaplardan farklı değildir : Servet-i Fünûn'un —dediklerine göre— yedi sekizyüz müşterisi varmış; Şehbal ile Mecmua-i İktisâdiye ve İctimâiye'ninki hiç ummam ki ikiyüzden fazla olsun. Sekiz on milyonluk Türk millet-i necîbesinin ancak sekizyüzünü okutarak mı, ona sâye-i müsavatta, kat-ı merahil-i terakkî ettireceğiz?!

Müsavat!... Lâkin, a azizler, müsavatı yalnız kapı ve bacaya, para ve akçeye yazmakla ne çıkar Müsavatın vücûdu için her şeyden evvel, halkın ilim ve idrakçe, servet ve refahça müsavatını az çok te'min edebilecek vesâit hazırlanmalıdır.

Evet, diyorsunuz, lâkin bizde de hükûmet neşr-i maarife çalışmıyor mu? Muhterem bir cem'iyetin en büyük faaliyeti bu mülkte tenvîr-i ezhan ve efkâra ma'tûf değil mi? Doğru : Hükûmet de, cem'iyet de buna çalışıyorlar; Allah sa'ylerini meşkûr etsin! Lâkin bahsimiz o muydu ya? Biz hükûmet ve cem'iyeti kendi hallerine bırakalım da, kendimize, efrada, muharrirlere bakalım : Ahâlînin ekseriyet-i azîmesi, Rumeli ve Anadolu'nun şehir, kasaba ve köylerindeki ağası, esnafı, rençberi, işçisi için ne yazdık, ne yazıyoruz?

Haydi Almanya, İngiltere gibi pek mütemeddin, pek müterakkî memleketleri misal olarak almayalım; çünki sonra oralarda herkes okur yazar olduğundan avam için te'lîf-i eser kabildir diye itiraz eden bulunur. Ama Rusya hakkında böyle denemez ya : Rusların yüzde yetmişi okuyup yazmak bilmez. İşte böyle kara câhil Rusya'da, daha istibdad varken, halkını, milletini seven, memleke-

tinin terakkîsi maarifle olacağına inanan ve bu terakkîyi hayır sanan bir çok adamlar, halk için, avam için yazar dururlardı. Bu zatlar, hukûk-ı şahsiye, vergi, idare-i beytiye, idare-i mülk, ziraat, hayvan ve kuş beslemek, hıfz-ı sıhhat, sigorta, emniyet sandıkları, ziraat sandıkları, teavün cem'iyetleri, kooperatifler gibi ekseriyet-i ahalinin doğrudan doğruya alâkadar oldukları mevzûlar üzerine, onların tamamen anlayacakları bir dil ile, yanıbaşlarında olup geçen vakâyi ve ahvâli misal getirerek, küçük küçük risaleler, popüler kitap ve ceridesi yazar ve dağıtırlardı. Bu evrak-ı matbûa gayet ucuz, beş on paraay satılırdı. Bir takım ehl-i kalb ve kalem yalnız yazı yazmakla iktifa etmez, köylülerin, amelelerin arasına girer, onların hayatıyle yaşar, onların işiyle meşgûl olur, ta'bîr-i ma'rûfiyle «halka gider» ve bu sûretle neşr-i ilim ve fikir ederek avamın seviye-i idrâk ve irfânını yükseltmeye çalışırdı.

Altmış yetmiş sene böyle fedâkârâne çalışıldıktan sonradır ki son Rus inkılâbı oldu; ve derhal üç beş gün içinde gûya bir kuvve-i sâhirâne ile bütün Rusya'nın kitap piyasası avam için yazılmış, milyonlarca kütüb ü resâil ile doldu. Bunların çoğu avama hakkını, vezâifini, meşrûtiyet ne demek olduğunu, ondan nasıl istifâde edilebileceğini, anladığı dil ve gördüğü şeylerle öğretiyordu. Şimdi, Rusya meydan-ı umûrunun ilca-yı menfaatle, meşrûtiyete asla merbût olmadıkları ve ellerinden gelse bugün yarın meşrûtiyet idâreyi devirip, yerine eski müstakil ve gayr-ı mahdûd şekl-i hükûmeti oturtacakları muhakkak bulunduğu halde cesaret edemeyişleri mahzâ bu hazırlık neticesidir. Rus köylüsünün bir kısmı, meşrûtiyet ve hürriyetin hattâ noksanlı bir müsâvâtın, kendisinin sabahtan akşama kadar hayvan gibi çalıştığı halde açtan gebermemesine biraz yardım ede-

bileceğini ve bir de Petersburg ve Moskova saray ve konaklarında fâsılasız ve nihayetsiz bir hayat-ı zevk u sefahat geçiren, senenin üç dört ayında fayton ve otomobiliyle, haftasına beş altı saat kapıya gidip gelen ve işte bu hidemat-ı mühimmesine mukabil yüzbinlerce ruble kazanan kont ve prensleri azıcık olsun düşündüreceğini artık anlıyor.

Lâkin bugün Anadolu ve Rumeli köylüsü meşrûtiyet, hürriyet ve müsâvât denildiğiyle ne anlıyor, ne duyuyor? Ve şimdiye kadar onlara bunu cidden anlatmak isteyen, anlatmaya çalışan oldu mu? Öyle aralarına gidip, rençberlik, maden ameleliği ederek demiyorum; -İstanbul'un rutûbetli ve nâzik havasında yetişen nârin su çiçeği ehl-i irfanımız öyle meşâkka tahammül edemez.- Ancak ekseriyet-i azîme-i milleti hesaba alarak, göz önünde tutarak yazı yazanlarımız oldu mu? diyorum. Buna cevap vermek için kitapçı camekânlarına dizilmiş allı güllü cildlerimiz kâfi değilse Ahmed Şerif Bey'in «Anadolu'da ve Arnavutluk'da Tanin»lerini okuyunuz.

Hâsılı itiraf edelim : İstanbul muharrirliği, gazeteciliği, kitaçılığı Osmanlı Türklerinin binde birine bile fâide dokundurmuyor; köylünün, işçinin, esnafın maişetine, hayatına, ahlâkına hâdim, duygusuna mûnis, terbiye-i rûhiye ve fikriyesine yararlı eser doğuramıyoruz; âsârımız küçük, gâyetle küçük bir daire-i karîn ile mahsûrdur; tarih, hukûk ve siyasete dair yazılarımızdan millet; milletin ekseriyet-i azîmesi habersiz kalıyor; hürriyet, müsavat, adalet milletin kulağına ma'nâsız bir ses gibi geliyor; millet meşrûtiyetle teyemmüm ediyor...

Bu halde?.. Bu halde, acaba Tolstoy hiç olmazsa bizim hakkımızda tamamen haklı değil mi? Acaba muttasıl söyleyen, yazan, kavga eden, çırpınan didinen, bağırıp çağıran bizim yazıcılarımız ancak para, ancak alkış için çalışmıyorlar mı?..

Lâedrî

HASBIHAL *

— 2 —

Ma'lûm ya, tütünlerimiz gibi edebiyatımız da Fransız inhisarı altındadır. Fransız edebiyatından gayrı edebiyattan bahis bile edemeyiz. Bir iki hafta evvel resimli bir gazetemizin yeni ölmüş Tolstoy'a dâir bir şeyler yazdığını işitir işitmez pek sevindim; kendi kendime: tütün rejisine mu'terizler çıktığı gibi, edebiyat rejisine karşı da ihtilâlciler türemiş imiş, dedim ve o gazetenin, Tolstoy'dan bâhis nüshasını, ale'lacele satın aldım.

Doğrusunu söylemek lâzım gelirse, gazeteyi alıp okumadan evvel bir şeye çok merak etmiştim: Rus edebiyatından tamamen bîhaber sandığım Türk gençleri nasıl oluyor da, Rus mütefekkir ve ediblerinin en büyük ve en derin ve en karışıklarından birisi hakkında bu kadar çabuk makalât-ı tenkidiye ve edebiye yazabiliyorlar? Gazeteyi alıp, Tolstoy makalelerine şöyle bir bakınca merakım daha ziyade arttı, âdeta mütehayyir kaldım: Tolstoy, 1 — Buhran-ı Mânevî Safahatı.. 2 — Felsefe-i İctimâiye.. oh pek derin şeyler!

Gayet tatlı bir pastayı çabuk bitirmek korkusuyle yemeye kıyamayan bir çocuk gibi, bu tetebbuât-ı amîkayı okumak lezzetini mümkün olduğu kadar te'hîr ederek, resimleri seyre başladım. Lâkin bu resimler biraz keyfimi kaçırdı; üç resimde iki yanlış vardı: «Tolstoy zevcesiyle yolda» denmiş, halbuki Tolstoy'un yanındaki hiç de zevcesi değil, hemşîresi... Sonra «Zevcesiyle yan yana» denmiş, halbuki bu da zevcesi değil kızı... Hem canım ne kadar dikkatsizlik: Tolstoy'un şekil ve kıyafeti her iki resimde hiç değişmiyor da, zevce resmin birinde yetmiş yaşlık bir kocakarı, diğerinde yirmi, yirmibeş yaşlık bir hanım!

* 9 K. evvel 1326, 20 Z. hicce 1328, Sırat-ı Müstakim, C.: 5, Aded: 120, s. 264-266.

Pek felsefî, pek ictimâî, pek tenkidî ve pek derin olacağını serlevhalarından anladığım ilk makalenin muharririni bir türlü öğrenemedim: Köprülüzâde... ötesi okunmuyor, adam akıllı isim yerine bir kargacık burgacık bir şey basılmış!..

İşte bu Köprülüzâde.... Bey'in makalesini ilk önce okudum. İbtidâ şâirâne ve dumanlı bir mukaddime bast olunuyor; sonra Tolstoy'un «İkrarü'z-Zünûb»una, muharririn kavlince «İtirâfâtına» başlanıyor.

Ben de itirâfâtıma başlayayım:

Mukaddimedeki pek kalabalık, pek karışık lâflardan açık hiç bir ma'nâ çıkaramadım. Lâkin asıl ehemmiyetli cihet, benim ma'nâ çıkarıp çıkaramamaklığımda değil; Köprülüzâde Bey'in bu umûmî ve mübhem sözleri nasıl bir tedkikat ve tetebbuat neticesi olarak yazdığını anlatmaktadır. Meselâ Köprülüzade Bey'e sorulsa ki: «Makalenizin aksâm-ı sâiresinden sarf-ı nazar yalnız şu mukaddimedeki hükümleri verebilmek için Tolstoy'un kaç eserini okudunuz?» —acaba ne cevap verirler?— Yoksa bir kaç Fransız münekkidinin efkârını mı, sahiplerini söylemeksizin tercüme ve tekrar ediyorlar?

«İkrarü'z-zünûb» ... Lâkin burada Rus muharririnin Rusça yazdığı bir eserin Fransızca ismini yazmakta na ma'nâ? Rusça bilmiyorum, Fransızca tercümesinden okudum demek mi? Fakat Beyefendi, sormak ayıp olmasın ama, itirafatın Fransızcasını okudunuz mu? Okudunuzsa ve Fransızca okuduklarınızın ma'nâsını anlıyorsanız, lütfen şu satırlarınızın ma'nâsını îzah buyurur musunuz? «Kahraman-ı eser Leon Nikolayoviç gibi, Tolstoy da zengin ve pürşeref bir hayatın bütün saadetlerini yaşadıktan sonra kalbinde derin bir boşluk, gaye ve ma'nâ-yı hayatı anlayamamaktan mütevellid bir ıztırab duymuş, ölümün yakınlaştığını bütün merâretiyle hissetmişti:

— «Artık ma'nen yaşamaya muktedir olamayacağım!» «Tolstoy'dan başka biri olmayan Leon Nikolayoviç rûh-ı marîzinin bu iştikâ-yı fecîini dinlerken, artık hayatın kendisi için hiç bir ma'nâ-yı müfîd olmadığını düşündü...»

«İtirafât» bir otobiyografi değil midir ki böyle kahraman-ı eserden bahse lüzûm görüyorsunuz? Tolstoy'un küçük ismi Leon, babasının ismi Nikola değil midir ki Tolstoy'dan başka biri olmayan diyorsunuz?..

Biraz daha ilerleyelim, Tolstoy'un asabı, ruhu keskin bir neşterle teşrîh olunarak, efkâr-ı ahlâkiye ve diniyesi, zamanımızın diğer büyük zekâlarının efkârıyle bi'l-mukayese tenkid olunuyor: «Tolstoy'un dûçar-ı ihtilâl olan muvâzene-i asabiyesi, kesb-i sükûnet ve tevâzun etmek için kuvvet, yalan, riya, fenalık gibi şeyler üzerine müesses olmayan ve doğrudan doğruya vahdetten, iyilikten, aşktan, gaye-i hayâlîden nebeân eden bir dine muhtacdı. İtikadatın umûmiyetle gülünç olduğuna kani olmakla beraber (?) bir dinin adem-i mevcûdiyeti halinde ma'nâ-yı hayatın nâkâbil-i hâl bir muamma hâline geleceğini iddia ediyordu. Nietzsche'nin «din-i kuvvet»ine, Raskin'in «din-i hasen»ine karşı Tolstoy'un vaz' etmek istediği bu din, âdeta bir din-i tabiî, bir din-i rahm ve şefkat idi.» —Pardon Beyefendi, bu mukayese ve netayici de Tolstoy, Nietzsche ve Raskin'i okuyarak, bizzat mı istihrac buyurdunuz? Değilse menbaınızı göstermek zahmetinden niçin çekindiniz?

Fakat bu kadarcık mı ya: daha aşağıda, yine muharrir beyin kendi netice-i tetebbuâtı olarak, Tolstoy'un felsefe-i ictimâiyesini îzah etmesi de var. Bu felsefe-i ictimâiyeyi tahkîk ve keşif için Tolstoy'un hangi eserlerine müracaat ettiniz? suali artık pek nakaratı andıracağından ondan vaz geçip, Köprülüzâde Bey'in, Tolstoy'un ahvâl-i rûhiye ve dimâğiyesi hakkındaki efkârını öğrenelim: «Kavî bir bünye-i dimâğiyeye, metin ve muhkem bir müfekkireye, muntazam ve esaslı ma'lûmat-ı ilmiyeye mâlikiyetten mahrûm rûhunu terakkiyat-ı asriye ile istînâs ettirmediği için mütereddid ve bedbin olan Tolstoy, hayatının bütün safahatında şek ve tereddüdden, zaafdan kurtulamamış; hele safahat-ı buhranı esnasında, bu zaaf ve tereddüd âdetâ cinnet mertebesine yükselerek onu intihar edecek bir hâle getirmişti.»

Daha küçük iken rüşdiyede bir arkadaşım vardı. Yazısı benden pek de iyi değildi. Bununla beraber, odasında altına imzası atılmış bir sürü levha asılı durur idi. Günün birinde merak ettim ve arkadaşıma sordum: «Ayol, sen bunları nasıl yazabiliyorsun?»

— Ben yazmıyorum be! Sahaflarda, şurada, burada satın alıyorum, sonra altına imzamı atıyorum, işte o kadar..

Şehabeddin Süleyman Bey'in «Tolstoy - Şahsı» makalesini okuduğum zaman rüşdiyedeki arkadaşımın şu

sözleri hatırıma geldi. Sakın yanlış anlaşılmasın: Arkadaşıma benzeyen Şehabeddin Süleyman Beyefendi değil, ondan evvelki makalenin sahibi. Şehabeddin Bey, zaten makalesinin başında «Esasları Fransızcadan» diye kendisini sigorta ediyor, artık pervâsı yok; fakat makalesiyle arkadaşına pek ziyade muazziblik etmiş oluyor. «Tolstoy - Şahsı»nın en son cümlesi şu: «Tolstoy, Fauche'nin dediği gibi, mahdûdü'l-ma'lûmat, mütecâviz, mu'tedil, merhametli bir mecmûa-i tezad, hulâsa bir hasta, bir nîm mecmûndur.» Köprülüzâde mütekebbir beyin yukarıdaki tahlîl-i rûhîsiyle bunun ne farkı var?

Köprülüzade Bey'in makalesinde şahsî satırlar hiç yok mu? Hay hay! İsterseniz, işte misal: «İhtilâl-i kebîr esnâsında milletleri esâretten tahlîs için kendi menafi-i husûsiyesini fedâ ederek bütün Avrupa hükûmet-i mutlakasına i'lân-ı harbi göze aldıran Fransa parlamentosu, bugün, siyaset-i beyne'ddüvelde «para»yı âmil-i esası olarak kabûl eden bir hükûmete beyan-ı i'timad edecek derecede tefessüh-i ahlâkîye dûçar olmuşken...» Pek gündelik gazeteler mi kokuyor diyorsunuz? Geçelim.

Şimdi biraz da ciddî konuşalım: «Eskiler» ara sıra intihalden çekinmezlerdi; en parlak delili «İkdam»ın Paris muhabiri... Bu miras-ı edebîden besbelli «Yeniler» de kuru kalmamışlar. Doğrusu, bu iyi değil, âdeta fena: edebiyatta «intihal»in —Türkçesini söyleyelim— «çalma»nın devamı, hayatı ictimâiyemizin timsâli gibidir: bütün bu nev'-i tetebbuât-ı edebiye, lisan-ı halleriyle

— Tutulmazsanız, istediğiniz kadar çalın! der gibi duruyorlar. Sonra Allah esirgesin, bu illet «nesl-i hâzır» dan «ensâl-i âtiye»ye de intikal eder; sonra, sonra «Fecr-i Âtî» âdeta bir «gurûb-ı kat'î» olur...

Köprülüzâde Bey'in makalesinde, ihtimal, pek fâideli şeyler de vardır. Fakat ben burada makalenin muhteviyatını tedkîk etmek istemiyorum. Benim yalnız iki maksadcığım var: birisi, makalenin kısm-ı a'zamı, menba' gösterilmeden ve belki de iyice anlayamadan edilen tercüme ve iktibaslardan ibaret olduğunu isbat; diğeri de muharrir beyefendiden kısaca bir istîzâh:

— Efendim, epey iktidarınız var, çok da çalışıyorsunuz, bununla beraber niçin usûl-i intihale müracaatla sû-i misal olmaktan çekinmiyorsunuz? Yoksa, memleketimizde sahte gösterişleri, hamiyetsizlikleri kâfi değil mi sanıyorsunuz?..

Lâ

LÜGATÇE

abûs : somurtkan.
acz ü meskenet : beceriksizlik.
acz-i mütezayid : artan beceriksizlik ve acizlik.
âdâb-ı maîşet : yaşama kaide ve usulleri.
âdât-ı milliye : millî âdetler.
adem-i mevcûdiyet : yokluk.
afâf-ı nefs : nefsin temizliği.
âfâk : ufuklar.
âgûş : kucak.
âgûş-ı müfekkire : düşünme gücünün ihatası, genişliği.
ağniyâ-yı sâbırîn : sabreden zenginler.
ağreb : pek tuhaf.
ağyar : başkalar, yabancılar.
âh-ı medîd : uzun bir ah.
ahad : bir, kişi, kimse
âhar : başka, diğer, gayrı
ahd-i İslâm : İslâm'ın zamanı, devri.
âhengdar : ahengli, düzenli.
ahfad : oğullar, torunlar.
ahkâm-ı celîle : İlahî hükümler, Kur'an.
ahkâm-ı nübüvvet : peygamberlik hükümleri.
ahkâm-ı şer'iye : şeriat hükümleri.
ahvâl : durumlar.
ahvâl-ı rûhiye ve dimağiye : akıl ve ruhla ilgili durumlar.
ahz ü i'ta : alışveriş.
akâid : kaideler, kuralar; inanç esasları.
akâid-i esasiye : esas kaideler, inanılması gereken temel esaslar.
âkıbet : son, enson.
akîde : iman, dinî inanış.
akîm : neticesiz.
aksâm-ı seb'a : yedi kısım, Arap gramerinde kelimelerin içindeki harflerin cinsine göre yedi kısma ayrılması.
aksâm-ı sâire : diğer kısımlar.
aktâr-ı İslâmiye : İslâm'ın dört bucağı.
akvâm : kavimler, milletler.
akvâm-ı gayr-ı müslime : Müslüman olmayan kavimler.
akvâm-ı ibtidâiye : ilkel kavimler.
akvâm-ı medeniye : medeni kavimler.

akvâm-ı mütemeddine : medeni kavimler.
ale' d-devam : sürekli olarak.
ale'l-amya : körü körüne.
ale'l-ıtlak : genel olarak, rasgele.
âlem-ı bâkî-i vecd : İlâhî aşkın devamlılığı.
âlem-i bedavet : bedevilik âlemi.
âlem-i gayb : görünmezler âlemi.
âlem-i hilkat : yaratılış âlemi.
âlem-i tahrir : yazı dünyası.
âlem-gir : bütün âleme yayılan.
a'mâk-ı mekabir : mezarların derinlikleri.
amame : sarık.
amîk : derin.
âmil-i esas : esas sebep.
anâsır-ı İslâmiye : Müslümanlık unsurları.
anâsır-ı mürekkebe : birleşik unsurlar.
an- cehlin : bilmeyerek.
an-samîmi'l kalb : can ve gönülden.
an-samimi'r ruh : ruhun samimiyetiyle.
ani'l-gıyab : gıyabında, arkadan.
a'râbî : çölde yaşayan arap.
ârâm : durma, dinlenme.
a'râz : alâmetler, tesadüfler.
a'râzî : tesadüfi, rasgele.
âriyet : ödünç, iğreti.
âriyet-i ilm : İlmin iğretiliği.
arz : enlem.
arz-ı iftikar : ihtiyacını meydana koyma.
arz-ı ihtiyar : seçimini bildirme.
âsâr : eserler.
âsârı edebiyye : edebiyat eserleri.
âsâr-ı güzîde : seçkin, beğenilen eserler.
âsâr-ı kadîme : eski eserler.
âsâr-ı muhallede : sürekli olarak kalıcı, ebedî eserler.
Ashâb-ı Kirâm : Hz. Muhammed'i görme ve Kendilerinin sohbetinde bulunma mutluluğuna ermiş ulu mü'minler.
asr-ı hâzır : şimdiki çağ.
asr-ı mes'ûd-ı risalet-penâhî : Hz. Muhammed'in yaşadığı mutlu zaman, Asrı Saadet.
âsuman : gök, sema.
âşina : bildik, tanıdık.
âşina-yı kadîm : eski bir tanıdık.
atâ-yı ilâhî : ilâhî lütuf, bağış.
atâlet : tembelik, hareketsizlik.
âteşîn : ateşli, canlı.
âteş-zeban : çok dokunaklı söz veya şiir söyleyen.
atf : bağlama, çevirme, yükleme.
atf-ı nigâh-ı iltifat : yüzünü çevirip bakma.
âtıfe : karşılık beklemeden gösterilen sevgi.

âtî : gelecek zaman.
atiye : hediye, bahşiş.
avâm : halk tabakası.
avâmil : sebepler; Arapçada kelime sonlarının okunuşuna tesir eden hususları anlatılan gramer bahsi.
avdet etmek : dönmek.
avn-ı Hak : Allah yardımı.
ayanen : açık olarak.
ayn-ı rahmet : rahmetin ta kendisi.
âzâd : serbest, kayıtsız.
âzâde : serbest, kayıtsız.
azamet-i san'at : san'atın büyüklüğü.
azîm : büyük.
azm : kasıt, niyet, karar.

bâb-ı fetva : fetva kapısı.
Bâbî : 19. y.y.da İran'da kurulan batıl bir mezheb.
bâdî : ilk, başlangıç; sebep; geçici.
bâdiye : çöl, kır.
bahariye : bahar tavsifiyle başlanarak birini medih için yazılan kaside.
bâhis : bahseden, araştıran.
bahren : denizden, deniz yolu ile.
bâhusûs : husûsiyle, en çok.
baka-yı azamet : büyüklüğün devamlılığı.
bakıyyetü's selef : önceden kalanlar.
basiret : önden görüş, seziş.
bast : yayma; uzun uzadıya.
bâtıl : boş, çürük.

bâzîçe : oyuncak, oyun, eğlence.
bedâhaten : birdenbire, düşünmeksizin.
bedâvet : bedevilik, göçebelik; çöl.
bedâyi : eşi ve benzeri olmayan güzel mükemmel ve yeni şeyler.
bedâyi-i edebiye : edebi yenilikler, güzellikler.
bedâyi-i rebi' : baharın yenilik ve güzellikleri.
beden-i zîhayat : canlı, yaşayan beden.
behre : hisse, pay, nasib.
belâ-yı zarûret : zarûret belası.
belâgat : iyi güzel söz söyleme; sözün düzgün, kusursuz, yerinde ve adamına göre söylenmesini öğreten ilmin adı.
belîg : fasih, düzgün.
benan-ı rikkat : inceliğin parmakları, elleri.
bend-i siyasî : siyasî bağ.
berk : parlak, şimşek.
bermûtad : alışıldığı üzere.
berren : kara yoluyla.
berterin : en yüksek, meziyetli, değerli.
besatet : dilde düzgünlük; basitlik, düzlük.
beste-i musıkî : şarkının makam ve ahengi.
bestekâr-ı giryan : ağlayan, bestekar.
beşûş : güler yüzlü, şen.

beyne's sema'i ve's semek : sema ile balıkarası (yükseklikten kinâye/balığın suda bulunması bakımından)
bezl etmek : bol bol verme, saçma.
bîdar : uyanık, uyumayan.
bid'at-ı hasene : hayırlı, beğenilir, yapılabilir yenilikler.
bidâyet : başlama, başlangıç.
bîgâne : ilgisiz, yabancı.
bihakkın : hakkıyle, tamamiyle.
bîkes : kimsesiz.
bilâd : memleketler, şehirler, beldeler.
bilâd-ı garb : batı ülkeleri, batı şehirleri.
bilâd-ı ilim ve felsefe : ilim ve felsefe beldeleri.
bilâ ihtiyat : elinde olmayarak, kendiliğinden.
bilâ istisna : istisnasız.
bi'lfarz : diyelim ki, tutalım ki.
bi'lıztırar : mecbûrî olarak.
bi'lmukayese : karşılaştırarak.
bîmaristan : hastahane; tımarhane.
bina : Arapçada geçişli, geçişsiz, edilgen, dönüşlü.. gibi fiillerin esasını mevzu yapan kitap.
bîpervâ : çekinmeksizin, sakınmadan.
bîtarafane : tarafsız olarak.
bi'ttab' : tabiatıyle, tabii olarak.

bîzar : rahatsız, bıkmış, usanmış.
bu'd : uzaklık.
bu'dül-maşrıkeyn : iki maşrık arasındaki mesafe, uzaklık.
butlan : batıllık, beyhûdelik.
bühtan : yalan, iftira.
bühtan-ı mahz : katkısız yalan, iftira.
bülend : yüksek, yüce.
bünye-i dimağiye : dimağ yapısı.
bünye-i kavmiyet : kavim yapısı.
bürde : hırka.
bürde-i pâk : temiz hırka.
bürûdet : soğukluk.

Câhiliye : İslamiyetten önce Arap yarımadasındaki puta tapıldığı müşrikliğin hakim olduğu devir.
câize : eski şâirlere yazdıkları medhiyeler dolayısıyle verilen para ve bahşiş.
ca'liyet : yapmacık.
câm-ı mey : içki kadehi.
can-âşina : cana, ruha tanıdık.
cârî : cereyan eden, geçen.
ceberût : Allah'ın büyüklüğü; pek ziyade büyüklük.
cebrî : zorla.
cedelgâh-ı maişet : geçim dünyası.
cederî : vücutta çıkan çiçek hastalığı.

cehele : bilgisizler, kendini bilmez münasebetsizler.
cehele-i cemaat : toplumun bilgisizleri.
celâdet : kahramanlık, yiğitlik.
celâil-i ahkâm : yüce hükümler.
celbetmek : kendine çekme.
celî : âşikâr, meydanda, belli.
cemâl : yüz güzelliği.
cem'iyât-ı beşeriye : insan toplulukları.
cenîn-i sâkıt : düşük.
cerâid : gazeteler.
cerâid-i yevmiye : günlük gezeteler.
cerîde : gazete.
cerîhadar : yaralı.
cesîm : iri, büyük.
cevelan : dolaşma, gezinme.
cevf : boşluk; iç.
cezâlet : düzgünlük; telaffuzu kulağa sert gelen kelimelerin söyleniş hali.
cibillî : yaratılışta olan, tabii.
cihan-ı ezel-i ziya : aydınlığın ezeli (başlangıcı olmayan) dünyası.
cihan-ı şiir : şiir dünyası.
cihan-ı tevhid : birlik dünyası.
cinas : telaffuzu bir, manası ayrı olan kelimelerin bir cümle veya mısrada bulunması.
cumhur-ı sâmiîn : dinleyenler topluluğu.
cûşacûş : çok coşkun, taşkın.

cûş u hurûş : coşma ve gürültü.

çâk-ı giriban : yaka yırtmacı; sabahın aydınlığı.
çâre-i necat : kurtuluş yolu.
çîn-i işmi'zaz : yüzünü buruşturma.

dâd : adalet, hak, hakkaniyet.
dâiye-i istirkab : rakib görme, çekememe duygusu.
dâire-i kari'in : okuyucu çemberi, dairesi.
dalâl : doğru yoldan sapma.
dâmen-i ismet : temizlik, iffet ve namusluluk.
dâmen-i ufuk : ufkun eteği.
dâru'l-fünûn : üniversite.
defeât : kereler, kezler, yollar.
dehâlet : birinin merhametine ve himayesine sığınma.
dehr : dünya; zaman, devir.
dekaik : incelikler.
dekaik-i lisaniye : dilin incelikleri.
delâil : deliller.
delâlet : yol gösterme, kılavuzluk.
der-ceng-i evvel : ilk ağızda.
derc : toplama; arasına sıkıştırma.
derd-i müzmin : eskimiş derd, hastalık.
dereke : en aşağı kat.
derkâr : mâlum, bilinen.

derpîş : en önde, göz önünde bulunan.
deruhde : üstüne alma, yüklenme.
derûnî : içten, gönülden.
dessas : aldatıcı, oyuncu, hileci.
dest-gâh : tezgâh, atölye; zenginlik.
dest-i intikam : intikam eli.
dest-i kudret : kudret eli.
dest-i muharrir : yazar eli.
dest-i muvasat : yardım, dostluk eli.
devr-i mutavassıt : orta devir.
dil-i şeyda : âşık gönül.
dimağ-ı mütefekkir : düşü-
dimağ-ı mütefekkir : düşünen beyin.
din-i rahm ve şefkat : şefkat ve acıma dini.
din-i semâvî : semâvî din.
din-i tabiî : tabiî din.
dirîg : esirgeme, men etme, önleme.
diyanet : din; din duygusu, dindarlık.
diyanet-i beyza-yı İslâmiye : pâk ve temiz İslâm dini, Müslümanlık.
diyar-ı ahar : başka memleket.
duâ-gû : duâ eden, duâcı.
dûçar-ı ihtilâl : ihtilâle uğramış.
dûr : uzak.
dûradûr : uzaktan uzağa; uzun uzadıya.

dûş-i kifayet : yararlık gösterme.
dûş-i pâk : temiz omuz.
dûş-i zemin : yerin omzu.
dühat-ı edeb : edebiyatın dehâ sahipleri.
düstûr-ı hikmet : hikmet kaidesi.
düstûr-ı ihmal :ihmal kaidesi.
düvel : devletler.

eâzım : pek büyük olanlar, büyük adamlar.
eâzım-ı eslâf : geçmişin büyükleri.
eâzım-ı sahabe : sahabenin büyükleri.
ebnâ-yı cins : insanlar.
ebnâ-yı millet : millet evlatları.
ecille-i ashab : ashabın bilgi, fazilet itibariyle büyük olanları.
ecr-i ma'nevî : manevî ücret, sevap.
eczâ-i müteferrika : ayrı ayrı, dağınık kısımlar.
edâ-yı mahsûs : başkasında bulunmayan, kendine has hal.
edât-ı teşbih : benzetme edatı.
edebiyat-ı kadîme : eski edebiyat.
edîb-i a'zam : en büyük edip.
edîb-i güzîn : seçkin, beğenilen edib.
edvâr : devirler.

edvâr-ı ahire-i insaniyet : insanlığın en son devirleri.
edvâr-ı mâziye-i ma'rifet : marifetin geçmişteki devirleri.
edvâr-ı şevket : büyüklük, heybet devirleri.
edvâr-ı tekallübat : değişmelerin devirleri.
edyan : dinler.
efdal-i âmâl : amellerin en üstünü, en faziletlisi.
efdal-i ibadet : ibadetlerin en üstünü.
efkâr : fikirler.
efkâr-ı bâtıla : boş, çürük fikirler.
efrad : ferdler.
efser-i fazîlet : fazîlet, erdemlilik tâcı.
ehl-i idrâk : düşünce sahipleri, herşeye aklı erenler.
ekâbir-i ümmet : ümmetin büyükleri.
ekall-i kalîl : azın en azı.
ekalliyet : azlık, azınlık.
ekmel : en uygun, en eksiksiz.
ekseriyet-i azîme : büyük çoğunluk.
ekseriyet-i mutlaka : mutlak çoğunluk.
elfaz : kelimeler, sözler.
el hükmü li'llah : hüküm Allah'a aittir.
elsine : lisanlar, diller.
elvah : düz satıhlar; tablolar.
elvah-ı tabiat : tabiat tabloları.

emîrü'l-mü'minîn : mü'minlerin emîri.
emr-i bedîhi : açık olan emir, iş.
emrâz-ı dahiliye : iç hastalıklar.
emrâz-ı ictimâî : sosyal hastalıklar.
emsile : Arapçada fiil çekimlerini gösteren kitap.
emtia : mallar, kumaşlar.
en : yüz.
encümen : cemiyet, komisyon.
enîn-i rakîk : ince, duygulu, inleme.
enîn-i rûh-ı giryan : ağlayan ruhun iniltisi.
enîs : dost, arkadaş, yâr.
enîs-i can : can dostu.
ensâb : soylar.
ensâl-i âtiye : geleceğin nesilleri.
enzâr-ı tecessüs : meraklı bakışlar.
enzâr-ı tedkîk : araştırıcı bakışlar.
erbâb-ı dehâ : dehâ sahipleri.
erbâb-ı ilim ve edeb : ilim ve edeb sahipleri.
erbâb-ı kalem : yazarlar.
erbâb-ı lügat : lügatçılar.
erbâb-ı medeniyet : medenî kimseler.
erbâb-ı müracaat : müracaat sahipleri.
erbâb-ı mütalaa : okuyanlar ve düşünenler.

erbâb-ı neşriyat : neşriyat sahipleri.
erganun : org.
esâret-i ebediye : sonsuz esaret.
esbâb-ı hafiye : gizli sebebler.
eser-i fetanet : zihin açıklığının izi.
eslâf : yerlerine geçilen kimseler, geçmişler.
eslâf-ı kiram : geçmişteki büyükler.
eş'âr : şiirler.
eş'âr-ı Arap : Arap şiirleri.
eşbah : 1 — benzeyenler 2 — şahıslar, cisimler, vücutlar 3 — büyük kapılar 4 — uzaktan görülen hayaller.
eşhas : kişiler, kimseler.
eşhas-ı ma'rûfe-i tarihiye : tarihin tanınmış şahısları.
eşkâl : şekiller.
eşraf : şeref ve itibar sahibi kimseler.
etbak : tabakalar.
etıbba : tabibler, doktorlar.
evâmir : emirler, buyruklar.
evâmir-i ilâhî : ilâhî emirler.
evâmir-i nebeviye : Peygamberlik (Hz. Muhammed'in) emirleri.
evleviyet : üstün tutulmaya layık olma.
evrak-ı matbua : basılmış kağıtlar.
evrak-ı perişan : dağınık kağıtlar.
evzan : vezinler, ölçüler.
eyyam : günler.

faaliyet-i teceddüd-perverâne : yeniliği besleyen faaliyetler.
fahriye : eski şairlerin kendi faziletlerini ve üstünlüklerini övmek sûretiyle yazdıkları şiirler.
fahru'l-ulemâ : âlimlerin (en) ünlüsü.
fâik : üstün, manevi olarak üstün olan.
fart-ı sürûr : sevincin çokluğu, aşırılığı.
farz-ı kifaye : Bir kısım müslümanların yerine getirmesiyle diğerlerinden sorumluluğun kalktığı Allah emirleri.
farz-ı muhal : olmayacak bir şeyi olacakmış gibi düşünme.
fasîh : âşikâr, sarih, açık; güzel ve düzgün konuşan.
fasl-ı mahsûs : özel bölüm.
fazâil : faziletler.
fazâil-i ahlâk : ahlakın güzel vasıf ve erdemleri.
fazâil-i himmet : çalışmanın faziletleri.
fazilet : insanda iyilik etmeye ve fenalıktan çekinmeye olan devamlı ve değişmez istidat, insanın yaradılışındaki iyi huy, erdem.
fazl : iyilik, fazilet, lütuf.
fecîa : musibet, afet, bela.
fedâkâran-ı millet : milletin fedakârları.
felsefe-i ictimâiye : ictimâî (sosyal) felsefe.

fenn-i celîl-i tefsir : tefsirin (Kur'anın ma'nâ bakımından izahı) büyük ilmi.
ferâiz : farzlar, Allah'ın emirleri.
ferâiz-i esasiye : esas farzlar.
ferceyâb-ı duhûl : içeri girme fırsatı bulma.
ferdâ : yarın, âtî, gelecek.
ferdâ-yı hürriyet : hürriyetin geleceği.
ferdâ-yı kıyamet : kıyametten sonra.
fesahat : güzel ve açık konuşma kabiliyeti.
fetanet : zihin açıklığı.
fevka'l-beşer : insan üstü.
fevka'l-hayal : hayal üstü.
fevt : kaybetme, elden çıkarma.
feyz : bolluk, fazlalık; ilim irfan.
feyz-i mübin : iyiyi kötüyü hayırı şerri ayıran ilim.
fıkdan : yokluk, darlık, kıtlık.
fırka : insan kalabalığı; siyâsî parti.
fıtrat : yaratılış, tabiat, huy.
fıtrat-ı beşer : insanlığın yaratılışı.
fikr-i sâib : yanlışsız fikir.
fi'liyat : işlenilen işler.
firaş-ı vâpesin : en son yaygı, döşek.
fîsebîli'llah : Allah yolunda, karşılık beklemeksizin.
fîsebîli'şşeytan : şeytanın yolunda.
fukara-i şâkirîn : hallerine şükreden fakirler.
fünûn : fenler.
fünûn-ı baytariye : baytarlık ilimleri.
fünûn-ı hâzıra : günün geçerli fenleri.
fünûn-ı i'dadiye : i'dadide okutulan fenler.
fünûn-ı mütenevvia : çeşitli fenler.
fünûn-ı tabiiye : tabii ilimler, fenler.
fütûr : bıkkınlık, ümitsizlik.
fütûr-ı lâkaydi : ilgisizlikten doğan bıkkınlık.

gadr : hainlik, merhametsizlik, haksızlık.
galâ' : pahalılık.
galat-ı hiss : his yanlışı.
gâmız : anlaşılması güç olan, anlaşılmaz.
garabet : gariplik, tuhaflık.
garam : aşk, fazla gönül düşkünlüğü.
garîk-i rahmet : rahmete boğulma.
gaşy olmak : kendinden geçme.
gavâmız : anlaşılmaz şeyler; sırlar, gizli tutulan şeyler.
gâye-i mecd ü şeref : büyüklük ve şeref maksadı.
gâyet : nihayet, uc; çok fazla, son derece.
gayr-ı irâdî : irade dışı.
gayr-ı mahdûd : hudutsuz, sonsuz.
gayr-ı matbu : basılmamış.
gayya-yı ilhad : dinsizlik, inançsızlık kuyusu.

gazeliyat : gazel tarzında olan şiirler.
gazve-i Bedir : Bedir Gazvesi.
gedâ : dilenci, yoksul.
gird-i küdûret : gam ve kaygı içinde.
giriftar : tutulmuş; düşkün.
girizgah : kasidede konuya giriş beyiti.
gûnagûn : renk renk, türlü türlü.
gurûb-ı kat'î : kat'î, kesin batış.
gûş-ı ibret : ibret kulağı.
gûşe-i mahviyet : tevazu, alçak gönüllülük köşesi.
gülbang : eskiden tekkelerde âyin sırasında saraylarda muayyen merasim sırasında hep bir ağızdan okunan ilahi veya dua.
güzar etmek : geçmek.
güzergah : geçilen yer; uğrak.
güzîde : seçkin, beğenilmiş.

hâb-ı nûş : tatlı uyku.
habbe : tane.
habîs : kötü, alçak.
hâcât-ı hayat : hayatın ihtiyaçları.
hâdis olmak : meydana gelmek, sonradan ortaya çıkmak.
hâile-nüvisan : dram, trajedi yazan.
hâk-i helâk : ölüm toprağı.
hâk-i nâmiyedar : oluş, hayat bulma toprağı.
hakayık : hakikatler, gerçekler.
hakayık-ı hayat : hayatın gerçekleri.
hakayık-ı amîka : derin gerçekler.
hakîm-i şehîr : tanınmış bilgin.
hal-i fıtrî : yaratılıştaki hal.
hâlât : haller, durumlar.
hâlet-i rûhiye : ruh halleri.
halisen livechi'llah : sadece Allah rızası için.
hamakat : ahmaklık.
hamâsî şiirler : kahramanlık lık.
hamâsî şirler : kahramanlık şiirleri.
hâmerân-ı tenkid : tenkidde kalem yürüten.
hâmil : yüklü, sâhip, mâlik.
hamiyet : millî onur ve haysiyet.
hamûle-i fünûn : fenlerin yükü.
hân-ı in'am : nimetlendirme sofrası.
hande-i istihfaf : alaylı gülüş.
hanüman : ev bark, ocak.
hararet-i his : hissin sıcaklığı.
harîm-i âile : âilenin kutsallığı.
harîm-i irfan : ilmin, irfanın kutsallığı.
hasbî : karşılıksız, parasız, bedava.
hasîsa : kendine mahsus olup başkasında bulunmayan hal, karakter.
hasîsa-i şâiriyet : şâirlik hassası, kuvveti.

hasîsa-i şiir : şiir hassası, kuvveti.
hâsiyet : birşeye ait olan hal, kuvvet ve tesir.
hâşiye : dipnot.
hâtıra-i pâk : temiz hatıra.
hâtırat-ı mâziye : geçmişe aid hatıralar.
hatt-ı hareket : davranış yolu.
hatve : adım.
hatve-i terakkî : ilerleme adımı.
havâic : ihtiyaçlar, lüzûmlu, gerekli şeyler.
havass : muhterem, saygın olanlar.
havass-ı üdeba : ediblerin saygın olanları.
hayal-ı girîzan : kaçıcı hayal.
hayat-ı bâkiye : bâkî, ölümsüz hayat.
hayat-ı faaliyet : çalışma, gayret hayatı.
hayat-ı faniye : fâni, geçici hayat.
hayat-ı huûssiye : özel hayat.
hayat-ı mes'ûdane : mutlu sürülen hayat.
haybet : mahrum ve me'yus olma.
hayfa : yazık ki.
hayır-hah : herkesin iyiliğini isteyen.
hayr-ı mahz : hayrın hâlisi, tam hayır.
hazele-i ümmet : ümmetin alçakları.
hazfetmek : aradan çıkarmak, yok etmek.

hâzık : işinin ehli, usta.
hazîz-i meskenet : beceriksizliğin en aşağısı.
hazîz-i vahşet : vahşiliğin en aşağısı.
hem-âheng : uygun, denk.
hemâheng-i zuhûr : görünen uygunluk.
hem-sâye-i semâvî : semavî komşular.
herc ü merc : karmakarışık.
herçi bâdabad : ne olursa olsun, ister estemez.
heyca-yı maişet : yaşama, hayat kavgası.
hey'et-i hakimiye : gerçek görünüş, durum.
hey'et-i ictimâiye : toplantı hey'eti, kurulu.
hey'et-i mecmua : bir şeyin bütününün gösterdiği hal.
hey'et-i talimiye : eğitim heyeti.
hey'et-i tahririye : yazı heyeti.
hey'et-şinas-ı şehir : tanınmış astronomi âlimi.
heykel-i câmid : cansız heykel.
hezeyan : sayıklama, saçma sapan konuşma.
hezl : eğlence, alay, şaka, latife.
hıfz-ı sıhhat : sağlığın korunması.
hıraman : salınarak, eda ile yürüme.
hırz-ı can : canı gibi saklama.
hıtta : memleket, diyar, ülke.

hıtta-ı Mısriye : Mısır ülkesi.
hıtta-i mübareke : mübarek ülke.
hidemat-ı mühimme : mühim hizmetler.
hikemî : hikmet ve felsefe ile ilgili söz ve düşünce.
hikmet-i mensûre : saçılmış, serpilmiş, dağılmış hikmet.
hikmet-i Nebeviyye : Peygamberliğin hikmeti ve sırrı.
hilkat : yaratılış.
himmet : gayret, çalışma.
himmet-i İslâmiye : İslâm'ın gayreti.
himye : perhiz.
hirman : mahrum olma.
hiss-i cûşacûş-ı hamiyet : vatan severliğin coşkun izleri.
hiss-i lâyezal : zevalsiz, bitmeyen his.
hiss-i âvâre : başıboş his.
hissiyat-ı diniye : dini hisler.
hissiyat-ı garâm ve şevk : aşk ve şevk hisleri.
hissiyat-ı necibe-i hamaset : kahramanlığın soylu hisleri.
hissiyat-ı ulviye : yüksek, yüce hisler.
hizb-i kalil : en az kısım.
hukûk-ı düvel : devletler hukuku.
hukûk-ı hayatıye : yaşama hakları.
hukûk-ı şahsiye : şahsi haklar.
hulle-i hadra : yeşil elbise.
huluskâr : dalkavuk.

hurafat : aslı esası olmayan söz ve rivayetler.
huruf : harfler.
husûl-ı intibah : uyanmanın ortaya çıkışı.
huteba : hutbe okuyanlar, hatibler.
hutût-ı ibtisam : gülümseme çizgileri.
hutût-ı müdhişe : müdhiş çizgiler.
huzzar : huzurda bulunanlar, hazır olanlar.
hüccac : hacılar.
hüccet : delil, vesika.
hüceyre : küçük delik ve oyuk.
hücre-i mesâî : çalışma hücresi, odası.
hücre-i sa'y u irfan : çalışma ve ilim hücresi.
hukema : hâkimler, âlimler, bilginler.
hükm-i kat'î : kesin hüküm.
hüküm-ferma : hüküm süren.
hükûmet-i mutlaka : kayıtsız bir hükümdarın idaresi altında bulunan hükûmet.
hürendiş : hür düşünen.
hüsn-i intihab : güzel seçim.
hüviyet-i şâiriyet : şairlik hüviyeti.
ıskat : yok etme.
ıstılâhat : ilim sözleri, tabirleri, terimleri.
ıttıla : öğrenme, tanıma, bilme.
ıztırar : mecbûriyet, çaresizlik, ihtiyaç.

iâne-i hayal : hayal yardımı.
ibad : kullar.
ibadu'llah : Allâh'ın kulları.
ibare : cümle, paragraf; bir metinden çıkarılmış birkaç satır.
ibda : yoktan ortaya koyma, icad; yeni ve güzel bir eser meydana getirme.
ibka-yı nam : ad bırakma.
ibtidâî : ilk okul.
ibtisâm-ı latif : güzel, hoş gülümseme.
icabet : kabul etme, razı olma.
icma : dağınık şeyleri bir araya getirme, toplama.
icma-ı ümmet : büyük fakihlerin dinle ilgili bir mevzûda birlik olmaları.
icra : yapma, yerine getirme.
ictihad : 1 — gücü kuvveti yettiği kadar çalışma. 2 — Fıkıhda yed-ı tûlâ sahibi büyük din alimlerinin Kur'an-ı Kerim ve ahâdis-i nebeviyyeye müsteniden koydukları hükümler. 3 — bir kimsenin bir şeyden mânâ ve hüküm çıkararak görüşünü ortaya koyması.
ictimâiyat : sosyoloji.
i'dâdî : rüştiye denilen ortaokuldan sonra yüksek okullara hazırlayıcı okul.
idâme : devam ettirme.
idâre-i beytiye : ev idaresi.
idare-i kelâm : sözü yerine göre kullanma.
idare-i mülk : mülkün idaresi.
idare-i müstebide : istibdad idaresi.
ifrat : aşırı gitme, pek ileri varma.
ifraz : bir bütünden bir parça ayırma.
iftikar : fakirlik gösterme, çok ihtiyacı olma.
iğmaz-ı ayn : kusura göz yumma.
iğtinam : ganimet suretiyle alma, zahmetsiz kazanç gözüyle bakma.
ihata : çevirme, tam kavrayış, geniş bilgi.
ihata-i edebiye : edebiyatın kavranması.
ihata-i külliye : tamamının kavranması, ilmin herbir dalında derinlemesine söz sahibi olmak.
ihda etmek : hediye verme.
ihlâs : samimiyet, doğruluk, bağlılık.
ihraz : alma, kazanma, erişme.
ihraz-ı emel : emeline erişme.
ihraz-ı muvaffakiyet : başarı kazanma.
ihsas : üstü kapalı anlatma, sezdirme; hisse verme.
ihtilâl-i kebir : büyük ihtilâl.
ihtimar : kendiliğinden mayalanma.
ihtiraz : sakınma, çekinme.
ihtisas : 1 — hisetme, duygulanma. 2 — uzmanlık.

ihtiyar : seçme.
ihvan-ı safa : temiz kardeşlik.
ihzar : hazırlama, hazır etme.
ikbal : baht, tâlih, arzu, istek.
ikdam : gayret ve sebatla çalışma.
ikdamat : devamlı, sürekli çalışmalar.
ikmal : tamamlama, eksiğini doldurma.
iktibas : bir kelime, cümle veya bunların manalarını olduğu gibi alma aktarma.
iktidar-ı fevkalade : olağanüstü güç.
iktifa : yeter bulma, yetinme.
iktiham : 1 — göğüs germe, karşı durma 2 — hücûm etme saldırma 3 — hakir görme, küçük görme.
iktirab : 1 — korkulu, gamlı bulunma. 2 — yaklaşma, yanaşma.
iktisab : kazanma, edinme.
iktisab-ı helâl : helâl kazanç.
iktisab-ı ma'lûmat : bilgiler kazanma.
iktisab-ı servet ve mal : servet ve mal kazanma.
i'lâ : yükseltme, yüceltme; şan ve şöhret artırma.
i'lâl : Arapça fiillerde bir şekil. Harf-i illetlerin başka harfe değiştirilmesi.
ilca : mecbur etme, zorlama, zorunda bırakma.
ilhad : gerçek inançtan dönme; dinsizlik.
ilhak etme : katma, katılma.
ilm-i ebdan : hekimlik bilgisi.
ilm-i edyan : dinler bilgisi, ilmi.
ilm-i hal : din kaidelerini öğretmek üzere yazılmış kitap.
ilm-i ilâhî : ilâhî ilim.
iltizam-ı küfr : küfrü gerektirme.
ilzam : cevap veremez hale getirip susturma.
i'mal-i fikir : fikir meydana getirme.
imale : vezne uydurmak için kısa heceyi lüzumundan fazla uzun okuma.
im'an : inceden inceye araştırma.
imrar : geçirme, geçirilme.
imsak : birşeyden el çekmek, kendini tutmak.
imtidad : uzama, uzun sürme.
imtisal : gerekeni yapma; alınan emre boyun eğme.
inbisat : yayılma, açılma; ferahlık duyma.
incizab : çekme, çekilme.
inda'llah : Allah yolunda, katında.
infak : nafaka verip geçindirme, besleme.
infial : gücenme, darılma.
inhimak : birşeyin üzerine fazla düşme.
inhiraf : dönme; değişme, bozulma; doğru yoldan çıkma.
in'ikad : bağlanma; toplanma.

in'itaf : bir tarafa dönme; bükülme.
inkılâbat-ı fikriye : fikir değişmeleri.
inkıyad : boyun eğme.
insan-ı kâmil : güzel huy, yüksek fazilet sahibi olan kimse.
insilâh : soyulma, sıyrılıp çıkma.
inşad : şiir okuma.
intibah : uyanma, uyanıklık.
intifa : faydalanma.
intibah : seçme.
intihal : birinin yazı veya şiirini kendinin gibi gösterme.
intikad : tenkid.
intikal : geçme.
intikaş : nakşolunma, kazılma.
intişar : yayılma, dağılma, neşrolunma.
intizar : bekleme.
inziva : bir köşeye çekilme.
irad : getirme, söyleme, gelir.
irad-ı nutk : nutuk söyleme.
irade-i aliye : sadrazam buyruğu.
irfan : bilme, anlama, kültür.
irşad : doğru yolu gösterme, uyarma.
irşadat-ı diniye : dinî uyarlamalar.
irtica : geri dönme, eskiyi isteme.
irtifa : yükselme, yükseklik.
irtihal : ölme, göçme.
is'af : birinin isteğini kabul edip yerine getirme.

isal : vardırma, ulaştırma.
iskale : yükletme, yükletilme.
isma : işittirme, dinletme.
isnadat-ı garazkârane : garaz ve düşmanlık hisleriyle asılsız şeyleri birine yükleme.
isrâiliyat : İsrail oğulları kitaplarından aktarılan bazı hikâye ve menkabeler.
istîâb : içine alma, kaplama.
istiâne : yardım isteme.
isti'cal : acele etme.
istifham : sorma, sorup anlama.
istifrağ : kusma.
istifsar-ı hatır : hatır sorma.
istiğna : tokgözlülük.
istiğrab : garip bulma, şaşma.
istiğrak : dalma, gark olma.
istihfaf : küçük görme, ehemmiyet vermeme.
istihkar : hakir görme, hor görme.
istihlâs : kurtarma; birşeyi kendine mahsus kılmaya çalışma.
istihrac : çıkarma.
istihsal : meydana getirme, ele geçirme.
istihsan : beğenme, güzel bulma.
istihya : utanma.
istihza : eğlenme, alay etme.
istikraz : ödünç para alma.
istikşaf : keşfetmeye çalışma.
istima : dinleme, işitme.
istimdad : yardım isteme.
istinadgah : dayanacak, güvenecek yer.

istinas : alışma.
istinbat : mana çıkarma; dolayısıyla anlama.
istirahat-ı kalb : kalbin dinlenmesi.
istiskal : yüz vermeme.
istişhad : şahid gösterme.
istitaat : güç yeterlik.
istîzah : açıklama isteme.
işmi'zaz : yüzünü buruşturma; titreyip ürperme.
iştihar : meşhur olma.
iştikâ : şikâyet etme.
iştiyak : göreceği gelme, özleme.
işve-i şebab : gençlik işvesi, edâsı.
i'ta : verme.
itham : birine kabahat yükleme.
itidal : aşırı olmama, ölçülülük.
itikad : inanma.
itikadiyat : inanmaya aid meseleler.
itikâf : bir yere kapanıp ibadetle vakit geçirme.
i'tilâ : yükselme.
i'tiyad : alışkanlık, âdet edinme.
i'tizar : özür dileme.
itmi'nan : emin olma, güvenme.
itmi'nan-bahş : güven veren.
ittiba : uyma.
ittihaz : edinme, edinilme, kabûl etme.
iyal : bir kimsenin geçindirmek zorunda olduğu kimseler.

iyan : belli, açık, meydanda.
izacat-ı mütevaliye : ardarda gelen can sıkıntıları.
izale : giderme, yok etme.

ka'b : topuk; küb.
kabail : kabileler.
kabil-i te'lif : telif edilebilir.
kabil-i temsil : temsil edilebilir.
kâdih : zemmedici, kötüleyici.
kadîm : eski.
kadirşinas : kıymet bilen.
kâffe : hep, bütün.
kâfil : kefil olan, üstüne alan.
kahkaha-i şebab : gençlik kahkahası.
kahraman-ı muhayyel : hayal edilen kahraman.
kaide-i külliye : bütün kaideler.
kaide-perest : kaideci.
kaim olmak : birinin yerini tutan; ayakta duran.
kaliçe-i giranbaha : çok değerli halı.
kalil : az.
kâm : meram, arzu, istek.
kâm-ı dil-i şeyda : aşık gönlün isteği.
kâmilen : tam olarak.
kâmin : gizli, belirsiz.
kâr-ı nâyab : dibi bulunmayan.
kari : okuyucu.
kariha : insanda kendiliğinden hasıl olan fikir.

karn-ı ûlâ : ilk zaman, ilk çağ.
kasaid : kasideler.
kaside : Divan edebiyatı nazım şekillerinden ve daha çok büyükleri övmek için yazılan şiir.
kasîr : kısa.
kat'-i merahil-i terakkî : ilerleme yollarını aşmak.
katre : damla.
kavaid : kaideler, kurallar.
kavanîn : kanunlar.
kavanîn-i hayat : hayat kanunları.
kavanîn-i sabite : değişmeyen kanunlar.
kavî : sağlam.
kavliyat : boş sözler.
kayabaşı : Türk halk şirinde bir şekil ve çeşit.
kebûd : mavi.
kelâm : söz, lâkırdı; Allah'dan ve Allah'ın birliğinden bahseden ilim.
kemal-i acz : aczin en yüksek derecesi.
kemal-i fevka'l-hayal : hayalin en yüksek derecesi.
kemal-i im'an : araştırmanın en yüksek derecesi.
kemal-i iştiyak : isteğin en son haddi.
kemal-i mübahat : övünmenin en yüksek derecesi.
kemal-i necdet : kahramanlığın en üst derecesi.
kemiyet : nicelik; gramerde tekil veya çoğul hali.
kerhen : iğrenerek, istemeyerek.

kesb-i ehemmiyet : önem kazanma.
kesb-i rif'at ve şan : büyüklük ve şan kazanma.
kesb-i sükûnet ve tevazun : denklik ve sükûnet kazanma.
kevn : var olma, varlık.
kıllet : azlık, kıtlık.
kısm-ı a'zam : büyük kısmı.
kıyasî (fiiller) : kaideli fiiller.
kibar : büyükler, ulular.
kibar-ı felâsife : felsefenin büyükleri.
kifayet : yeterlik, yetişme.
kisve-i irşad : doğru yolu gösterme haline girmek.
kisve-i nazm : şiir hali vermek.
Kitabullah : Allah'ın kitabı, Kur'an.
kudret-i azm : niyetin gücü.
kudret-i bülend : yüksek güç, kudret.
kudûm : gelme, ayak basma.
kulûb-ı kâsiye : duygusuz kalbler.
kulûb-ı mütereddide : kararsız kalbler.
kulûb-ı ümmet : ümmetin kalbi.
kûşe-i mahviyet : tevazu, alçakgönüllülük köşesi.
kûşe-i miskin-i inziva : bir köşeye çekilmenin miskinliği.
kûşe-i nisyan : unutma köşesi.
kuva-yı fikriye : fikir güçleri.

kuvve-i külliye : bütün kuvvet.
kuvve-i sâhirâne : büyüleyici kuvvet.
küll-i müterakkî : ilerleyen bütünlük.
külliyat-ı ulûm : teferruata kaçmaksızın ilmin toplu ciheti.
künh : bir şeyin aslı, esası.
kütüb-ı diniye : dini kitaplar.

lafız : söz.
lahn : güzel ses, aheng.
lâhûtî : ulûhiyet âlemi ile ilgili.
lâkaydî : kayıtsızlık, ilgisizlik.
lâtenahî : bitip tükenmez.
latife perdazlık : latifecilik, şakacılık.
lâyetegayyer : değişmez, bozulmaz.
lâyezal : zevalsiz, bitimsiz.
lebriz : ağzına kadar dolu.
lem'a : parıltı, parlayış.
lem'a-i ma'rifet : bilme, bilgi parıltısı.
lemean : parlama, parıldama.
letaif : güldürecek sözler ve hikâyeler.
levh-i mahfuz : Allah tarafından takdir edilen şeylerin yazılı bulunduğu mânevî levha.
levha-i garra : parlak, gösterişli.
levs-i batıl : çürük pislik, kir.
levs-i bühtan : yalan, iftira kiri.

leylen : geceleyin.
libas : elbise, esvap.
lihaza-i im'an : dikkatli olmaktan dolayı.
lisan-ı bülend-i şir : şiirin yüce dili.
lisan-ı gayb-ı semâvî : semâvî âlemin bilinmeyen dili.
liyakat : layık olma; iktidar, hüner.
lugaviyyun : lügatçiler.
lübb-i şeriat : şeriatin, dinin özü.
lüzûm-ı küfr : küfrün gerekliliği, küfür sayma.

maâlî : yüksek, derin fikirler.
maalmemnûniye : memnûniyetle, seve seve.
Maarif Nezareti : Milli Eğitim Bakanlığı.
maarif-i ibtidaiye : ilkokulda öğrenilen bilgiler.
maazallah : Allah korusun.
maaziyadetin : fazlasiyle.
Mağrib-i aksa : Fas, Merakeş.
mahafil : görüşülecek yerler, toplantı yerleri.
mahafil-i sohbet : sohbet yerleri.
mahalle-i emvat : ölüler mahallesi.
mahdûd : sınırlı, belirli.
mahdûdü'l-ma'lûmat : bilgilerin sınırlılığı.
mahfel-i edeb : edebiyat görüşmeleri yapılan yer.
mahfûzat : gizlenmiş, ezberlenmiş şeyler.

mahiyet-i âcize : âcizliğin iç yüzü.
mahsûl-i ictihad : çalışma ürünü.
mahsûl-i mesâî : çalışma ürünü.
mahsûsât : gözle görülür şeyler.
mahviyet : alçak gönüllülük.
mahz-ı hakikat : hakikatın kendisi.
mahz-ı hayat : hayatın kendisi.
mahza : ancak, yalnız; hâlis, tam.
mahzûf : silinmiş, kaldırılmış.
mahzûz : hoşlanmış.
mâil : hevesli, istekli.
mâil-i hâb : uyku isteği olan.
maişet : yaşama, geçinme.
maişet-i insaniye : insanın yaşaması, geçimi.
Makamat-ı Harirî : Arap edibî Harirî'nin hikâye kitabı.
makrun : yakın, kavuşmuş.
maksad-ı bülend-i hamiyet : vatan severliğin yüce maksadı.
maksad-ı hilkat : yaratılış maksadı.
maksad-ı sarîh : açık maksad.
maksûdün bizat : kendi isteği.
makul : akla uygun.
malikiyet : sahip olma.
malûmat-ı edebiye : edebi bilgiler.
mamelek : nesi varsa.

ma'mur : bayındır, imar edilmiş.
ma'nâ-yı müfid : faydalı mana.
mâni-i rızk : rızka engel olan.
manzûr : bakılan, görünen; beğenilen.
ma'rûf : tanınmış, meşhur.
masadak : tasdik edilen.
masadakı tam : tam olarak tasdik edilen.
masadır-ı mec'ûle : yapma mastarlar.
masûn : saklanmış, korunmuş.
matbu : basılmış.
matiye : binek hayvanı.
matla : doğacak yer; kaside veya gazelin ilk beyiti.
ma'tûf : çevrilmiş, yöneltilmiş.
ma'yûb : ayıplanmış.
mazhar : nâil olma, şereflenme.
mazhar-ı afv : affedilme, afva nâil olma.
mazhar-ı ihtiram : hürmet görme.
mazhar-ı inayet : yardım görme.
mazhar-ı itiraf : itirafla karşılaşma.
mazharı teveccüh : yakınlık ve güler yüz görme.
mâzî-i maişet : geçmiş hayat.
mâzî-i mefahir : övünülecek geçmiş.
mazmun : nükteli san'atlı ince söz.

ma'zur : özürlü, özürü olan.
meâl : manâ, kavram, mefhum.
meânî : manâlar.
meâsir : güzel eserler.
meâsir-i irfan ve şecaat : kültür ve yiğitliğin güzel eserleri.
mebadi-i esasiye : esas prensipler.
mebadi-i ulûm : ilk bilgiler.
mebahis : bahisler.
mebahis-i azîme : büyük bahisler.
mebahis-i felsefiye : felsefî bahisler.
mebrûr : hayırlı, makbûl.
mebzûl : bol, çok.
Mecaniyyû'l-edeb : Arapçayı kendi çocuklarına öğretmek için yazılmış bir seri kitap.
meclis-i mehib-i irfan : kültür ve bilginin büyük topluluğu.
mecmua-i tezad : zıd olan şeylerin toplandığı şey.
me'cûr : ecir ve sevabı verilmiş olan; kiraya verilen.
meczûm : niyet edilmiş.
medar-ı mefharet : övünme vesilesi.
medayih-i Nebeviye : Peygamber'in övülmeye lâyık olması.
medh-i mütekabil : karşılık olarak övme.
medhal-i kavaid : gramere giriş.
medhûş : dehşete uğramış, korkmuş.

medîd : uzun.
medîha : övme mevzulu kaside.
mefahir : övünülecek.
mefhûm : sözden çıkarılan ma'na.
mehâlık : bir şeyin çıkarıldığı yer, kaynak.
mehib : heybetli, azametli.
mekârim-i ahlâk : ahlâkın iyilikleri.
mekin : vakarlı, temkinli, iktidar sahibi.
Mekteb-i Sultanî : Galatasaray Lisesi.
meleke : alışkanlık.
meleke-i icad : icad alışkanlığı.
memdûd : uzatılmış.
memdûh : övülmüş, övülecek şey.
memzûc : karıştırılmış, karışmış.
men' : yasaklama.
menâfi : menfaatler, çıkarlar.
menafi-i husûsiye : husûsî menfaatler.
menafi-i İslâm : İslâm'ın menfaatleri.
menasıb-ı devlet : devlet makamları.
menazır : manzaralar, görünüşler.
menba : kaynak.
menkabe : tanınmış ve tarihe geçmiş kimselerin haline ait fıkralar, hikâyeler.
menşe : esas, kök; bir şeyin çıktığı yer.

meraret : acılık, tatsızlık.
merd-i sâlih : sâlih kişi.
merdûd : red olunmuş, geri çevrilmiş.
merdümgiriz : insanlardan kaçan.
merhale-i ûlâ : ilk konak.
merhûm : Allah'ın rahmetine kavuşmuş.
merhûm-ı müşaru'n ileyh : adı geçen rahmetli (ölmüş kimse).
mervi : rivayet olunan.
merzûk : rızkı verilmiş.
mesâbe : derece, rütbe; kadar.
mesaha : ölçme.
mesâî : çalışmalar.
mesâil : mes'eleler.
mesâil-i ahlâkiye : ahlâkî mes'eleler.
mesâil-i gamıza : anlaşılması güç mes'eleler.
mesâlih : işler.
meshetmek : bir şeyi eli ile sığama.
meshûr : sihirlenmiş.
meskenet : miskinlik, beceriksizlik.
meskûkat : sikke haline getirilmiş madenî paralar.
meslûl : kınından sıyrılmış.
me'sûr : esir edilmiş, yolu kesilmiş.
meşâhir : ünlü kimseler.
meşâhir-i hâile-nüvisan : dram trajedi yazan meşhur yazarlar.
meşakk : zahmetler, sıkıntılar.
meşhûd : gözle görülmüş, görülen .
meşhûdat : gözle görülen şeyler.
meşîme-i karîha : insanda kendiliğinden ortaya çıkan fikirlerin sonu.
meşk : alıştırma.
meşkûr : teşekküre değer.
meşrû : şeriatın izin verdiği; kanuna uygun.
meşrûiyet : kanuna uygun bulunma.
meta : satılacak mal, eşya.
metaib : 1 — seçilmiş güzel şeyler 2 — meşakkatler, yorgunluklar.
metanet : dayanıklılık.
mevadd : işler, hususlar, kanunlar.
mevadd-ı ibtidaiye : ilkel maddeler, ham maddeler.
mevcûdat-ı milliye : millî varlıklar.
mevhûm : vehim ve hayal kabilinden olan şeyler.
mev'ize : öğüt.
mevki-i şeref : şerefli yer.
mevvac : çok dalgalanan.
mevzûn : vezinli.
meydan-ı heyca : kavga meydanı.
meyyit-i gayr-ı müteharrik : hareketsiz, ölü.
mezc etmek : katmak, karıştırmak.
mezheb-i Fürs : Farslar, eski İranlıların mezhebi.
mezheb-i mahsûs : özel, husûsî yol.

mezkûr : anılmış, adı geçmiş.
mi'âd-ı istîkaz : uykudan uyanma zamanı.
mikyas : ölçek, ölçü âleti.
millet-i necibe : soyu temiz millet.
minhac-ı sedad : doğru ve haklı yol.
mizab : su yolu, oluk.
muahede : karşılıklı andlaşma.
muaheze : tenkid.
muakkad : düğümlenmiş, düğümlü.
muallaka : İslam'dan önce Arap şairlerinin beğenilip Ka'be duvarına asılmış olan kasîdeleri ki yedi veya dokuz tanedir.
muamma : usûlüne göre tertib olunmuş ve çok defa ismine delâlet eden bilmece.
muârafe : birbirini bilip tanıma.
muârız : karşı gelen.
muasır : çağdaş.
muavenet : yardım etme.
muayyeb : ayıplanmış.
muazzeb : azab içinde bulunan.
muazzezen : ikram olunarak, ağırlanarak.
muazzib : 1 — azab ve eziyet veren. 2 — muzip.
mugayir : uymaz, başka türlü.
muhadramîn : Cahiliyeti ve İslâm'ı idrak eden ve ikinci derece itibar olunan Arap şairleri. Edibler ve şâirler için kullanılır. Cahiliyyede şiir söylediği halde İslâm'a girince şiir söylememişlerdir. Şiir söylerse İslâm şâiri olur. Hasan b. Sabit gibi.
Muhadremiyat : Bkz. Muhadremîn.
muhakeme : bir hüküm çıkarmak için bir işi zihinde inceleme.
muhakemat : muhakemeler.
muhakemat-ı âlimane : bilgili olarak hüküm çıkartma.
muhakkik : gerçeği arayıp meydana çıkaran.
muhalif : uymayan.
muhalled-muhallede : daimi, kalıcı.
muharrir : yazar.
muhavere : iki kişinin karşılıklı konuşması.
muhayyel : hayal edilmiş.
muhayyile : hayal etme gücü.
muhdes : sonradan meydana gelmiş.
muhibb : sevgi besleyen, dost.
muhît ve kutr : çevre ve çap.
muhit-i istiğrak : dalma muhiti; kendinden geçme muhiti.
muhit-i nâim : uyuyan muhît.
muhitat-ı muhayyile : hayal edilmiş çevreler.
Muhitü'l-Maarif : 1900'de çıkartılmaya başlanan bir ansiklopedi.
muhrik : yakıcı, yanık.
mukaddemat : başlangıçlar, önde olanlar.

mukaddime : giriş önsöz.
mukaffa : kafiyelenmiş.
mukallid : taklitçi.
mukarrebîn-i hulefa : halifelerin yakınları.
mukarrerat-ı İslâmiye : İslâmın kararları.
mukarrirîn : bir maddeyi etraflıca anlatanlar.
mukayese : karşılaştırma.
mukayyed : bağlı; bir işe ehemmiyet veren.
mukteda : kendisine uyulan.
mukteza : lâzım gelmiş.
munsifane : insaflılıkla.
murafaa : yüzleşerek mahkeme olunma.
murakabe : göz altında bulundurma, kontrol.
musab : musibete uğramış; isabet etmiş.
musahabe : sohbet etme.
musahhah : tashih olunmuş.
musallî : namaz kılan.
musannif : kitap yazan, müellif.
musavver : tasarlanmış; resimli.
musavvir : resim yapan.
mussırrane : ısrar ederek.
mutabık : uygun.
mutad-ı kadîm : eskiden olduğu gibi.
mutantan : gürültülü, patırtılı.
mutavassıt : orta; vasıta olan.
mutazarrır : zarara uğrayan.
mutedil : orta halde bulunan; münasip.

mutekif : ibadethaneye çekilip ibadetle meşgul olan.
mu'tel : asıl harfleri içinde harf-i illetten biri bulunan kelime.
mu'teriz : itiraz eden.
mutî : itaat eden.
muttalî : bilgili, haberli.
muttarid : sıralı, düzgün.
muttasıl : aralıksız.
muvafakat : uygunluk.
muvafık : uygun.
muvahhid : Allah'ın birliğine inanan.
muvasat : yardım, iyilik, dostluk etme.
muvazene-ı asabiye : sinirlerin dengede tutulması.
muztar : çaresiz kalmış.
mubah : işlenmesinde sevap ve günah olmayan.
mübahasat : mübahaseler.
mübahase : bir iş hakkında iki veya daha çok kimse arasındaki konuşma.
mübahat : övünme.
mübin : hayrı şerri, iyiyi kötüyü ayıran; açık.
mübrem : kaçınılmaz.
mübtedî : bir şeyi öğrenmeye yeni başlayan.
mücahedat-ı fikriye : fikirlerin savaşı.
mücahede : uğraşma, savaşma.
mücahede-i azim : büyük savaş.
mücelled : ciltlenmiş.
mücerredat : soyut mefhumlar.

mücmelen : kısa olarak.
müdahale-i cebriye : zorla araya girme.
müdavat : deva arama.
müddea : iddia olunmuş; asılsız iddia edilen şey.
müdellel : ispatlanmış.
müellefat : yazılmış kitaplar, eserler.
müellefat-ı edebiye : edebî eserler.
müellif : yazar, eser sahibi.
müesses : kurulmuş, kurulu.
müessir : te'sir yapan, iz bırakan.
müeyyed : doğrulanmış.
müfekkire : düşünme gücü.
müfessir : tefsir eden, Kur'an'ı yorumlayan.
müfettiş-i sabık : daha önce müfettişlik yapmış.
müfîd : faydalı.
müfred : tek, basit.
müfredat : toptan bilinen şeylerin tafsilâtı, birer birer açılanması.
müfrit : ifrat derecesinde olan.
müfti-i sabık : eski müftü, daha önce müftülük yapan.
müheyyic : heyecan veren.
mühlik : helak eden, öldüren.
mukâfat-ı nakdiye : para mükâfatı.
mükerrem : muhterem, saygıdeğer.
mülâabe : oynayıp eğlenme, oynaşma.

mülâhaza : iyice düşünme, dikkatle bakma.
mülâhazat : düşünceler.
mülâim : uygun; yumuşak huylu.
mülâkat : görüşme, buluşma.
mülâkî : buluşan, kavuşan, görüşen.
mülâtafat : şakalaşmalar.
mülâtafe : latife etme, şakalaşma.
mülâyemat : yumuşak huylular.
mülemma mensûr : tevşîh (Mevlid bahirleri arasında, Arapça ve Farsça karışımı tasavvufî mahiyetteki kasîdeleri belirli tegannîlerde okuma).
mülevves : kirli, karışık.
mülevvesat-ı tabiat : tabiatın kirlilikleri.
mülhid : Allah'ı inkar eden, dinsiz.
mülhimane : ilham eder şekilde.
mümaneat : engel olma.
mümaşat : beraber gitme; göz yumma.
mümtezic : uyuşan.
münafi : zıt, uymaz.
münazat : ağız kavgaları, çekişmeler.
müncelis : oturan.
mündemic : içine yerleşen, içine sokulmuş.
mündericat : içindekiler.
münebbihat : tenbih edenler, uyarıcılar.

müneccim : yıldızların hareket ve durumlarından hüküm çıkarıp yıldız falına bakan kimse.
münekkid : tenkidci.
münekkidîn-i Arap : Arap tenkidcileri.
münezzeh : temiz.
münfail : gücenmiş.
münhasır : yalnız bir kimse veya şeye mahsus olan.
münkad : boyun eğme.
münkarız : sonu gelmeyen, zürriyeti kesilmiş olan.
münkatı : kesilen, son bulan.
münşerih : gönlü açık, sıkılmayan.
münteha : nihayet bulmuş, son.
münteha-yı hudud : hududun sonu.
müntehab : seçilmiş.
müntehabat : seçme eserler dergisi, antoloji.
müntehabat mecmuası : seçme eserler.
müntehî : nihayet bulan, son.
müntekid : münekkid, tenkidci.
müntesib : intisab eden, alâkası olan.
müntesibîn-i tıb : tıp ilmiyle uğraşanlar.
mürted : İslâm dininden dönen.
müsaade-i imkân : imkânın elverdiği kadar.
müsadif : tesadüf eden.
müsavat : eşitlik.
müsecca : secilendirilmiş, cümlelerin sonu kafiyeli olan nesir.
müsellem : doğruluğu kabul edilmiş.
müskirat : sarhoşluk veren şeyler.
müstağni : gönlü tok; çekingen.
müstağrak : dalmış, dalgın.
müstefid : istifade eden.
müstekreh : iğrenilen, iğrenç.
müstemirrane : sürekli olarak.
müstensih : bir yazıyı veya eseri aynen kopya eden.
müsteşrik : şark topluluklarının tarihini, dilini, edebiyatını, folklorunu araştıran âlim.
müstevlî : istila eden, yayılan.
müşacere : kavga etme, çekişme.
müşafehe : yüzyüze konuşma.
müşahedat-ı hayaliye : hayalde görülen şeyler.
müşahede : bir şeyi gözle görme.
müşarun-ileyh : adı geçen.
müşebbeh : benzetilen.
müşebbehü'n bih : kendisine benzetilen.
müşkil-i mebahis : konuların zorluğu.
müşkilât : zorluklar.
müşkil-pesend : herşeyi beğenmeyen.
müştakk : başka bir kelimeden türemiş.
müştakat : türemiş kelimeler.

mütalaa : okuma; tedkik; düşünme.
mütalaat : okumalar; tedkikler, düşünmeler.
mütalaat-ı intikadiye : tenkidle ilgili yazıları okuma ve tedkik.
müteaddid : çeşitli.
müteahhirin : son zamanlarda yetişenler.
müteahhirin-i ulema : son zamanlarda yetişen alimler.
mütebahhir : bilgisi deniz gibi geniş olanlar.
mütebâki : geri kalan, artan.
mütecâsir : cür'et gösteren, yeltenen.
mütecâviz : saldıran.
mütecellî : görünen; parlak.
müteessif : teessüf eden, kederlenen.
mütefekkir : düşünen, düşünür.
mütefennin : fen âlimi.
mütehammil : dayanıklı.
mütehassis : duygulanan.
mütehattim : gerekli.
mütehayyir : şaşıran.
müteheyyic : heyecana gelen.
mütekebbir : kendini beğenmiş; büyüklenen.
mütelezziz : lezzet bulan, hoşlanan.
mütemâdî : fasılasız; uzayan, süren.
mütemeddin : medenî.
mütemessik : birşeyi sımsıkı tutan; bir şeyi delil gösteren.
mütemeyyiz : seçilen, seçkin.
mütenasib : uygun.
müteneffir : nefret eden.
mütenevvi-mütenevvia : türlü, çeşitli.
müterakkî : ilerleyen.
mütercim : tercüme eden.
müteselli : teselli bulan.
mütevaggıl : çok meşgul olan.
mütevaliye : birbiri ardınca gelen.
mütevatir : ağızdan ağıza dolaşan.
mütevellid : ileri gelmiş, meydana gelmiş.
mütezayid : çoğalan, artan.
müttaki : Allah'tan korkan.
müttehiden : birlikte.
müvazene : denge.
müvelled : doğmuş.
müvelledin : yenilikci, reformcu.
müverrih : tarih yazan.
müverrihin : tarih yazanlar, tarih düşürenler.
müzekker : Arapça gramerde kelimeyi erkek gösteren isim, zamir, fiil, sıfat.
müzeyyen : süslü.

nâdirü'l-vücûd : benzeri pek az bulunan.
nâfi : faydalı.
nâfiz : içine işleyen.
nagehânî : ansızın.
nahv : söz dizimi, cümle.
nahviyyun : gramerciler.
nâil-i meram : meramına eren.
nâkabil : olamayarak.

nâkabil-i hal : halin olmaması.
nakd : para.
nakîsa : noksanlık.
nakkad : paranın kalpını sağlamını ayıran; bir şeyin iyisini kötüsünü ayıran.
nakz-i ahid : sözünden dönme, bir sözleşmeyi bozma.
nâmiyedar : gelişen.
nâmütenahi : sonsuz, uçsuz bucaksız.
nasibe-dâr : hissesi olan.
nâsir : nesir yazan.
nâsiye : alın.
nâsiye-i iman : imanın sezildiği alın.
nâşinas : bilmez, tanımaz olan.
nâşenîde : işitilmemiş.
nazan : nazlı.
nazar-ı akıl ve rü'yet : araştırıcı ve akıl bakışı.
nazar-ı ıttıla : öğrenme, tanıma bakışı.
nazar-ı im'an : dikkatle bakış.
nazar-ı insaf : insaflı bakış.
nazar-ı müşahede : gören, araştırıcı bakış.
nazar-ı tedkik : araştırıcı bakış.
nazar-ı temaşa : seyretme bakışı.
nazar-ı tenkid ve intikad : tenkid ederek bakış.
nazariyat : ilmî görüşler, düşünüşler.
nazım : şiir.
nâzır : bakan.
nâzil olmak : inmek.

nebean : pınar suyunun yerden kaynaması.
necib : soyu temiz.
nedamet : pişmanlık.
nefâis-i ma'rifet : bilgiyle ortaya çıkan güzel şeyler.
nefhetmek : üflemek.
nefyetmek : sürmek.
negamat : nağmeler.
nekbet : talihsizlik, musibet.
nesl-i hazır : şimdiki nesil.
neşat : sevinç, neşe.
neş'et etmek : meydana çıkmak.
neşîde : manzûme, şiiri.
neşîde-i ârifâne : ârifane şiir.
neşîde-i garâm : aşk şiiri.
neşîde-i hamaset : kahramanlık şiiri.
neşîde-i lâhûtî : ulûhiyet âlemiyle ilgili şiirler.
netâic : neticeler.
netice-i tetebbuat : araştırma ve incelemelerin neticesi.
nev : çeşit, tür, cins, sınıf.
nev-i tetebbuat-ı edebiyye : edebi araştırma ve incelemelerinin çeşidi.
nevâfil : farz ve vacibden mâdâ yapılan ibadetler.
nevâkıs : noksanlar.
nevha-i istika : zorla ağlama.
nevhat : ölüye yüksek sesle ağlamalar.
nevmîd : ümidsiz.
nevzad-ı kâmil : noksansız doğan.
neyzen bakışı : ney çalanın bakışı.

nezafet : temizlik.
nezahat : temizlik, incelik.
nezd-i Bârî : Allah'ın katında.
nezd-i Risalet : Peygamberlik nazarında, katında.
nezih : temiz, pak.
nida-yı tezyif : eğlenme, alay etme sesi.
nigâh-ı kebûd : mavi bakış.
nihâî : sonuncu.
nihrîr-i muhterem : muhterem âlim.
nikât : nükteler.
nîm ilmî : yarı ilmî.
nîm mecnûn : yarı deli.
nizamat-ı sıhhiye : sağlık kanunları.
nokta-i nazar : görüş.
nûr-ı sabahat : yüz güzelliğinin nuru.
nübüvvet : peygamberlik.
nüdemâ : nedimler, arkadaşlar.
nüvaziş : okşama, gönül alma.
ömr-i şitaban : hızla geçen ömür.
pâmâl-i hırman : ümitsizliğin ayak altında çiğnenmesi.
pâye : rütbe, derece.
paymal (pâmâl) : ayak altında kalmış.
perakende : dağınık, azar azar.
perestişkârâne : taparcasına.
peyam-ı âhiret : ahiret haberi.
pirayedâr : süslü.
piş-i nazar : göz önü.

pişva : reis, başkan.
pürlerze-i haşyet : korkudan titreyiş.

râbıta-i İslâmiye : İslâm bağı.
râbıta-i vahdet : birlik bağı.
râbıta-i vataniye : vatan bağı.
rahmetu'llah : Allah'ın rahmeti.
rahne : gedik, zarar.
râkib : binici.
rakîk : ince.
râm : boyun eğme.
redd ü cerh : geri çevirme ve kabul etmeme.
refika : zevce.
rekik : kekeme.
reng-i hüznâgin : hüzün dolu reng.
rengîn : renkli, parlak, güzel.
resâil : risaleler, küçük kitaplar, mecmualar.
resâil-i mevkûta : belirli günlerde çıkan mecmua.
reşad : doğru yolda yürüme.
revnak : parlaklık, tazelik.
re'y-i sedid : doğru görüş.
rezâil : utanılacak işler.
rıza-yı ilâhî : Allah rızası.
rida-yı ceberût : büyük örtü.
rif'at : yükseklik, büyüklük.
rikkat : incelik, merhamet.
risâle : küçük kitap, mecmua.
riyaset-i ilmiye : ilmî başkanlık.
riyâzet : nefsi kırma, kanaatle yaşama.
riyâzî : hesapla, matematikle ilgili.

riyâziyat : matematik bilgisi.
rûd : ırmak, çay.
rûh-ı mağfur : afva muhtaç olan (ölünün ruhu).
rûh-ı marîz : hasta ruh.
rûh-ı revan : yürüyen ruh.
rûh-ı şehamet : cesaret ve yiğitlik ruhu.
rukaba : rakibler.
rûy-ı kabûl : kabul yüzü.
rûzname-i münakaşat : münakaşalar gazetesi.
rükn : bir şeyin en sağlam tarafı, temel direği.
rükûb : binme.
rükûdet : durulma, durgunluk.
rüsûh : bir ilmin derinliğine, inceliğine varma, maharet, meleke.
rüşdî-rüşdiye : ortaokul; eskiden ibtidai ile idadi arasında üçü ilk üçü orta olmak üzere altı sınıflık bir mektep idi.

saadeti beşeriye : insanlığın mutluluğu.
saadet-i insaniye : insanlığın mutluluğu.
sadaret : sadrazamlık makamı.
saded : asıl mevzu; fikir niyet.
sadîk : doğru, gerçek dost.
sâdır olmak : çıkmak.
safahat : safhalar.
safdil : kolay aldatılan.
sâfil : aşağı, alçak.
safîr : ıslık, ince güzel ses.

saha-i intişar : neşrolunma sahası.
saha-i lâtenahi : bitip tükenmeyen saha.
sâhib-i rüsûh : bir ilmin derinliğine, inceliğine varan, kimse.
sahrâvî : sahraya, kıra, ovaya âit.
sâik : sevk eden.
sakatat : eksikler, yanlışlar.
salah : iyilik, barış; dine olan bağlılık.
sâmi : işiten, dinleyen.
sâmia : kulaktaki işitme kuvveti.
sâmia-i vicdan : vicdanın işitme kuvveti.
samîm-i fıtrat : yaradılışın özü.
samîm-i kalb : kalbin, gönlün içi.
samîm-i ruh : rûhun özü, içi.
sanâdîd-i kavmiyet : kavmin başkanları.
san'at-ı tahrîr : yazı san'atı.
sâniha : fikre doğan, akla gelen.
sânihat : fikre doğan, akla gelenler.
sâniyen : ikinci olarak.
sarâhaten : açık olarak.
sarf ü nahv : dilbilgisi.
sârık : hırsız.
sathî : dış yüzüyle ilgili; üstünkörü.
satıh : bir şeyin dış yüzü.
savlet : şiddetli hücum, saldırma.

savn-ı Samedânî : Allah'ın koruması.
sa'y : çalışma.
saydetmek : avlama.
sâye : gölge; koruma, yardım.
sâye-i müsavat : eşitlik sayesi.
sâye-i terbiyet : terbiye sayesi.
sebat-ı pây-ı erbab-ı metanet : metin kimselerin ayakta durması, kararlılığı.
seciye : huy, tabiat.
sehli mümteni : kolay ve sade göründüğü halde, bulunup söylenmesi ve taklidi zor olan söz.
sekalet : ağırlık, sıkıntılı olma.
sekene : oturanlar.
sekînet : dinlenme, gönül rahatlığı.
selef : bir yerde veya işte başkasından önce bulunmuş kimse (halefin zıddı).
selîka : güzel söyleme ve yazma istidadı.
selîs : kolay, yumuşak. severlik.
semâhat-i karîha : fikrin cömertliği.
semâvî : Allah'tan olan; semâ ile ilgili.
semere : fayda, verim.
senâkâr : öven, medheden.
sengîn : taştan yapılmış.
serâpâ : baştan ayağa.
serbesti-i matbuat : basın hürriyeti.

serd etmek : sözü düzgün ve uygun söylemek.
sergerm-i istiğrak : kendinden geçmenin sarhoşluğu.
sergüzeşt : birinin başından geçen şey.
sergüzeşt-i garâm : aşk serüveni.
sermedî : daimi, sürekli.
seviye-i kabiliyet : kabiliyet seviyesi.
seviye-i ma'lûmat : bilgilerin seviyesi.
sevk-i tesadüf : tesadüfî olarak.
seyelan : akma.
seyf : kılıç.
seyf-i meslul : kınından sıyrılmış kılıç.
seyyah-ı şehir : tanınmış gezgin.
seyyie : kötülük, suç, günah.
seyyie-i temas : temasın kötülüğü.
sıfat-ı sübûtiye : Allah'ın (hayat, ilim, sem'i basar, irade, kudret, kelâm, tekvin) sıfatları.
sıfat-ı zâtiye : Allah'ın (kıdem, beka, vahdaniyet, muhalefetü'nli'l havadis, kıyambinefsihi) sıfatları.
sınıf-ı müstahsil : üretici sınıf.
sınıf-ı müstehlik : tüketici sınıf.
sıyânet : koruma, korunma.
sia-i karîha : fikir bolluğu.
silsile-i a'dad : sayıların meydana getirdiği sıra.

silsile-i cereyan : geçiş sırası.
simâ-yı hikmet ü irfan : hikmet ve irfan yüzü.
simâyı saf-asar : temiz görünüşlü yüz.
sine-i ma'sûm : masûm kalb.
sîret-i Resul : Hz. Peygamberin hal tercümesi.
sirkat etmek : çalmak.
siyak : sözün gelişi, ifade şekli.
siyaset-i beyne'd-düvel : devletler arası siyaset.
su-i isti'malat : kötüye kullanmalar.
su-i tefehhüm : yanlış anlama.
su-i te'vil : kötüye yorma.
suada-yı ümmet : ümmetin hayırlıları.
Suk-i Ukaz : İslâm'dan önce Arap yarımadasında bulunan, Arap şâirlerin toplanıp şiir yarışı yaptıkları meşhur panayırın adı.
sun' : tesir, kudret.
suûbet : güçlük, zorluk.
sûz-ı dil : gönül yanması.
süfeha : sefihler (zevk ve eğlence düşkünleri.)
sükûn-ı amîk : derin sessizlik.
sükûn-ı mehîb : büyük sessizlik.
sülûk : bir yola girme.
sümûm : zehirler.
sünen-i nebeviye : Peygamberin sünnetleri.
sünûh : akla, hatıra gelme.

sürûd : şarkı, türkü.
sürûr : sevinç.
sütre-i beyza : beyaz örtü.

şâibe : noksan, kusur.
şakird : talebe.
şan-ı beşeriyet : insanlığın şanı.
şâri' : Şeriat koyan (Allah).
şârih : bir kitabı şerheden, açıklayan.
şebab : gençlik.
şebab-ı münevver : aydın gençlik.
şebahet : benzeme, benzeyiş.
şebreng : siyah.
şecâat : yiğitlik.
şedâid : eziyetli haller, sıkıntılar.
şedâid-i seyr-ü sefer : gidiş gelişin sıkıntıları.
şedd-i rahl : hayvana semer vurma.
şedîd : şiddetli.
şehâmet : zeka ve akıllılıkla beraber olan yiğitlik.
şehâmet-i kalbiye : kalbin cesaretliliği.
şehîd-i zîhayat : yaşayan şehid.
Şehide Bedran : Bedir harbini gördü (ve katıldı).
şehîr : ünlü, marûf.
şems-i asr : asrın güneşi.
şerâfet : şerefli olma.
şerâit : şartlar.
şerâit-i esasiye : esas şartlar.
şer'-i ilâhi : Allah'ın emri olan din kaideleri.

şer'an : şeriata uygun olarak.
şerh : açıklama
şerîta : hususi şart.
şerr-i mahz : şerrin ta kendisi.
şetâret-i hayal : hayal sevinci.
şeyhü'l -islam : Osmanlı devletinde ulemanın başı olup din işleri eğitim ve adliyenin en büyük âmiri idi.
şiâr-ı hikmet : hikmetin alâmeti.
şifâhî : sözlü.
şifâ : hastalıktan kurtulma.
şifâyâb : şifa bulma.
şi'r-i güzîn : seçkin şiir.
şi'r-i kadîm : eski şiir.
şitaiye : girizgah kısmı kıştan bahseden veya kış tasviriyle başlayan kaside.
şuarâ : şâirler.
şuarâ-yı Cahiliye : Cahiliye devri şâirleri.
şuûn-ı edebiye : edebiyat olayları.
şüheda : şehidler.
şükrane : iyilik bilme nişanesi.
şümûl : içine alma.

taab-engiz : yorgunluk veren.
taaccüb : şaşakalma.
taahhüd : üzerine alma, yapılması için söz verme.
taalluk : ilgisi olma; ait olma.

taammüm : umûmi olma.
tâb : güç.
tab ü tüvan : güç.
tababet : doktorluk, tıp ilmi.
tab'an : tabiî olarak, yaratılıştan.
Tabiîn : Hz. Muhammed'i görmüş olanları görüp kendilerinden hadis dinlemiş olanlar.
ta'bîr-i ma'rûf : bilinen anlatım.
ta'bîr-i nâmuayyen : belirsiz anlatım.
ta'bîr-i sahîh : açık anlatım.
tâcir : ticaretle uğraşan
ta'dâd : sayma.
ta'dîl : değişiklik.
ta'dîlat : değişiklikler.
tahaffuzî : koruma ile ilgili.
taharrî : araştırma.
taharrî-i rızk : rızık arama.
taharriyat-ı hakîmane : bilerek araştırmalar.
tahattur : hatırlama.
tahayyülat : tahayyüller; hayalde canlandırmalar.
tahayyülat-ı mülhimane : ilham alarak hayalde canlandırmalar.
tahkîk : araştırma.
tahkîkan : gerçekten.
tahkîm : sağlamlaştırma.
tahkîr : hakaret etme, hor görme.
tahlîl-i nahvî : cümle tahlili.
tahlîl-i rûhî : ruh tahlili.
tahlîl-i sarfî : kelime tahlili.

tahlîs : kurtarma.
tahrîr - yazma.
tahsîl-i âlî : yüksek tahsil.
taht-ı hükm : hükmü altında.
takdîs etmek : kutsal tutma, büyük saygı gösterme.
takrîz : tenkid etme; takdim ve takdir yazısı.
takrîz-i beliğ : açık olarak tenkid.
taktî' : parçalara bölme; manzumeyi vezin parçalarına bölerek okuma.
takyîd : kayıt ve şartla bağlama.
talâkat : düzgün sözlülük.
taleb-i helal : helâli istemek.
talîa : öncü.
tâlib-i dünya : dünyayı isteyen.
ta'mîk-i nazar : bakışın derinliği.
ta'mîkat : araştırmalar, incelemeler.
ta'mîm : umumileştirme; genelge.
tanzîr : benzetme, benzetilme.
tarafgir : taraf tutan.
tard : koğma, uzaklaştırma.
tardiye : beşinci mısra, birinci bendin dört mısraiyle kafiyeli olmayan muhammes.
tarh etmek : bırakma, dağıtma; kurma, tertipleme.
tarîk : yol.
tarîk-i terakkî : ilerleme yolu.
tarîk-i maali : şerefler yolu.
târmâr : dağınık perişan.

tarz-ı mesâî : çalışma tarzı.
tar-ı muhakeme : hüküm çıkarma tarzı.
tarz-ı rü'yet : görme, yönetme, araştırma tarzı.
tarz-ı tefekkür : düşünme tarzı.
tarz-ı tekellüm : konuşma tarzı.
tasannu' : yapmacık.
tasavvuf : gönlünü Allah sevgisine bağlama.
tasfiye : temizleme.
tashîh : düzeltme.
tasrîf : çekme.
tasrîh : açık açık söyleme, belirtme.
ta'til : çalışmayı durdurma, kesme.
tav'an : isteyerek, kendi isteğiyle.
tavr-ı rehâvet-nümâ : rehâvet (gevşeklik) gösteren tavır.
tavzîh : açıklama, aydınlatma.
tayyetmek : dürüp bükme; atlama, geçme.
tayyib : güzel, hoş.
tazallüm-i rakîk : incelikle sızlanma.
tazammun : içine alan.
ta'ziyetnâme : başsağlığı dileme yazısı.
tazmînat : zarar ödemeler.
tazyîk : baskı.
teahhur : gecikme.
teâlî : yükselme.
teâlî-i irfan : irfanın yükselmesi.

teâruz : birbirine zıt olma.
teârüf : birbirini tanıma; birşeyin herkesce bilinmesi.
teâvün : yardım.
tebcîl olunmak : ululanma.
tebşîr : müjdeleme.
tecârib : tecrübeler.
tecellî-i nuranur : nurlu görünme.
tecerrüd : herşeyden sıyrılma.
tecessüs : merak.
techîl : birinin cahilliğini meydana koyma.
tecrübe-i tâlî' : şansını denemek.
tedavül : kullanılma.
tedkîk : araştırma.
tedkîk-i haber : haberi araştırma.
Tedkîk-i Mesahif ve Mücellefat-ı Şer'iye Meclis-i Âlisi : Dinî Eserleri ve Mushafları Tedkik Yüksek Kurulu.
tedkîkat : araştırmalar.
tedkîkat-ı lisaniye : dil araştırmaları.
tedrîcî : derece derece.
tedvîr-i âlem : âlemin dönmesi.
teessür : acı, keder duyma.
tefâvüt : iki şeyin birbirinden farklı olması.
tefessüh-i ahlâkiye : ahlâk çöküntüsü.
tefevvuk-yâb-ı irfan : bilimde yükselen.
tefhîm : anlatma, anlatılma.

tef'ile : mısra veya beyitin vezin parçası.
tefrika: ayrılma, ayrılık.
tefrît : tersine aşırılık.
tehekküm : görünüşte ciddî, hakikatte alaydan ibaret olan eğlenme.
tehevvür : öfkelenme.
tehlîl : «Lâ ilâhe illa'llah» sözünü tekrarlama.
tehlîl-i ârifane : bilerek tehlîl getirme.
tehvîn : kolaylaştırma.
tehyîc : heyecanlandırma.
tehzîb : süsleme, düzeltme.
tek ü tâz : öteye beriye koşuşmalar.
tekâlîf-i şer'iye : dinin emrettiği fiil ve ibadetler.
tekallübat : değişmeler.
tekellüf : gösteriş, yapmacık; zahmetli iş görme.
tekemmül : olgunlaşma.
tekerrür : tekrarlanma.
tekfîr edilmek : kâfirlikle itham edilmek.
tekzîb : yalanlama.
telakkiyat-ı vicdaniye : vicdanın kabul ettikleri.
telefat : can kaybı.
telhîs : özetleme.
te'lîf-i güzîn : seçkin eser.
te'lîf-i muazzama : büyük eser.
te'lîfat : yazılmış kitaplar.
telkîh-i cederî : çiçeğe tutulmuş kimseden alınan serumla yapılan aşı.

telyîn : yumuşatma.
temâdî : sürüp gitme.
temâyülat-ı nefsaniye : nefsanî meyiller, sevgiler.
temessül : bir şekil ve surete girme; benzeşme.
temhîd : düzeltme, yayma.
te'mîn-i mes'ûdiyet : mutluluğun temini.
te'mîn-i mevcudiyet : varlığın temini.
temyîz : seçme, iyiyi kötüden ayırma.
tenevvü' : çeşitlilik.
tenfîr : nefret ettirme.
tenha-güzîn : tenhayı seçen.
tenkîh : ayıklama.
tensîkat : düzenlemeler.
tenvîr : aydınlatma.
tenvîr-i ezhan ve efkâr : fikirlerin ve zihinlerin aydınlatılması.
tenvîr-i fikir : fikrin aydınlatılması.
tenzîh : kusursuz bilme.
terakkiyat-ı tıbbıye : tıbda ilerlemeler.
terâküm : birikme, toplanma.
terâne : nağme, ahenk.
terâne-i vicdan-rübâ : vicdan kapan, vicdanı hislendiren nağme.
tercüme-i âsâr : eserlerin tercümesi.
tercüme-i hâl : biyografi.
tercüme-i âsâr : eserlerin tercüme.
tereddüd-i mahz : tam bir kararsızlık.

terekküb : karışıp birleşme, meydana gelme.
terennüm : yavaş ve güzel bir sesle şarkı söyleme.
terfîk : ayırma.
tergîb : rağbetlendirme, istek verme.
tertîb-i ezelî : ezelî düzen.
tertîl : usulü ile okuma.
terzîl : rezil etme.
tesâvir : tasvirler.
teşbîb : kasideye bir güzeli överek başlama.
teşbîh : benzetme.
teşcî' : gayrete getirme.
teşekkül : şekillenme, meydana geliş.
teşhîr : gösterme.
teşrî' : kanun yapma.
teşrîh : açma, açıklama, yayma.
teşyî' : uğurlama.
tetabuk : uygun düşme.
tetebbu' : etraflıca tedkik etme, inceleme.
tetebbuât-ı amîka : derinliğine incelemeler.
tevaggul : devamlı olarak uğraşma.
tevakkuf : durma, bekleme.
tevârüd : her yandan gelip birikme, arka arkaya gelme.
tevâzun : denk olma.
tevcîh : yöneltme.
tevcîh-i nigâh : bakışı yöneltme.
tevdî' : emanet etme, bırakma.

teveccüh : çevrilme, yönelme.
tevehhüm : kuruntuya düşme.
tevekkül : işi Allah'a bırakıp kadere razı olma.
tevsî' : genişletme.
tevsîat : genişletmeler.
tevşîh : süsleme.
teyemmüm : suyun bulunmadığı hallerde temiz toprak veya toprak cinsinden birşeyle usûlüne göre abdest alma ve gusül etme
te'yîd : kuvvetlendirme.
tezâhürat : gösteri.
tezebzüb : kararsızlık, karışıklık.
tezkiye : birinin iyi halini soruşturarak ortaya çıkarma; cenaze namazı esnasında meyyit için sorma.
tezvîrnâme : yalanlar yazan.
tezyîd-i gayret : gayretin artırılması.
tıfl-ı nâtüvan : zayıf, kuvvetsiz çocuk.
tilâvet : Kur'an'ı güzel sesle ve usûlüne göre okuma.
timsâl-i cehâlet : cahillik örneği.
tufeylî : dalkavuk; sığıntı.
tûl : boylam.
tulû' : doğma, doğuş.

ukalâ : akıllılar.
ukûbât-ı siyâset : siyaset cezaları.
ukûl : akıllar.

ulemâ-yı kelâm : İlm-i Kelâm âlimleri.
ulûhiyet : Allah'lık vasfı.
ulûm : ilimler.
ulûm-ı akliye : tabiat ve matematik gibi akıl esasına dayanan bilgiler.
ulûm-ı hikemiye : ahlak ve eşya hakikatini mevzu yapan bilgiler.
ulûm-ı ictimâiye : sosyal bilimler.
ulûm-ı riyâziye : matematik bilgileri.
ulûm-ı sahîha : gerçek ilimler.
ulüvv-i cenab : âlicenaplık, cömertlik.
ulüvv-i irfan : bilgi, kültür yüksekliği.
umman-ı irfan : bilgi, kültür denizi.
umran : medenîleşme; refah ve seadet.
umûr-ı diniye : dinî işler.
umûr-ı dünya : dünya işleri.
usûl-i müdâvat : deva arama usûlü.

ücret-i tahrîr : yazı ücreti.
üdebâ-yı Arab : Arap edîbleri.
ülfet : alışma; görüşme; dostluk.
ümerâ : emîrler, beğler.
ümmet-i merhûme : Müslümanlar.

ümmî : anasından doğduğu gibi kalıp okuma yazma öğrenmemiş kimse.
ümmü'l-mü'minîn : Hz. Muhammed'in zevceleri.
ümniye : ümit, istek.
ünvân-ı acîb : tuhaf unvan.
ünvân-ı mehîb : büyük ünvan.
üryan : çıplak.
üstad-ı muhakkik : araştıran, araştırıcı üstad.

vâcib : yapılması gerekli.
vâcibât-ı diniye : dinî bakımdan yapılması farz derecesine yakın bulunan.
vâdî : tarz, usul, konu.
vâ esefâ : eyvah, yazık.
vahdet : birlik.
vahdet-i vücûd : varlığın tek oluşu; tasavvuf mesleği.
vakayi' : olaylar.
vakayi'-i âlem : dünya olayları.
vakf-ı hayat : ömrünü bağlamak.
vâkıfâne : bir işten haberli, bilgili olarak.
vâreste : kurtulmuş, serbest.
vârid : gelen, erişen.
vasf-ı terkîbî : birleşik sıfat, bir ismin sonuna Farsça bir emir eklenerek yapılan terkib.
vâsî : geniş.
vâyedâr : nasibi olan, kısmetli.
vazâif-i esâsiye : esas vazifeler.
vâzı'-ı kavânîn : kanunları koyan.
vebal : azap, günah.
vecdengîz : heyecan yaratan.
vech-i şebeh : teşbih sanatının esaslarından biri, benzeme yönü.
Vehhabî : Arabistanda birbuçuk asır evvel kurulan bir mezhebe mensub olan kimse.
vehleten : ansızın.
vehm-i bâtıl : yersiz korku.
velvele-dâr : gürültülü.
velyetmek : birbiri ardı sıra gelme.
vesâit : vasıtalar.
vesîle-i fevz ü necah : kurtuluş vesilesi.
vicdan-rübâ : vicdan kapıcı.
vukû'-ı irtihal : ölüm olayı.
vücûd-ı muhterem : muhterem varlık.
vürûd : varma, yetişme.
vüs'at : genişlik.

yâd-âşinâ : hatırlanan tanıdık.
yâd-ı cemîl : iyi anma.
yakîn : kat'î olarak bilme.
yar u ağyar : dost ve düşman.
yâve : manâsız.
yeldâ-yı sâmit : uzun sessizlik.

zafer-yâb : başarı gösteren, üstün gelen.
zâhib : bir fikir veya zanna uyan.
zahîr : yardımcı.
zâhirci : dış görünüşe bakan.
zâid : fazla, lüzûmsuz.
zâika : tad alma kuvveti.
zaman-ı kalîl : kısa zaman.
zarûret-i vezin : vezin gereği.
zât-ı fâzılâne : fazilet sahibi olarak.
zelîl : alçak, aşağı.
zemîn-i mükâleme : konuşma yeri.
zemîn-i tedkîk : araştırma yeri.
zemzeme : nağmeli ses.
zevâid : fazlalıklar.
zevi'l-ukûl : aklı olan insanlar.
zevk-i behîmî : hayvânî zevk.
zevk-i selîm : zevkin en yüksek derecesi.
zıll : gölge.
zimmî : İslâm devleti tebasında olan ve haraç veren Hristiyanlar, Yahudiler.
zihaf : uzun okunması lâzım gelen heceyi vezin gereği kısa okumak.
zîhayat : canlı.
zihn-i ma'sûm-ı İslâm : İslâm'ın günahsız zihni.
zillet : alçaklık, aşağılık.
zillet-i tese'ül : dilenme zilleti.
ziyâ-yı hidâyet : doğru yolu gösteren ışık.
ziyâ-yı saadet : mutluluk ışığı.
zuhûr-ı İslâm : İslâm'ın ortaya çıkışı.
zühd : her türlü zevki bırakıp kendini ibâdete verme.
züll : alçalma.
zünûn-ı bâtıla : boş, yersiz zanlar.